

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKİLAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKİLAP TARİHİ ANABİLİM
DALI

HAYDAR ALİYEV DÖNEMİ TÜRKİYE - AZERBAYCAN
İLİŞKİLERİNİN KÜLTÜREL BOYUTU (1993 – 2003)

YÜKSEK LİSANS
TEZİ

SHOLA AGHAYEVA

Tez Danışmanı: Dr.Öğr. Üyesi Hayrünisa Alp

İstanbul 2022

YEMİN METNİ

“Doktora / Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “ HAYDAR ALİYEV DÖNEMİ TÜRKİYE - AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN KÜLTÜREL BOYUTU (1993 -2003) ” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih : / /

SHOLA AGHAYEVA

İmza :

TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

ÖZ

HAYDAR ALİYEV DÖNEMİ TÜRKİYE - AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN KÜLTÜREL BOYUTU (1993 – 2003) SHOLA AGHAYEVA

Bu çalışmada Haydar Aliyev dönemi Türkiye - Azerbaycan ilişkilerinin kültürel boyutu (1993 - 2003) incelenmiştir. Tezimi hazırlarken Haydar Aliyev hakkında bilgi içeren arşiv belgelerden, Azerbaycan - Türkiye arasındaki kültürel ilişkiler hakkında eserlerden, belgelerden, dergilerden, yazılardan, yüksek lisans tezlerinden yararlandım.

Tez çalışmam giriş ve sonuç bölümlerinin dışında üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde tezin amacı, genel çerçevesi, bölümleri hakkında bilgileri, birinci bölümünde, kültür ve eğitim hakkında genel bilgileri, diğer bölümlerde ise, genel olarak Azerbaycanın tarihi ve Türkiye - Azerbaycan ilişkilerine değilerek, Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan ve Türkiye arasında kültür ve eğitim alanlarında mevcut olan ilişkileri ve yakın tarihi dönemde, İlham Aliyev döneminde Azerbaycan – Türkiye ilişkileri ortaya koymuşum.

Aynı etnik kökene dayalı Azerbaycan - Türkiye ilişkileri tarih boyu dostluk ve kardeşlik çerçevesinde yürütülmüştür. 18 Ekim 1991 tarihi ”Azerbaycanın Devlet Bağımsızlığı” ile bağlı anayasa maddesinden sonra Azerbaycanın kalkınma süreci çok önemli bir yer tutmaktadır. Bu iki halkın ortak noktaları çoktur. 1991 yılında Azerbaycan bağımsızlığını kazanmasının ardından 9 Kasım 1991 yılında Azerbaycanı ilk tanıyan ülke Türkiye olmuştur. 1-3 Mayıs 1992 tarihlerinde Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal Azerbaycana ziyaret etdikten sonra, iki devlet arasında iş birliği ve karşılıklı ilişkilere dayanarak eğitim ve kültür alanında kararlı atılımlar gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler :

Haydar Aliyev, Azerbaycan, Türkiye, Kültür, Eğitim, İkili İlişkiler

ABSTRACT

THE CULTURAL DIMENSION OF TURKEY-AZERBAIJAN RELATIONS DURING THE HEYDAR ALIYEV PERIOD (1993 – 2003)

In this study, the cultural dimension of Turkey - Azerbaijan relations in the Heydar Aliyev period (1993 - 2003) has been examined. While preparing my thesis, I have benefited from archive documents containing information about Heydar Aliyev, works, documents, magazine, articles, master's theses about cultural relations between Azerbaijan and Turkey.

My thesis consists of three parts apart from the introduction and conclusion parts. In the introduction part, the aim of the thesis, its general framework, information about its departments, in the first part, general information about culture and education, in the other parts, not only the history of Azerbaijan and Turkey - Azerbaijan relations in general, but also the existing information about culture and education between Azerbaijan and Turkey during the Heydar Aliyev period relations and relations between Azerbaijan and Turkey in the recent historical period, in the period of İlham Aliyev.

Azerbaijan - Turkey relations based on the same ethnic origin have historically been carried out within the framework of friendship and brotherhood. The development process of Azerbaijan has a very important place after the article of the constitution of 18 October 1991, which is connected with the State Independence of Azerbaijan. These two peoples have a lot in common. After Azerbaijan gained its independence in 1991, Turkey was the first country to recognize Azerbaijan on November 9, 1991. After the President of Turkey Turgut Özal visited Azerbaijan on 1-3 May 1992, decisive breakthroughs were made in the field of education and culture, based on cooperation and mutual relations between the two states.

Key Words:

Heydar Aliyev, Azerbaijan, Turkey, Culture, Education, Bilateral Relations

METOT VE KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Tez çalışmamda Türkiye – Azerbaycan ilişkileri konusunu, Haydar Aliyev dönemini, Haydar Aliyev döneminde Türkiye - Azerbaycan ilişkilerini, bu konularda daha önce yapılmış çalışmalardan farklı olarak Haydar Aliyev'in Azerbaycan – Türkiye ilişkilerinin kültürel boyutunu, geçmişten günümüze Azerbaycan tarihine genel bir bakışı, kültür ve eğitim arasındaki ilişkileri, Azerbaycan eğitim sisteminini, Türkiye Cumhuriyeti eğitim sistemini inceleyerek, bu boyut üzerinden yeni bir yorum getirmeye çalıştım.

Tez konumun daha iyi anlaşılması için, öncelikle iki devlet arasındaki ilişkilerin tarihsel sürecini kısaca inceledim.

Bu çalışmada Türkiye'nin bağımsızlığını kazandıktan sonra Azerbaycan'ı tanıyan ilk devlet olmasını, Sovyetler Birliği'nin dağılmasını, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Sovyet döneminde çok sınırlı düzeyde olan, aynı etnik kökene sahip olan Azerbaycan - Türkiye arasındaki tarihsel, kardeşlik ve dostluk, ilişkilerinin yeniden berpasını, canlanmasını, Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra, özellikle 1993 - 2003 Haydar Aliyev döneminde iki devlet arasındaki yakınlaşmasından bahs etmişim.

Haydar Aliyev'in de ifade ettiği gibi " Bir Millet İki Devlet " olan Türkiye - Azerbaycan, ikili ilişkilerde bazen küçük sorunlar yaşamış olsada, genel olarak kardeşlik düzeyinde ilişkiler mevcut oldu. Tarihte her zaman karşılıklı yardımlar çerçevesinde ilerleyen iki devlet arasındaki ilişkiler, SSCB döneminde zayıflasada, 1991 yılında Azerbaycan'ın bağımsız olmasıyla yeniden güçlü ilişkiler kurulmaya başlandı. Soğuk savaş sonrası döneminde kültür, askeri, siyasi ve ekonomi ilişkilerde daha da gelişti ve stratejik ortaklık düzeyine vardı.

Dil, tarih, kültür ve din gibi ortak değerlerleri ile bir birine bağlı bulunan Azerbaycan ve Türkiye aynı zamanda iki komşu devlettir. Bu kültürel değerler ve de coğrafi yakınlık iki ülke arasındaki ilişkilerin kurulup gelişmesinde önemli bir konuma sahiptir.

Bu çalışmada Azerbaycan Devleti'nin Türkiye ile olan ilişkilerinin siyasi, diplomatik, kültürel yönlerini ele aldım. İki ülke arasındaki ilişkilerin tarihi seyrine baktığımız zaman, ilişkilerin kurulup gelişmesi pek de kolay olmamış, zaman zaman dış

etkenlerin tesirinde kalmıştır. Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği'nin bir parçası olmasından sonra iki ülke arasındaki doğrudan ilişkiler uzunca bir süre soğuklaştı, Türkiye - SSCB ilişkileri çerçevesinde görece olarak devam etmiştir. 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra Türkiye ile yeniden diplomatik ve siyasi ilişkiler kurulmuştur.

Türkiye-Azerbaycan ilişkileri ekonomi, siyaset, eğitim ve kültür başta olmak üzere tüm toplumsal alanlarda Aliyev döneminde büyük ilerlemeler göstermiştir. İki ülke arasındaki yakınlık, yapılan çalışmalar neticesinde zamanla stratejik ortaklığa kadar ilerlemiştir.

Tez çalışmamı üç bölüm şeklinde gösterdim:

Birinci bölümde, kültür nedir, kültürün geniş anlamda kavramını, eğitim ve kültürel arasındaki ilişkileri anlattım.

İkinci bölümde geçmişten günümüze Azerbaycan tarihine yer vererek, Azerbaycanın coğrafi, dini, sosyal yapısından, Azerbaycanın eğitim sisteminden bahs ettim.

Üçüncü bölümde ise genel olarak Azerbaycan - Türkiye ilişkileri ve Haydar Aliyev dönemini, kısa olarak ise yakın tarihdeki İlham Aliyev dönemini ve bu dönemdeki Azerbaycan- Türkiye ilişkilerini ele aldım.

Tez çalışmamda, başlıca amaç olarak Haydar Aliyev hakimiyeti döneminde Azerbaycan - Türkiye arasında bulunmuş ilişkilerden ortaya çıkan bilgileri dikkate almak, 1993 - 2003 tarihleri arasında bir sıra çeşitli kaynakları incelemek , analiz etmektir ve bu analiz edilmiş bilgiler Azerbaycan - Türkiye kardeşlik ilişkilerine kapı açmış oldu.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	i
YEMİN METNİ.....	ii
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU	iii
ÖZ	iv
ABSTRACT	v
METOT VE KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	vi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EĞİTİM VE KÜLTÜR

Eğitim ve Kültür Arasındaki İlişkiler.....	4
1.1. Kültür Nedir?	4
1.2. Kültür Kavramı.....	7
1.3. Kültür Tanımlarının Sınıflandırılması.....	7
1.4. Kültürün Öğeleri.....	8
1.4.1. Dil	8
1.4.2. Yazı.....	9
1.4.3. İnançlar	10
1.4.4. Din	10
1.4.5. Semboller.....	11
1.4.6. Sanat	11
1.5. Kültürün Boyutları.....	12
1.6. Kültürün Unsurları.....	12
1.7 Kültürün Özellikleri.....	13
1.8 Eğitimin Önemi ve Amacı.....	14
1.9 Bazı Eğitim Sınıflamaları.....	16

İKİNCİ BÖLÜM
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE AZERBAYCAN
TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

2.1. Azerbaycan'ın Genel Değerlendirilmesi.....	24
2.1.1. Coğrafi Yapısı.....	24
2.1.2. Nüfus ve Demografik Yapı	26
2.1.3. Dini Yapısı.....	28
2.1.4. Sosyal Yapı.....	28
2.2. Azerbaycan Eğitim Tarihi	30
2.2.1. İslam Öncesi Dönem.....	30
2.2.2. İslam Sonrası Dönem.....	31
2.3. Azerbaycan Eğitim Sistemi	33
2.3.1. Okul Öncesi Eğitim	34
2.3.2. Anaokullar ve Kreşler.....	35
2.3.3. Genel Eğitim Okulları.....	35
2.3.3.1. İptidai Tahsil (İlkokul)	36
2.3.3.2. Esas Tahsil (Ortaokul).....	36
2.3.3.3. Orta Tahsil (Lise)	36
2.3.3.3.1. Askeri Lise	36
2.3.3.3.2. Azerbaycan Tıp Üniversitesinin Orta Askeri Tıp Okulu	37
2.3.3.3.3. Gece Okulları	37
2.3.4. Mesleki ve Teknik Eğitim	38
2.3.5. Orta İhtisas Mektepleri (Meslek Yüksek Okulları)	38
2.3.6. Yüksek Öğretim.....	38
2.3.7. Güzel Sanat Eğitimi	41
2.3.8. Üniversiteler.....	41
2.4. Türkiye Cumhuriyeti Eğitim Sistemi	45
2.4.1. Örgün Eğitim.....	45
2.4.2. Okulöncesi Eğitim	45
2.4.3. İlköğretim	46
2.4.4. Ortaöğretim.....	46

2.4.5. Genel Ortaöğretim	46
2.4.6. Mesleki ve Teknik Ortaöğretim	47
2.4.7. Din Öğretimi.....	47
2.4.8. Özel Eğitim ve Rehberlik	47
2.4.9. Yükseköğretim.....	47
2.4.10. Yaygın Eğitim.....	48
2.4.11. Özel Eğitim.....	50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAIJAN - TÜRKİYE İLİŞKİLERİ VE HAYDAR ALİYEV DÖNEMİ

3.1. Genel Olarak Azerbaycan-Türkiye İlişkileri	51
3.2. Azerbaycan-Türkiye İlişkilerini Belirleyen Faktörler	53
3.2.1. Kültürel Faktörler	53
3.2.2. Enerji Faktörü	57
3.2.3. Ekonomi Faktörü	60
3.2.4. Siyasi Faktörü.....	62
3.3. Türkiye Azerbaycan İlişkilerinin Dönemsel İncelemesi	63
Türkiye Azerbaycan İlişkilerinin 10 Dönemi	63
Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde I. Dönem 1500-1723.....	64
Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde II. Dönem 1723-1736	65
Türkiye Azerbaycan İlişkilerinde III. Dönem (1736-1747)	66
Türkiye Azerbaycan İlişkilerinde IV. Dönem (1747-1768)	67
Türkiye Azerbaycan İlişkilerinde V. Dönem (1768-1792).....	68
Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde VI. Dönem (1792-1918).....	69
Türkiye Azerbaycan İlişkilerinde VII. Dönem (1918-1920).....	69
Türkiye Azerbaycan İlişkilerinde VIII. Dönem (1920-1991)	71
Türkiye Azerbaycan İlişkilerinde IX. Dönem 1991-1994.....	71
Türkiye Azerbaycan İlişkilerinde X. Dönem (1994-).....	72
3.4. Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan – Türkiye ilişkileri	73
3.4.1. Haydar Aliyev Kimdir ?	73
3.4.2. Haydar Aliyev döneminde Kültürel İlişkiler	76
3.4.3. Haydar Aliyev döneminde Eğitim İlişkiler.....	87
3.5. İlham Aliyev döneminde Azerbaycan – Türkiye ilişkileri.....	90

SONUÇ.....	92
KAYNAKÇA	95

GİRİŞ

Aynı etnik kökene sahip olan Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkiler tarihsel olarak kardeşlik ve dostluk bağlamında yürütülmüştür. Türkiye, bağımsızlığından sonra Azerbaycan'ı tanıyan ilk ülke oldu.¹ Türkiye ve Azerbaycan uzun yıllar aynı milletin oğulları olarak aynı topraklar üzerinde hüküm sürmüşlerdir. Fakat her iki toplum da tarihin belli bir döneminden itibaren farklı bölgelerde farklı devletler kurmuş ve varlıklarını sürdürmüşlerdir. Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Azerbaycan - Türkiye ilişkilerinin tarihsel seyrini belirleyen en önemli faktör kuşkusuz Türkiye ve Azerbaycan Türklerinin tek bir kavmin oğulları olmaları, tek bir soydan gelmeleridir.²

Türkiye ve Azerbaycan, yüzyıllardır bir arada yaşayan kardeş milletlerdir. Aynı soy ve kökenleri paylaşan bu iki kardeş arasındaki ilişki, bazen uluslararası koşullar tarafından bozulur, ancak bu, eksilmeyen bir güçtür. Bu yoğunluk başta siyaset ve ticaret olmak üzere kültürel alanda da devam etmiştir. Özellikle Azerbaycan'ın Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle bağımsızlığını kazanmasının ardından iki ülke her platformda dayanışma göstermekten çekinmedi. Son birkaç on yılda gelişen ilişkilerin akademik alanda da güçlü bağlar oluşturması ve bu ilişkilerin yüzyıllar boyunca devam etmesi zorunludur. Amacı, öğretim ve araştırma alanlarında büyüyen kültürel birliği güçlendirmektir.³ Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan'ın eğitim ve kültür bakımından birleştiği ülkelerden biridir. Bir toplumun en önemli unsurlarından biri kültür, diğeri ise eğitimidir. Toplum, eğitim ve kültür kavramlarının bulunduğu en geniş alandır. Her iki kavram da sosyal açıdan önemli kavramlardır. Bu durumda kültür ve eğitim kavramlarını toplumsal anlamlar bağlamında değerlendirmek bu kavramlar arasında tutarlılık sağlayabilir.

¹ Vefa Babayeva, *Haydar Aliyev Dönemi Türkiye – Azerbaycan İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013.

² Aynur Babazade, *Türkiye – Azerbaycan Diplomatik İlişkiler: 1918-2014*, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2017.

³ Cantürk Caner ve Betül Şengül, *Türkiye'de Siyaset, Kamu Yönetimi ve Uluslararası İlişkiler Literatüründe Azerbaycan Algısı*, Türkiye - Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu, Kastamonu, 2016 .s430.

Kültürsüz bir toplumdan, toplumsuz bir kültürden söz edemeyiz. Toplum kültürü yaratır ve toplum kültürle birlikte var olur.

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde eğitim ve ortak kültür birliği en önemli unsurlardan biridir. Türkiye ve Azerbaycan arasında ilk eğitim ilişkileri 29 Şubat 1992 tarihinde imzalanan “Mutabakat Zaptı” sonrasında başlamıştır. Bu anlaşma ile birlikte eğitim alanında günümüze kadar iki devlet arasında 11 anlaşma ve protokol imza altına alınmıştır. Azerbaycan dahil Türkiye Cumhuriyeti ve akraba topluluklarında kurumsal faaliyetler çerçevesinde Milli Eğitim Bakanlığı’nın teşkilat yapısı olarak kabul edilir.

Eğitim dışında kültürel ilişkiler de Azerbaycan ve Türkiye arasında koordine edilen önemli konulardan biridir.⁴

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler, 1993 ve 2003 yılları arasında Haydar Aliyev tarafından büyük ölçüde geliştirildi. Türkiye - Azerbaycan ilişkileri başta soğuktu ama uzun sürmedi. Aliyev, bölgesel istikrarın korunması için Rusya, ABD ve komşu ülkeler arasında daha etkin iç ve dış politikalar açısından dengeleyici bir politika izlemiştir.⁵ Azerbaycan, Türkiye ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkilerde özel bir konuma sahiptir. İki ülke arasındaki coğrafi yakınlık ve dilsel benzerlikler, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde olumlu etkenlerdir. Azerbaycan, Türkiye için tarih, kültür ve dil yönünden ortak özellikler gösteren önemli ülkelerden biridir. Öyle ki Türk lehçeleri içerisinde Türkiye Türkçesine en yakın lehçe Azeri Türkçesidir. Azerbaycan-Türkiye arası ilişkilerin gelişmesindeki en önemli nedenlerden biri, aynı dili konuşmamız, lehçe farklılıklarına rağmen tarihi bağımız ve kültürel ortaklığımızdır.

Dolayısıyla bu çalışmaya konu olan “Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan - Türk kültür ve eğitim ilişkileri” çok yönlü bir dönemi kapsayan ve üzerine çok şey yazılabilecek bir konudur. Tezimin temel amacı, Türkiye-Azerbaycan kültür ve eğitim ilişkilerinin tarihsel kilometre taşlarını ve genel çerçevesini belirlemek ve bu bağlamda Haydar Aliyev dönemindeki Türkiye - Azerbaycan kültür ve eğitim ilişkilerini incelemektir. Bu çalışmada Haydar Aliyev’in iktidarda olduğu 1993’ten 2003’e kadar olan döneme ve bu dönemde var olan kültür ve eğitim ilişkisine odaklanılmış ve bu

⁴ Ziyadhan Hasanov, *İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan - Türkiye İlişkileri*”, Sakarya Üniversitesi, Ylt, Yayınlanmamıştır, Sakarya, 2007.

⁵ A.Babazade, a.g.e., 2017.

bağlamda çeşitli kaynaklar incelenmiştir.

Aliyev dönemini daha iyi anlamak için ülkede bağımsızlığın ilk yıllarında yaşanan olaylardan bahsetmek gerekmektedir. Bu bağlamda çalışmada sadece Aliyev dönemi ile sınırlı kalmayıp Aliyev öncesi ve sonrası döneme de kısaca değinilecek ve iki ülke arasındaki ilişkilerin tarihi ve mevcut durumu ele alınacaktır. Çalışma giriş ve sonuç bölümleri dışında üç ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın amacı, genel çerçevesi ve bölümleri hakkında bilgiler giriş bölümünde değinilirken;

Birinci bölümde, kültür ve eğitim hakkında genel bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde Osmanlı dönemi Türkiye Azerbaycan ilişkilerine kısaca değinilmiştir. Aynı zamanda Haydar Aliyev öncesi ve sonrası Türkiye Azerbaycan kültür ve eğitim ilişkileri ele alınmıştır.

Üçüncü ve son bölümde ise Haydar Aliyev'in kişilik özellikleri ve genel biyografisi verilmiştir. Ayrıca bu bölümde Aliyev'in Komünist Parti Sekreteri olduğu yıllar ve iktidara gelme süreci ile iktidarının 1993-2003 döneminde Azerbaycan ile Türkiye arasındaki eğitim, kültür ve diğer ikili ilişkiler ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

Eğitim ve Kültür Arasındaki İlişkiler

Eğitim ve Kültür, birbirine bağımlı iki ayrılmaz parametredir. Tüm eğitim modelleri, toplumun kültürel kalıplarına dayanmaktadır. Örneğin, manevi bir kültürel yapıya sahip toplumlarda, eğitimin odak noktası, yaşam için ahlaki ve ebedi değerlere ulaşmaktır. İlkeli değer ve rahatlık sağlamak için tasarlanmıştır. Kültürü takip etmeyen bir toplumun belirli bir eğitim kurumu yoktur. Bu nedenle, bir ülkenin kültürünün eğitim sistemi üzerinde çok güçlü bir etkisi vardır. Bugün insan yaşamı yerel gerçeklikler içinde yaşamaya devam ederken, büyüyen gençlerin yaşamları ve deneyimleri, sosyal süreçleri, ekonomik gerçekleri, teknolojiyi ve medyayı kucaklayan, giderek daha büyük bir dinamizm ile sınırları aşmaktadır. Kültür akışına bağlı inovasyon. Bu küresel değişiklikler, gençleri, çoğu mevcut eğitim sisteminin sunabileceğinden çok daha ileri olan yeni becerilere uyum sağlamaya zorlayacaktır.⁶

1.1. Kültür Nedir ?

Bu soruyu cevaplamak için bu alanda çalışan bilim insanlarının tanımlarından yararlanılmıştır. Kültür, sosyokültürel antropolojinin konusudur. Birçok insanın farklı biçimlerde tanımlamak zorunda olduğu bir terim olduğu için onlarca tanımı vardır. Kültür kelimesi aslen Latince'den geldi ve dilimize Fransızca'dan geçti. Latince cultura, bir ürün elde etmek, yani üretmek için toprağa bir şey dikmek anlamında kullanılmıştır.⁷

Ünlü düşünür Ziya Gökalp, kültür kelimesinin Fransa'da iki farklı anlamı olduğuna dikkat çekerek, onlar için Arapça tehzib ve hars köklerinin kullanılabileceğini belirtmiştir. Fakat "düzeltme, arınma, eğitim, çalışma ivmesi"

⁶ Education Science Society Journal / Volume : 7 / Issue : 28 / Autumn : 200 . s.100 – 104.

⁷ Melike Tuba Demirci, *Kültürel Öğelerin Öğretiminde Müze Gezilerinin Önemi*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009. s.27.

anlamına gelen tehzip'in aristokrat ve kozmopolit (uluslararası) bir kavram olduğuna inanarak, "kültür" için en doğru terimin demokratik olduğuna inanır.⁸

Kültür terimi, Arapça hirasetten türetilen ve "toprağın ekilmesi, tarım" anlamına gelen hars kelimesinin zaman içinde unutulması nedeniyle bu kadar yaygın olarak kullanılmaktadır. Türk dilinin sadeleştirilmesinden dolayı Türk Dil Kurumu kültür kelimesi yerine “ekin” kelimesini kullanmayı önermiştir. Ancak kelime tarım ve ürün ile karıştırıldığı için nadiren kullanılmaktadır. Günümüzde yaygın olarak “kültür” kelimesi kullanılmaktadır.

Dünyadaki her toplum, kendine özgü bir kültürel mirasa sahiptir. Toplumdan topluma bu mirasın doğası ve özellikleri değişmektedir. Toplumlar sahip oldukları kültürel mirasla büyüyebilirler ve tükendiklerinde zamanla çökme eğilimi gösterirler. Kültür, bir toplum tarafından sahip olunan maddi ve manevi değerlerin tümü olarak ifade edilebilir. Toplumun bireyleri üretme biçimi, yaşama biçimi, birey ve toplumsal yaşam, düşünme ve hareket etme biçimleri, insanın yarattığı ve öğrendiği davranış kalıpları gibi çeşitli özellikler, doğal dünyada var olanlarla rekabet edebilir. değerlendirilebilecek kültürlerin kavramları içinde. Kültür çok anlamlı bir şemsiye terimdir. Kültürün bu muğlaklığı ve geniş yapısı onun birçok farklı unsurdan oluştuğunu göstermektedir. Tüm inançların, davranış kalıplarının ve çeşitli davranışların var olduğu kültürel dünya ve insanların ürettiği maddi araçlar, herkes için yaşamı sürdürmeye yardımcı olarak ve aynı zamanda onlardan yararlanarak gelişmiştir. İnsanların duygu ve inançlarını doğrudan etkileyen belirli davranış kalıpları ve sosyal gelenekler olan örf, adet ve gelenek ailelerinin tümüne “derin köklü kültürel unsurlar ” ödenir.⁹

Kültür, bir toplumun veya sosyal grubun yaşam tarzları, bir arada yaşama biçimleri, değer sistemleri, gelenekler ve inançlar ile sanatı da içeren benzersiz zihinsel, maddi, entelektüel ve duygusal özelliklerinin toplamı olarak görülmeli ve edebiyatı içermelidir. Kültür, bireyin dünya görüşünü şekillendirir ve bir topluluğun sosyal değişime ve zorluklara nasıl tepki verdiğini şekillendirir. Bu nedenle eğitim, bu

⁸ Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi*. Ankara: Bilgi Yayınevi. 2005. s.15.

⁹ Sahar Ahmed, *Türk Kültürünün İstanbul'daki Sudanlı Öğrenciler Üzerindeki Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019. s.10.

değer sistemlerini aşılacak, insan dünya görüşlerinin çeşitliliğinden öğrenmek ve gelecekteki yaratıcılığı ve yeniliği teşvik etmek için önemli bir araç olarak hizmet eder.¹⁰

Kültür kelimesinin çok sayıda anlamı vardır. Bugüne kadar 160'ın üzerinde tanımının yapıldığı belirtilmektedir.¹¹ Kültür;

a) Toprağın işlenmesi ve ekip biçilmesi, tarım,

b) Uygun biyolojik koşullarda belirli bir mikrop türünün yetiştirilmesi, mikrop kültürü,

c) Eleştirme ve yargılama (akıl yürütme) yeteneğimizi geliştiren tüm bilgiler anlamında da kullanılmaktadır.¹²

Sosyal antropolojinin konusunun “kültür” olduğunu söyleyen Tylor tarafından, günümüzde modası geçmiş olsa da kültürün belki de en iyi bütünsel tanımı yapılmıştır. Ona göre kültür veya medeniyet, toplumun bir üyesidir ve bu bağlamda insanlar tarafından öğrenilen gelenek görenek, sanat, bilgi vb. alışkanlık beceri ve yetenekleri içeren karmaşık bir bütündür.¹³

¹⁰ Tekeli İ., *Toplumsal Dönüşüm ve Eğitim Tarihi Üzerine Konuşmalar*, Ankara: Tmmob Mimarlar Odası, 1980.

¹¹ Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, Ötüken Yay., 3. Baskı, İstanbul 1979. s.100.

¹² İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1983. s.15.

¹³ Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi. 1994. s.100-101.

1.2. Kültür Kavramı

Kültür kelimesinin, klasik Latince de yetiştirmek anlamına gelen cultura fiilinden türetildiği kabul edilmektedir. Bugün, kültürün genel bir tanımını yapmak oldukça zordur. Kültür tanımını zorlaştıran kaynak ve bilgi eksikliğinden ziyade kültür tanımının öznesinin temelde farklılık arz etmesi ve  zg n bir bilim alanı tanımlamasıdır.¹⁴

Herkesin üzerinde uzlaşabileceği bir tanım bulmak çok zor olsa da genel olarak tüm yapay değerlerin ve ürünlerin bir arada kültürü oluşturduğu kabul edilmektedir. Kültür kavramının karmaşıklığı verilen tanımların çoğunlukla ortak unsurlardan geliştirildiği düşünülürse, kültürün tüm tanımlarında ortak bir unsur insandır. Ortak bir yaklaşımda kültür, insanların içinde var olduğu tüm gerçekliği ifade eder.¹⁵

Kültür, sosyolojik çerçevenin en geniş sınırlarına ulaşmıştır ve bu anlamda bir yaşam biçimidir. Bu tanım, topluma özgü her türlü ifade ve etkileşimi içerir. Bu anlamda kültür, insanların belirli bir toplumda öğrendikleri ve yaptıklarının toplamı olarak kabul edilebilir. Alışkanlıklar (yeme, içme, okuma), onları neyin/nelerin rahatsız ettiği, neye/neye sevgi ve empatiyle baktıkları, ait oldukları grubu, grubu veya toplumu karakterize eder.¹⁶

1.3. Kültür Tanımlarının Sınıflandırılması

Kültür çok geniş bir alandır. Bu nedenle daha kolay anlaşılması için sınıflara ayrılmıştır. Sosyoloji, psikoloji, antropoloji vb. Çeşitli bilim dallarından araştırma konusu olması. Her bilim dalı kendi ilgi alanını ele almıştır. Örneğin: sosyal açıdan şu şekilde kategorize edilebilir. Sanayileşmenin yol a tığı g   hareketleri, farklı toplulukların buluşmasını sağlamış ve yüksek kültür, yerel karakter gibi terimleri oluşturmuştur.

¹⁴ İlhan Erdoğan, *İşletmelerde Davranış*, İstanbul, Dönence Basım ve Yayın Hizmetleri, 1997. s.115

¹⁵ Nermi Uygur, *Kültür Kuramı*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996. s.17.

¹⁶ Bozkurt Güvenç, *Kültürün Abc'si*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1997. s.12.

1.4. Kùltürün Öğeleri

Kùltür, gùnlük hayatımızda yaptığımız her řeye dahil olur. Yediğimiz yemeklerden, beden dilimiz ile konuştuğumuz kelimelere kadar kùltür her alanındadır. Müzik kùltüründen tarımsal ve ticari faaliyetlere kadar her yerde kùltürün izlerine rastlamak mümkündür. Kùltür, insanların toplumun üyeleri olarak edindiğı karmaşık bir inanç, bilgi, ahlak, sanat, adalet, hukuk ve diğeri beceriler ve gelenekler bütünüdür. Araştırmacıların da belirttiğı gibi, kùltürler arasında farklılıklar var ama bazı benzerlikler de var. Tüm kùltürlerin unsurları dil, inançlar, değeri, normlar ve sembollerdir.¹⁷

1.4.1. Dil

Bir insanın düşüncelerini ifade etmenin birincil aracı dildir. Daha spesifik olarak, bireylerin veya grupların, diğeri kùltürleri öğrenirken, kendi ülkelerinin veya halklarının kùltürel önemini başkalarına gösterebildiğı bir dünyadır. Dil ve kùltür, bir bütünü ayrılmaz parçalarıdır. Bununla birlikte insanların kùltürleri, dillerin gelişmesine ve zenginliğine katkıda bulunarak onlara yeni kelimeler kazandırmaktadır. İnsan ideolojisi ve düşüncesi, dil ve kùltürün ayrılmaz bir parçası konumundadır.

Dil sadece bir sembol veya kişisel çıkarları ifade etmek ve ifade etmek için bir araç değıl, aynı zamanda kùltür ve bilginin en büyük taşıyıcısı ve ulusların kimliklerini ve uluslarını savunmak için kullandıkları silahtır.

Dil, mirasın ana ayırt edici özelliğidir. Sosyal bir varlık olan insanoğlu için dil en temel iletişim aracıdır. Dilin kullanımı kùltürü etkilediğı gibi dil de kùltürel değeri,lerden etkilenmektedir. Kùltürün neseller arası aktarımında da ana dinamik dildir.

¹⁷ S.Ahmed, a.g.e., s.10.

Türkçe, Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi dilidir. Türkiye'de Türkçenin yanı sıra çeşitli diller ve lehçeler de konuşulmaktadır. Türkçenin tarihsel süreci Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Modern Türkçe olmak üzere üç dönemde ele alınmaktadır. Anadolu Türkçesi 13-15. yüzyıl. 19. yüzyıla kadar kullanılmış ve Arap alfabesi kullanılarak yazılmıştır. İslam'ın kabulüyle birlikte Farsça ve Arapça dilin yerini almaya başladı ve 15. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar kullanılan Osmanlı Türkçesi olarak bilinir hale geldi. 1928'de Mustafa Kemal Atatürk'ün daha saf bir dil yaratmayı amaçlayan "Yeni Dil" hareketini başlatmasıyla köklü bir değişiklik meydana geldi. Alfabe Arapçadan Latinceye çevrildi ve Türk Dil Kurumu kuruldu. Türk Dil Kurumu, tüm yabancı dilleri ortadan kaldırmak için Türkçe olmayanları Türkçe ile değiştirdi.¹⁸

1.4.2. Yazı

Yazı, ağızdan çıkan sesleri, dolayısıyla dili oluşturan sözcükleri, görünür ya da elle tutulur işaretler, simgeler olarak tanımlanmaktadır. Sözcüklerin, uzakta bulunan kişilere ulaştırılmasını ya da ondan sonra gelecek kuşaklara aktarılmasını ancak onların biçimlendirilmeleri ile mümkün olabileceğine değinen Turan, bu yüzden de duyguların, düşüncelerin ve olayların saptanıp aktarılmasını ve gerektiğinde yeniden öğrenilmesini sağlayan yazının, insanoğlunun en büyük buluşlarından biri olarak kabul edildiğini belirtmektedir. Yazı, aynı zamanda tarih denen sürecin de başlangıcı kabul edilmektedir. Bu özellikleri sayesinde toplumda anlaşmayı ve bilginin devamlılığını sağlayan yazı, kültürel etkinliği ve bütünleşmeyi sağlayan bir unsurdur.¹⁹

¹⁸ Nurcan Kaya, *Teaching in and Studying Minority Languages in Turkey: A Brief Overview of Current Issues and Minority Schools*. European Yearbook of Minority. 2015. C.12. s.330-333.

¹⁹ Ş.Turan, a.g.e., s.85.

1.4.3. İnançlar

Bir bireyin kişiliğinin ve ahlaki değerlendirmelerinin gelişiminin temeli olan ve manevi tatmin aracı olarak hizmet eden din, aynı zamanda kültür için de sosyal bir kurumdur. İnsanın kendisi ve çevresi ile uyumlu bir yaşam sürmesini sağlayan inançlar ve uygulamalar bütünü inanç olarak ifade edilmektedir. Çeşitli hadiseler karşısında bunalmış ve nefsini iyiye yönlendirmede manevi bir liman arayan insanlık kendisini dine ve tanrıya bağlamıştır. İnançlar, belirli durumlarda nasıl davranılması gerektiğini ifade etmektedir. Örneğin siyasi ideolojiler veya dini doktrinler birer inanç sistemleridir. Tek tanrılı dinlerin yaratılış inançları ile biyologların evrim teorisi arasındaki uyumsuzluk, inanç sistemlerinin çeşitliliğini göstermektedir. İdeolojiler, ritüeller İslami gelenekler ve dini inançlar büyük önem taşımaktadır. Türklerin çoğu inancına bağlıdır. Dini inançların da günlük yaşamda uygulanması gereken bazı ritüelleri vardır. Örneğin cenazelerin devletin din adamları tarafından defnedilmesi ve erkeklerin doğumdan kısa bir süre sonra sünnet edilmesi günlük yaşamdaki dini ritüellerdir. Bunun dışında Kurban Bayramı'nda kurban kesmek veya Ramazan ayında oruç tutmak gibi sosyal yaşamda yapılması gereken çok sayıda ibadet söz konusudur. İslam inancındaki kurbana benzeyen bir ritual eski Türk toplumunda da yaygın bir davranıştır. Bu bağlamda Türklerde Müslüman olmadan önce atalara şükran duygularını ifade etme anlamında onlara adak sunma geleneği vardır.²⁰

1.4.4. Din

Kültürü oluşturan en önemli unsurlardan biri de dindir. Bazı düşünür ve araştırmacılara göre din, kültürü belirleyen ve yönlendiren önemli bir faktördür. Örneğin Thomas Eliot, herhangi bir kültürün ancak din yoluyla doğup gelişebileceğine inanıyordu. Ona göre, birden fazla kültür tek bir dinden doğabilir. Din ve kültürü iki ayrı olay olarak kabul eden ve aralarında önemli bir ilişki olduğuna işaret eden Eliot'a göre din, kültürler arası beslenen bir kaynaktır. Eliot'a göre, "Kültür, esasen her toplumda dinin vücut bulmuş halidir."²¹

²⁰ S.Ahmed, a.g.e., s.13.

²¹ Mehmet Kaplan, *Kültür ve Dil. İstanbul: Dergah Yayınları. 2006. s.16.*

Yukarıda belirtildiği gibi, dini ve kültürel eşitlik konusunda bir fikir birliği yoktur. Toplumun gelişmesiyle birlikte din hakkında çeşitli eğilimler ve görüşler ortaya çıkmıştır. Bir inanç sistemi olarak din, insan ruhunun ihtiyaçlarını karşılar. Çevrede özel bir alem yaratır ama evrende tezahür ettirilemeyen olay veya olguları açıklamak için yorumlanamaz. Size güç verir ama aynı zamanda şu anki hayatınızı da etkiler. Ayrıca, her din kendi ahlaki sistemini ima eder. Sadece sosyal davranışı değil, aynı zamanda kişisel davranışı da etkiler ve şekillendirir. İnanç ve ibadetlerin kural ve usulleri ile temizlik, yeme, içme, giyinme ve sanatın ele alınması konularında bazı yükümlülükler veya kısıtlamalar getirebilir. Ayrıca aşağıdakileri içeren dinlerde daha açık bir şekilde görülmektedir. Turan, yukarıdaki nedenlerle tutarlı olarak, din ve kültür arasındaki ilişki sorusuna, "Kültür, dinin özünü kabul etmeli ve din, kültürün getirdiğini kabul etmelidir" dedi. Eliot'un haklı olduğunun kanıtlanması gerektiği sonucuna varır.²²

1.4.5. Semboller

Kültürün üretimi ve paylaşımı, insan toplumlarını diğer organizmalardan ayıran en önemli insan özelliklerinden biridir. Kültürün bir semboller topluluğu olması, onun güçlü bir şekilde aktarılmasını ve yayılmasını etkileyen en önemli faktördür. Semboller aracılığıyla kültürler kalıcı bağlantılar kurabilmektedir.²³

Kültürün en önemli unsurlarından biri olan semboller kültürün kuşaklar arasında yayılmasında ve aktarılmasında en önemli unsurlardan biridir. Semboller, kültürel unsurlar arasında kalıcı bağlantılar da oluşturabilir. Bir kültürün varlığının temel yapı taşları arasında bazı kültürel semboller yer almaktadır.

1.4.6. Sanat

Kültürün en önemli unsurlarından biri sanattır. Bazı incelemeler, kültürün iki temele dayandığını iddia ediyor: sanat ve gelenek. Kimilerine göre kültürün ağırlığı sanattadır. Bütün bunlar sanatsız kültürün olamayacağını gösteriyor. "Sanat, duyguyu,

²² Ş.Turan, a.g.e., s.110.

²³ Michael Allen, Richa Gupta, Arnaud Monnier, *the Interactive Effect of Cultural Symbols and Human Values on Taste Evaluation*, Journal of Consumer Research. 2008. Vol. 35, No. 2. s.295.

tasarımı ya da kaliteyi belli bir şekilde ifade etmek ya da yaratmaktır.” Turan, sanatın temel amacının insanlara ilham vermek olduğunu söylüyor. Çünkü sanat, düşüncelerin ötesine geçerek duygulara girerek ruhu harekete geçirir. Bilim gibi, gerçekler, olaylar, gerçekler ve yasalar arasındaki ilişkileri bulmaya yönelik değildir. Turan bile dedi ki: Sanat yeni gizemler getirir. Şair ve yazar Taşın Sarachi'nin yaklaşımını izleyerek sanatın bilimle çelişebileceğini de belirtiyor.²⁴

Hepimizin bildiği gibi Atatürk, kültürün bir cumhuriyetin temelini oluşturduğuna ve çağdaş uygarlık düzeyinin ötesinde beslenmesi gerektiğine inanıyordu.

1.5. Kültürün Boyutları

Farklı toplumlar ve kültürler arasındaki farklılıkların nedenleri üzerine çok sayıda araştırma yapılmıştır. Bu çalışmalar arasında geçmişten günümüze en kapsamlı ampirik çalışma olarak Geert Hofstede'nin kültürel farklılıklar üzerine yapmış olduğu araştırma kabul edilmektedir. Bu çalışmada Hofstede, "zihinsel programlama" olarak adlandırdığı bir yaklaşımla kültür kavramını açıklamaktadır. Ona göre insanlar da bilgisayarlar gibi bir çeşit zihin programlamasına tabidir. İnsanların duygu, düşünce ve davranışlarının çocukluktan itibaren içinde bulundukları sosyal çevre tarafından şekillendiğini belirterek, kültürün toplumsal mirasın bir ürünü olduğunu belirtir. Hofstede, dünya genelinde tanınmış bir firma olan IBM'in dünyanın farklı bölgelerindeki çalışanlar ile yaptığı derinlemesine mülakatlar ve anketlerle farklılıkları belirlemiştir.

1.6. Kültürün Unsurları

Kültür kavramı, bir toplumu meydana getiren insanların yaşamlarındaki tüm maddi ve manevi unsurları içerir ve bir toplumda var olan kurumları, kuralları, kültürel unsurları, bütün süreçleri ve bunların birbirleri ile olan bağlantılarını tanımlamaktadır. Bu öğeler dört kategoride toplanabilir²⁵: Teknolojik kültür unsurları, sosyolojik kültür unsurları, estetik ve duygusal kültür unsurları, ideolojik kültür unsurları.

²⁴ Ş.Turan, a.g.e., s.262.

²⁵ Feyzullah Eroğlu, *Davranış Bilimleri, İstanbul*, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., 1996. s.115.

1.7. Kültürün  zellikleri

Bir kültürü incelemek için onun özelliklerini bilmek gerekir.²⁶

1. Kültür,   renilmi  davranışların bir toplamıdır: Kültür, kalıtsal veya do u tan gelen bir değer sistemi değildir. Bireyler dünyaya geldikten sonra aile ve  evre aracılığıyla kültürü öğrenirler Kültürel unsurlar, öğrenme yoluyla kademeli olarak nesilden nesile aktarılır. Örneğin yemek yeme, uyuma ve benzeri biyolojik olaylar   renilemez, ancak tüm kültürlerin bu biyolojik olaylarla ilişkili özellikleri vardır. Çinliler yemek çubuklarıyla, Batılılar ise çatalla yer. Bu durumlar kültürlerin farklı davranışsal özellikleridir. Bu nedenle kültür, insan davranışının öğrenilen parçası olarak da tanımlanabilir.

2. Kültür geleneksel bir yapıdadır: Kültür, toplumu meydana getiren bireyleri ortak fikir ve anlayışlarına karşılık gelen davranış kurallarını içerir. Aynı zamanda bu özellik kuşaklar arası kültürel aktarımın da bir sonucudur.

3. Kültür yaratılır: İnsanlar kültürü yaratır. Batı'dan kültürümüze aktarılan bir ritüel olan Sevgililer Günü kutlamaları 10 yıl öncesine kadar ülkemizde pek bilinmeyen bir kültürel unsurdur.

4. Kültür de i ebilir: Kültür zamanla de i ir. Kültürler  evresel koşullara uyum sa ladı ında de i ikli e uğrar. Teknolojik gelişme ve iletişimde ortaya çıkan yenilikler, kültürel değişim ve uyumu hızlandırmada önemli faktörlerdir. Kültürel değişim olmadan, bu durağan kültür zamanla yok olma eğilimindedir. Örneğin, giyimdeki bir değişiklik, kültürdeki bir de i ikli i gösterir. Kültür nasıl ve ne şekilde de i irse de i sin değişimin varlığı önemlidir.

5. Kültürler hem farklılıklar hem de benzerlikler içerir: Hemen bütün kültürlerin ortak değerleri, normları ve kabul edilebilir davranışları vardır. Bununla birlikte, davranışlar ve tercihler kültürler arasında farklılık gösterebilir. Örneğin bir kültürel yapıda kutsal olarak görülen renkler bir başka kültürde kutsal olarak görülmeyebilir.

6. Kültür, toplumun  yeleri tarafından paylaşılır: Kültür, bir toplumun  yeleri

²⁶ Yavuz Odaba ı, *Tüketici Davranışı*, İstanbul, Kapital Medya Hizmetleri, 2005, s.314-315.

tarafından paylaşılan inançlar ve değerler sistemidir. Bu inançlar ve değerler nesilden nesile aktarılmıştır. Kültürel değerler, yalnızca belli bir süreden ziyade geçmiş ve gelecek dönemlerde de ortak olacak değerlerdir. Sosyalleşme ile şekillenen bu olayın bir sürekliliği vardır. Bu dönemde kültürel değerlerde ufak tefek değişimler olabilir ama normal şartlarda büyük, derin değişimler ve sapmalar olmaz.

7. Kültür, bütünleşme ve örgütlenmedir: Bir kültürün kültürel bir değer olabilmesi için toplumdaki üyeler tarafından paylaşılması gerekmektedir. Bu iletişim, alışveriş, sosyal bütünleşme ve organizasyonu gerektirir.

8. Kültürlerin farklı ihtiyaçları karşılayan özellikleri vardır. Kültür sadece insanın biyolojik ve ikincil ihtiyaçlarını karşılamakla kalmaz, aynı zamanda bazı psikolojik ihtiyaçları da karşılar. Kültür kurumları ve ilkeleri denenmiş ve test edilmiş bir yöntemdir. Aslında kültürler arasındaki benzerlikler ve yakınlıklar, kültürlerin insanın biyolojik ihtiyaçlarını karşılayan karışımlar olmasından kaynaklanmaktadır.²⁷

1.8. Eğitimin Önemi ve Amacı

Eğitim kavramı tüm insanlık için çok önemlidir. Bu konunun temeli, bireylerin önce kendilerini geliştirmeleri, ardından çevreye fayda sağlamalarıdır. Eğitim, siyasal ve demokratik toplumlar hakkında farkındalık yaratmak, karmaşık konuları anlamak, kültürel fırsatları açmak, teknolojik ilerlemeyi desteklemek vb. çok sayıda etkisi vardır. Sürekli değişim gösteren bir ekonominin ihtiyaçları doğrultusunda daha uygun yetenekli işgücünün, yaratıcı düşüncenin ve ileri teknolojilerin gelişimini destekleyerek, sosyal uyum, sürekli ekonomik büyüme ve değişim için kritik bir temel hazırlar. Bu sebeple eğitime yapılan yatırımlar siyasi ve sosyo - ekonomik yönden gelişmenin sağlanabilmesi için oldukça önemlidir.²⁸

Eğitim faktörünün etkisi beşeri sermaye kavramını şekillendirmekte ve ülkenin küresel rekabette öne çıkmasına yardımcı olmaktadır. İnsan sermayesi yüksek

²⁷ Övgü Özgül, *Kurum Kültürü İşlevlerinin Çok Yönlü Kontenjans Tabloları ile İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019. s.3-4.

²⁸ A.Özpolat, a.g.e., s.12-13.

insanları geliştiren ülkeler, daha fazla ekonomik ve sosyal kalkınmayı garanti eder. Toplum olarak verimliliğın artmasında son derece önemlidir. Verimliliğın artırılması aynı zamanda toplumun gelişmesine de katkıda bulunur. Öte yandan, her ülkenin gelişmişlik derecelerindeki farklılıklara baktığımızda eğitimin önemi ortaya çıkıyor. Bilgi ve vasıflı işğücünün birleşimi büyük ekonomik eşitsizlikler yaratıyor ve ülkeler önce eğitim ve insan sermayesi arasındaki dengeyi sorgulamaya başlıyor.²⁹

İnsanlar doğal olarak üretkendir. Ancak retken ürünler üretebilmek için bu retkenliğın eğitim yoluyla geliştirilmesi ve şekillendirilmesi gerekmektedir. Eğitim önce insanın özündeki yaratıcı gücü keşfeder ve optimal yeteneğın geliştirilmesi ve yayılmasına rehberlik eder. İşte tesadüfi insanları hayvanlardan ayıran temel fark. İnsanlara fırsatlar verilirken hayvanlara tüm yetenekler parmaklarının ucunda verilir. İnsanların bu olası becerileri geliştirmek için eğitime ihtiyaı vardır. Eğitim, insanların gerçek potansiyellerine ulaşmalarını sağlar. Bunu yaparak, kurtuluş sürecinde ilk adımı attı. Bir kişi eğitim aldığında zgr bir varlık haline gelir çünkü kişinin varlığında bir değışiklik meydana getirebilir ve yeteneklerini özgürce kullanabilir.³⁰

Hiyerarşik bir yapı içerisinde ele alındığında eğitimin amaçlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

Genel Amaçlar: Genel amaçlar içinde yaşanılan toplumun eğitim felsefesini yansıtmaktadır. Bu aynı zamanda toplumun sosyal ve siyasi ideallerinin eğitim alanındaki yansımasıdır. Yakınlık, uzaklık ve eğitimin ortak hedefleri pek çok sosyal ve kişisel yarar sağlamaktadır. Bu bağlamda eğitim, sosyal olarak gcl bir toplumun yanı sıra eğitilmiş insan üretme kapasitesi ile ekonomik olarak da gcl bir toplum yaratır. Bu da eğitimin niim önemli olduğunun önemli bir delilidir. Aslında eğitimin insanlara ve topluma hizmet eden ve onları geliştiren birçok dolaylı veya doğrudan işlevi vardır. Bu anlamda eğitimin tek bir amaç doğrultusunda tanımlanması mümkün değildir. Bu noktada Eric Hoffer; eğitimin temel görevinin, öğrenme istek ve zemini oluşturmak olduğunu; eğitimin alan insandan ziyade öğrenen insanlar üretmesi gerektiğini belirtmektedir. Ona göre gerçek insan topluluğ, büyükanne ve büyükbaba,

²⁹ Murat olak, *Eğitim ve Beşeri Sermayenin Kalkınma zerine Etkisi*, Kamu - İş Dergisi, Cilt:11, Sayı:3. 2010. s.110.

³⁰ Hüseyin Keleş, *Temel Eğitim Felsefesi Akımları Bağlamında John Locke'un Liberal Eğitim Anlayışı*, Yüksek Lisans Tezi Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s.3.

anne baba ve çocukların bir araya geldiği öğrenen bir toplumdur.³¹

Yakın Amaçlar: Özgür düşünceye sahip, bilimsel düşünen ve vicdanı özgür, çalışkan, disiplinli, özgüven sahibi, sezgisi yüksek, analitik düşünen, kültürel değerlerini koruyan, dünyada ortaya çıkan her türlü ilerlemeyi takip eden, kendisine ve ülkesine fayda sağlayacak olan gelişmelere kolaylıkla uyum sağlayabilen ve kültürel değerlerine sahip çıkan kişiler yetiştirmektir.

Uzak Amaçlar: "Gelir seviyelerini artırmak, ilerlemek ve refah devleti olmak." Diğer bir deyişle ülke ekonomisine katkıda bulunmak, işgücü verimliliğini artırmak, ülkenin büyüme ve kalkınmasını desteklemek bu hedefler arasındadır. Eğitim, ekonomik açıdan uzak hedeflerden biri olmasına rağmen, araştırmalar, eğitim düzeyi yüksek olan ülkelerin sosyal ilerlemenin yanı sıra ekonomik ilerleme kaydettiklerini göstermektedir. A. Simit, Ulusların Zenginliği'nde uzun zamandır eğitim, öğrenim (deneyim) veya çıraklık sırasında yapılan harcamalar neticesinde kazanılan yeteneklerin bir kişide gerçekleştirilmiş ve somutlanan bir sermaye olduğunu ve toplumun zenginliğini yarattığını ifade etmiştir.

1.9. Bazı Eğitim Sınıflamaları

Bu bölümde alan yazında yer alan bazı eğitim sınıflandırmaları ele alınacaktır. Eğitim genel anlamda “Formal Eğitim” ve “İnformal Eğitim” olmak üzere ikiye ayrılır. Bir başka sınıflandırmaya göre de eğitim; örgün eğitim ve yaygın eğitim olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Şimdi sırasıyla bunlara bakalım:

Formal Eğitim: Planlı bir şekilde yapılan eğitimidir. Formal eğitimler bireyin ulaşmaya karar verdiği hedefler ve bunlara ulaşabilecek düzenli eğitim ve test durumları da dahil olmak üzere dirik bir bütün olarak ifade edilen programlar kullanılarak yapılmaktadır. Örgün eğitim sürecinin planlaması, uygulaması ve kontrolü. öğretmen tarafından yapılır, plan baştan sona özel bir ortamda kontrollü bir şekilde uygulanır. Değerlendirme, sürecin belirli aşamalarında ve sonunda gerçekleştirilir. Bu bağlamda okullarda verilen eğitim “formal eğitim”dir.³²

³¹ Bengü Çetin, *Eğitim ve Kalkınma İlişkisi: Türkiye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.2014. s.12-13.

³² M.Arslan, a.g.e., s.18

İnformal Eğitim: Bu eğitim kişinin yaşam sürecinde, belirli bir plan dahilinde olmadan kendiliğinden gerçekleşen bir eğitimidir. Planlı ve amaçlı olmayan informal eğitim, tamamen gelişigüzel ve rastgeledir. Kişi, karşılaştığı birey, grup ve çeşitli durumlarla olan etkileşimleri esnasında genellikle kendiliğinden ve bilinçsiz olarak bir şeyler öğrenmektedir. Örneğin televizyon karşısında veya bir grup arkadaşla yapılan etkinliklerde öğrendiklerimiz informal öğrenmedir. Taklit ve gözlem informal eğitimin iki önemli öğrenme yoludur Erken yaşta ebeveynlerden öğrenilenler birçoğu, taklit yoluyla öğrenmedir. Kişi başta öğretmeni olmak üzere bazı insanlara özentî duyar ve onlar gibi olmak ister. Bu özentî sürecinde oluşan öğrenmeler de informal öğrenmedir. Bunlar da gözlem yoluyla öğrenilen informal davranışlardır. Eğitimi tanımlarken eğitimin amacının "istendik" davranışlar geliştirmek olduğu söylenmişti. İnformal davranışlardan bazıları istenmeyen ve zararlı davranışlar olabilmektedir. Bu nedenle günümüzde örgün eğitimin etki alanını genişleterek bu eksikliklerin giderilmesi arzu edilmektedir. 1739 sayılı “Millî Eğitim Temel Kanunu”nun 18’inci maddesi uyarınca Türk eğitim sistemi örgün ve yaygın eğitim olmak üzere iki ana kısımdan oluşmaktadır. Okul öncesi, temel eğitim, ortaöğretim ve yükseköğretim kademeleri örgün eğitimi oluştururken; örgün eğitimin yanında ya da haricinde düzenlenen eğitim faaliyetlerinin tümü ise yaygın eğitimidir.

Bu yasal tanıma ek olarak, yaygın ve örgün eğitimin eğitim bilimleri açısından anlamları üzerinde de durmak yerinde olacaktır.

Örgün eğitim: Okul çatısı altında belirli bir yaş grubundaki kişilere düzenli olarak ve millî eğitimin amaçları doğrultusunda hazırlanmış eğitim programları aracılığıyla verilen eğitime örgün eğitim denmektedir.

Yaygın Eğitim: Örgün eğitimin herhangi bir kademesinden ayrılmış ya da bu sistemine hiç girmemiş bireylere ilgi ve ihtiyaç duydukları alanlarda verilen eğitime denmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE

AZERBAYCAN TARİHİNE GENEL BİR

BAKIŞ

M.Ö. 6. yüzyıla kadar uzanan Azerbaycan tarihinde, bölgenin tarihteki bilinen ilk halkı Albenianlardır.³³

Kafkaslar tarihsel süreçte çok sayıda savaş, göç ve siyasi hadiseye sahne olmuştur. Kafkasya, insan yerleşiminin tarihi bölgelerinden biridir. Kafkasya, göç yolları üzerinde bulunması ve Avrasya kıtasının merkezinde olmasından dolayı tarihin hemen her döneminde işgal edilmiştir. Azerbaycan'ın tarihi ve siyasi geçmişi çok karmaşıktır. Antik çağda Asur-Babil mücadelesi, bölge üzerinde Pers - Yunan, Makedon çatışması, Sasani - Bizans savaşları ülkeye her zaman hakim olmuştur. Türk akınlarına, Arap- Bizans ve Arap-Sasani savaşlarına, ardından Moğol ve Türk akınlarına maruz kalan Azerbaycan, 16. yüzyıldan itibaren Rus-İran, Osmanlı-Rus ve Osmanlı-İran savaşlarına da sahne olmuştur.³⁴

Bizans ve Sasanilerin hakim olabilmek için uzun süre mücadele ettikleri Azerbaycan'a Türklerin de uzun süre hakim olduğu görülmektedir. Orta Asya'daki Büyük Hun Türk İmparatorluğu'nun MS 48 yılında ikiye ayrılması sonrasında batı kanadını oluşturan Hun Türkleri, Kafkaslardan Macaristan'a kadar olan bölgeye yaklaşık bir asır sonra hakim olmuşlardır. O tarihten itibaren Azerbaycan'a büyük bir Hun Türkleri topluluğunun yerleştiği görülmektedir.³⁵

Hunların gelişini Hazarlar takip etmiş, ardından kılıçlar ve agacheriler izledi. Ayrıca Gök Türklerin tüm Orta Asya'yı yönetmesinden sonra Azerbaycan başta olmak üzere bazı Türk boylarının Kafkasya'ya gelip yerleştiğini de biliyoruz.

Gördüğünüz gibi, M.Ö. ve M.S. Türkler Azerbaycan ve Kafkasya'ya gelerek bu

³³ Vüsale Allahverdiyeva, 1988 - 1996 Yılları Arasında Azerbaycan Basımında Türkiye İmajı. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara. 2002. s.21.

³⁴ Betül Aslan, I. Dünya Savaşı Esnasında "Azerbaycan Türklerinin "Anadolu Türklerine "Kardeş Kömeği (Yardımları) ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi. Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu - Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı. 2000. s.2.

³⁵ İ.Kafesoğlu, a.g.e., s.148-150.

bölgeyi vatan edinmişlerdir. Ancak bölgenin Türklüğü ile ilgili gerçekler Sovyet tarihçileri tarafından uzun yıllar yalanlanmıştır. Ancak Sovyet tarihçilerinin yavaş yavaş bu tavrı değiştirmeye başladıkları da görülmektedir. Gerçek şu ki, 1958 yılında yayınlanan "Azerbaycan Tarihi" isimli kitapta, "Türklerin Azerbaycan'da eski çağlardan beri boy gösterdikleri ifade edilmiştir.³⁶ Eserde Türk boylarının yavaş yavaş Azerbaycan'a yerleştiği ve bunun sonucunda Türklerin orada yaşayan yerel halkın dilini önemli ölçüde etkilediği de belirtilmektedir.

Azerbaycan, MS 8. yüzyılın ortalarına kadar bu Türk topluluklarının anavatanı olarak kalmıştır. Bu yüzyılın ortalarında Arap ordularının gelmesi ve İslam'ın Kafkasya'da yayılmasıyla, burada yaşayan Türklerin önemli bir bölümünün müslüman olduğu açıktır. Dolayısıyla Oğuzlar bölgeye gelmeden çok önce İslamiyet bölgeye gelmiştir. Gerek M.Ö. gerekse MS yaşanan tüm bu gelişmelere rağmen Azerbaycan'ın tamamen Türk ülkesi olması Selçuklu döneminde olmuştur. Sultan Alparslan'ın (1063-1072) 1071 Malazgirt Savaşı'nda Bizans'ı yenmesi sonrasında hem Anadolu hem de Azerbaycan Türk egemenliğine girmiştir.³⁷ Moğol istilasından sonra Orta Asya'daki bazı Türk toplulukları Moğol hakimiyetini tanımayıp Azerbaycan'a gelip yerleşmişlerdir.³⁸

Selçuklulardan sonra sırasıyla Moğolların ve Timurluların egemenliğinde yaşayan Azerbaycan Türkleri daha sonra Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmen devletlerini kurmuşlardır.³⁹ Ancak Azerbaycan Türkleri, Osmanlı Devleti'ninin anadolu'dali hakimiyeti sonrasında Doğu Anadolu'da hakimiyet kurmak için yarışmışlar ve bu rekabetin sonucu olarak radikal bir ideoloji olarak Şia'yı benimseyen Şeyh Cüneyd'i kabul ederek tarihlerindeki en önemli hatalardan birini yapmışlardır.⁴⁰ Çünkü bu inanç, kardeşi kardeşten uzaklaştırmıştır. 16. yüzyılın başlarında Akkoyunlu devletinin yıkılmasıyla birlikte Azerbaycan Türkleri, Şah İsmail (1500-1524) önderliğinde Safevi Devleti olarak adlandırılan yeni bir devlet kurmuşlardır.

Şah İsmail'i Şiiliği, Azerbaycan'ın Erdebil şehri Emiri'nin ailesinden gelmektedir. Onun siyasi bir enstrüman olarak yükselişi, sadece Azerbaycan Türklerinin değil, tüm

³⁶ Mehmet Saray: "Azerbaycan Türkleri Tarihi", Nesil Yayıncılık, İstanbul 1993. s.13.

³⁷ Mehmet Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara, 1989, s.429-445.

³⁸ Osman Turan, *Selçuklu Tarihi ve Türk - İslam Medeniyeti*, Ankara, 1965, s.214-216.

³⁹ Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, 1976, s.251-271.

⁴⁰ Mehmet Saray: *Türk - İran Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü*, Ankara, 1990. s.58.

Türk-Müslüman dünyasının kaderini değiştiren en büyük olaylardan biriydi. Azerbaycan'da ilk başarı, Azerbaycan'ın Tebriz şehrinde taçlandı. Şah İsmail daha sonra tüm Azerbaycan'ı imparatorluğuna dahil ettiğinde, Azerbaycan ordusunun ana çekirdeğini oluşturdu.⁴¹

Yavuz Sultan Selim'in 1514 yılında Çaldıran'ı kazanmasıyla Tebriz ve çevresi Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğine girdi.⁴² Böylelikle Azerbaycan ve Doğu Anadolu, Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğine girdi.⁴³ Osmanlı İmparatorluğu başta 17. yüzyıldan itibaren bölgede üstünlüğe sahip olsa da Safeviler askeri modernize ederek ve Avrupa devletleriyle ittifaklar kurarak üstünlük elde etmişlerdir.⁴⁴ Osmanlı ve Safeviler iki önemli güç olarak bölge için savaşırken, Kafkasya'ya inen Rusya Azerbaycan'ı tehdit etmeye başlamıştır.

16. yüzyıldan itibaren Rusya Kafkasya'ya yönelik bir politika izlemeye başlamıştır. Bu bağlamda Azerbaycan'a yönelik tarihi Rus politikası oldukça eskidir.⁴⁵

17. yüzyıldan beri İran, ekonomik ve siyasi olarak iç istikrarsızlıkla sarsıldı. Bundan yararlanmak isteyen Rusya yavaş yavaş bölgeye giriyordu. Bölgede Rusya'dan yardım isteyen yerel gruplar da etkili oldu.⁴⁶ İran, Rusya ve Osmanlı Devleti'nin bu konumundan yararlanarak Azerbaycan için savaşılmaya başladılar. 1724'te iki devlet arasında İstanbul Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, Azerbaycan'ın çoğu Osmanlı İmparatorluğu tarafından ele geçirildi. Azerbaycan'ın Hazar Denizi kıyısındaki eyaletleri Rus egemenliğinde kaldı.⁴⁷ Osmanlı-Rus çatışması bu eylemlerle bitmedi. Osmanlılar bölgeyi elde tutmak için Türkleri ve Müslümanları kazanmaya çalıştılar. Osmanlılar Türkleri ve Müslümanları desteklese de Rusya bölgede kalıcılığı sağlamak için Gürcüleri ve Ermenileri destekledi.⁴⁸ Güney Kafkasya, Osmanlı İmparatorluğu'nun

⁴¹ F.Sümer, a.g.e., s.15-42.

⁴² Ziya Bünyadov, *Azerbaycan: Asya'nın Batısında Bulunan, İran ile Sovyetler Birliği Arasında Bölünmüş Bölge*. (Cilt 1-44). İstanbul: Tdv İslam Ansiklopedisi. 1991. s.317.

⁴³ Yakub Mahmudov ve Kerim Şükürov, *(Azerbaycan Beynelhalk Münasibetler ve Diplomatiya Tarihi: Devletlerarası Müqavileler ve Diğer Harici Siyaset Aktları (1639-1828) (Cilt 1)*. Bakü: Tarih Enstitüsü. 2009. s. 21-27.

⁴⁴ Yakub Mahmudov, *Azerbaycan Diplomatiyası: Akkoyunlu ve Safevi Devletlerinin Avrupa Ülkeleri Elakeleri (Xv - Xvii Yüzyıllık)*. Bakü: Tehsil. 2006. s.261-320.

⁴⁵ Z.Bünyadov, *Azerbaycan*, s.320.

⁴⁶ Veliyev, C, *Azerbaycan Dış Politikasının Enerji Boyutu*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara. 2006. s.1-2.

⁴⁷ Oktay Efendiye, *Azerbaycan Tarihi*. (Xiii - Xviii Asırlar) (3 Cild). Bakü: Elm. 2007. s.335.

⁴⁸ Tofik Mustafazade, *Xviii Yüzyıllık – Xix Yüzyıllığın Evvelerinde Osmanlı - Azerbaycan Münasibetleri*. İ. Eliyev (Red.). Bakü: Elm. 2002. s.30.

egemenliğinde kaldığından, Osmanlı İmparatorluğu Hazar Denizi'ne kadar olan bölgede daha fazla etkinlik elde etti. Safevilerin kafa karışıklığının bir sonucu olarak, bunun İran için ciddi sonuçları oldu. Böylelikle 1720'li yıllarda Azerbaycan toprakları Safevilerin eline geçmiştir.

İran, 1730'larda Osmanlıların elinde bulunan Güney Azerbaycan eyaletlerini geri almayı başardı. Ancak 1747 yılında Avşar Türk kökenli Nadir Şah'ın öldürülmesinin ardından İran bölgesi yeniden karıştı.⁴⁹ Sonuç olarak, İran Azerbaycan'da zayıfladı.⁵⁰ Nadir Şah'ın öldürülmesi, güçlkle kurmuş olduğu devletin kolaylıkla dağılmasına sebep olmuştur.⁵¹

Komşularından gelen bu tehditler üzerine Azerbaycan Hanlığı yardım için Osmanlılara yöneldi ve gerçekten de Azerbaycan ve Dağıstan'ı Osmanlı idaresi altına alma fikri ortaya çıktı. Rus işgali. Ancak içine düştüğü krizi bir türlü atlatamayan Osmanlı Devleti, ne Kırım'ı kurtarabildi ne de Azerbaycan'ı kendisiyle birleştirebildi.⁵²

İran ve Rusya, Azerbaycan'ı işgal etme düşüncelerini açık bir şekilde ortaya koydular. 1801 yılında Rusya koruma gerekçesi ile Doğu Gürcistan'ı işgal etti. Böylelikle Azerbaycan'ın işgalinin yolunu da açmış oldu. Rus birlikleri 1803 yazında Gürcistan üzerinden Kerbarak'a girdi ve Azerbaycan'ı işgal etmeye başladı. Diğer hanlıklar tarafından saldırıya uğrayan Rus kuvvetleri bazen İran kuvvetlerine karşı çıktı. 1812'de Rusya ve Fransa arasındaki savaştan yararlanan İran kuvvetleri Azerbaycan'ın kuzeyine doğru ilerlemeye başladı. Bu savaşlar sonunda Rusya ile İran arasında ilki Karabağ'ın Gülistan köyünde (12 Ekim 1813) ve diğeri de Türkmençay köyünde (10 Şubat 1828) olmak üzere iki antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmalar Azerbaycan topraklarının bu iki işgalci güç arasında pay edildiği anlaşmalardır. Azerbaycan tarihindeki en kara sayfa olarak bu bölünme ifade edilmektedir. Bu ayrılıktan sonra Rusya'nın Kuzey Azerbaycan'ı Ruslaştırma politikası

ve İran'ın Güney Azerbaycan'ı Farslaştırma politikası başlamıştır. Azerbaycan halkı hala bu emperyalizmin etkisinden tamamen kurtulamamıştır. Güney Azerbaycan halen İran

⁴⁹ Sara Aşurbeyli, *Azerbaycan Dili ve Tarihi: Bakü Şehrinin Tarihi: Orta Esrler Devri*, A. Bagirov (Çev.). Z. Bünyadov (Red.). Bakü: Avrasiya Press. 2006. s. 201.

⁵⁰ Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Tarihi. (XIII - XVIII yüzyıllar)* (3 cilt). Bakü: Elm. 2007. s.335.

⁵¹ T.Mustafazade, a.g.e., s.69.

⁵² Mehmet Saray, *Rus İşgali Sırasında Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)*. Ankara: Ttk. 1994. s.15.

sınırları içindedir.

1813 yılında imzalanan Gülistan Antlaşması'nın bir devamı ve ilavesi konumunda olan 1828 tarihli Türkmençay Antlaşması 16 maddeden oluşmaktadır. Bu anlaşmaların Azerbaycan üzerindeki etkisi büyük ve acımasız olmuştur. Tahmini 400.000 km²'lik arazinin çoğu İran'da kaldı. Kalan Rus topraklarının büyüklüğünün 114.000 km² olduğu tahmin edilmektedir.⁵³ aman içerisinde Rusya da bu ülkelerde idari değişiklikler yapmıştır. Batı Azerbaycan topraklarının tüm Azerbaycan'ın bir parçası olarak Rusya'ya geçmesi bu değişikliklere damgasını vurmuştur.⁵⁴

Rusya'nın bu yükselişinin ve Azerbaycan'a yönelik politikasındaki ilerlemelerin nedeni aslında Osmanlı Devleti'nin ve Azerbaycan'daki etkili güçlerin (Kandum ve İran) içinde bulundukları durumdur. 1812'de Bükreş Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya'ya karşı ezici bir yenilgisiyle sonuçlandı. 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'nı sonlandıran bu antlaşma uyarınca Osmanlı İmparatorluğu: Azerbaycan, Balkanlar, ve Kafkaslardaki Rus hakimiyetini tanımıştır.⁵⁵ Ayrıca bu dönemde Osmanlı Devleti, Kafkasya ve Azerbaycan'ın sorunlarıyla baş edememiş ve bölgedeki hakimiyetini sonlandırmak durumunda kalmıştır. Rusya'nın Azerbaycan topraklarını işgal etmesini İran'da iç karışıklığın çözülmesi ile daha kolay hale gelmiştir.⁵⁶ Sonuç olarak Türkmençay ve Gülistan anlaşmaları, uzun yıllar Azerbaycan'ı İran ve Rusya'ya bağımlı hale getirecek siyasi bir adımın başlangıcı oldu.

Azerbaycan Türkleri için 1905 yılı adeta bir dönüm noktasıdır.⁵⁷ Çünkü Rusya'da 1905 devrimi olmuştur. Bu devrimden sonra Rusya'da ilk kez bir anayasal sistem kabul edilmiş ve bu olaylardan sonra Rusya'da 1906 Anayasası hazırlanmıştır.⁵⁸ Bu süreçte Azerbaycan'da günlük gazetelerin yayımlanmaya başladığı görülmektedir.

Azerbaycan'daki bu faaliyetlerle kafası karışan Rusya, Güney Kafkasya'daki planlarında Ermenileri kullanmaya başladı. Rus siyasetinin şekillendirdiği Azerbaycan'da Ermeni terörü büyümeye başladı ve Azerbaycan'da Ermenistan yaratma fikri gündeme

⁵³ Vaqif Piriye, (2006). *Azerbaycan'ın Tarihi - Siyasi Coğrafyası*. Bakü: Muallim. 2006. s.109.

⁵⁴ Eziz Elekberli, *Batı Azerbaycan Abideleri*. B. Budaqov, V. Eliyev ve C. Giyasi (Red.). Bakü: Nurlan. 2007. s.5

⁵⁵ Y.Mahmudov ve K.Şükürov, a.g.e., s.413-418.

⁵⁶ B.Asan, a.g.e., s.8-9.

⁵⁷ Mustafa Görürılmaz, *Türk - Kafkaz İslam Ordusu ve Ermeniler* (1918). Bakü: Kısmet. 2009. s.25.

⁵⁸ Esra Atalı, E, *1905 Rus Devrimi ile 1908 Jön Türk Devriminin Karşılaştırmalı İncelemesi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara. 2002. s.47-80.

geldi. Bu duruma Azerbaycan'ın yeraltı kaynakları olan petrol de neden olmuştur. Ne de olsa 20. yüzyılın başında Azerbaycan'ın petrol endüstrisi çok gelişmişti ve dünyada birinci sıradaydı.⁵⁹ Bu, Batı'nın, özellikle de Rusya'nın iştahını kabarttı. Bu iki güç elbette Ermenileri kendi çıkarları için kullanmaya başladılar. Rusya'nın düşmanlığı artırma politikasına ek olarak, 1905'ten sonra Azerbaycan'da bir Türk-Ermeni çatışması kaçınılmazdı.⁶⁰

Türk-Ermeni ihtilafının başladığı 1905-1906 yılları arasında çarlık hükümeti uluslararası ayrımcılığı körükleyerek Ermenilerle Türkler arasında katliam ve çatışmalara zemin hazırlamıştır.⁶¹

Bu coğrafyada 1917 Şubat ayında yaşanan Rus Devrimi ile yeni bir dönem başlamıştır. 1917 yılının Mart ayında Rusya Geçici Hükümeti, Transkafkasya'yı yönetmek için "Transkafkasya Özel Komitesi" adı verilen geçici bir organ oluşturmuştur. Bu komitede, Devlet Duması'nda bölgenin ulusal gruplarını temsil eden milletvekillerini içermektedir.

11 Kasım 1917 tarihinde gerçekleşen "Ekim Bolşevik Devrimi" sonrasında Transkafkasya'da bulunan sosyal ve siyasi örgütler, bölgesel geçici hükümet olarak Rusya'da bir Kurucu Meclis kurulana kadar Transkafkasya Komisyonunu kurmuşlardır. Zakafkom olarak bilinen bu hükümetin 11 üyesi vardı. Kurucu Meclis seçimleri 26-28 Kasım 1918 tarihleri arasında yapıldı, ancak meclis, 5 Ocak 1918'deki ilk oturumundan sonra Bolşevikler tarafından feshedildi. Kurucu Meclisin dağılmasından sonra 10 Ocak 1918'de yapılan toplantı sonucunda bu kurumun Transkafkasya'dan gelen üyeleri Transkafkasya Seymi'ni kurdular. 9 Nisan'da Avam Kamarası, Transkafkasya'yı "demokratik, federal ve bağımsız" bir cumhuriyet ilan etmiş ve ilk hükümetini kurmuştur. Yeni kurulan bu hükümetin başlıca vazifeleri arasında sınırları belirlemek, bir anayasa hazırlamak, savaşları sona erdirmek, toprak reformları yapmak ve karşı-devrimci güçleri anarşiyi bastırmak ve toprak reformları yapmak yer alıyordu. Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan Seimas temsilcileri arasında iç ve dış politika konularında önemli anlaşmazlıklar vardı. Temsilciler Meclisi içindeki ciddi anlaşmazlıklar ve iç çatışmalar

⁵⁹ Mahmud İsmayılov ve Nigar Maksvell, *Azerbaycan Tarihi (1900-1920). (V Cild)*. Bakü: Bilim. 2008. s.19.

⁶⁰ B.Aslan, a.g.e., s.32.

⁶¹ Eldar Azizov, E.Xx. *Asırın Evvelerinde Ermeni - Azerbaycanlı Münaqişesinin İlk Tarihi Şartları ve Sebepleri*. Bakü: Difai. 2009. s.44.

nedeniyle, bu organ da Gürcistan'ın 26 Mayıs 1918'de bağımsızlığını ilan etmesiyle feshedildi.⁶²

1920'den itibaren 70 yıl boyunca SSCB'nin bir parçası olan Azerbaycan, 1990'da Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bir bağımsızlık hareketi yaşamıştır. Azerbaycan bağımsızlığının iradesine rağmen. Ocak 1990'da ülke Sovyet ordusu tarafından yenildi ve bağımsızlık hareketi durdurulamadı. Bu olaylardan sonra bağımsızlık hareketi hızlandı ve Azerbaycan, 30 Eylül 1991'de ülkede geniş bir taban bulan Halk Cephesi hareketinin baskısı altında bağımsızlığını ilan etmiştir.

2.1. Azerbaycanın Genel Değerlendirilmesi

2.1.1. Coğrafi Yapısı

Siyasetin gelişimine Jeopolitikanın yarattığı ortam her zaman yön vermiştir. İç ve dış politikaları belirlemekte Azerbaycan'ın jeopolitik konumu da önem arz etmektedir. Bu politikalar ülkenin geleceğinde de önemli rol oynayacaktır.

Tarihsel coğrafya zamanla değişebilir. Uluslararası savaş, değişen sınırlar ve etnik faktörlerin hepsinin etkisi olabilir. Bunun en güzel örneği Azerbaycan'ın işgal altındaki bölgesi Dağlık Karabağ'dır.⁶³

44°-50° doğu boylamları ve 38°-25° kuzey enlemleri arasında bulunan Azerbaycan, Kafkas Dağları'nın güneydoğu yamaçlarında Batı Asya, Ortadoğu ve Orta Asya'nın merkezinde bir konumdadır. Ülke sınırlarının toplam uzunluğu 3.660 km, yüzölçümü 86.660 km²'dir.

Doğuda Hazar Denizi ile sınır olan Azerbaycan Güneyde İran, güneybatıda Türkiye ve Ermenistan, Kuzeyde Dağıstan Özerk Cumhuriyeti, kuzeybatıda ise Gürcistan'la komşudur. Dağlık Karabağ Özerk İdari Birimi'ni ve Nahçıvan Özerk Bölgesi'ni de bünyesinde bulunduran Azerbaycan'ın Türkiye ile olan sınırı Nahçıvan Özerk Bölgesi'nde olup sadece 12 km'dir.

Denizden yüksekliği 657 metredir. Ülkedeki dağlık alanlar Talıs, Büyük Kafkasya

⁶² Mahmud İsmayılov, Azerbaycan Tarihi. Bakü: Azerbaycan Devlet. 1993 .s.203.

⁶³ Tolga Gürler, *Azerbaycan – Türkiye İlişkileri (1991-2003) Siyasi, Askeri, Sosyo - Kültürel ve Ekonomik Açından*, Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacıbektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir, 2015. s.28-29.

ve Küçük Kafkasya dağlarından oluşan Azerbaycan'ın topraklarının %50'si dağlık alanlardan oluşmaktadır. Ülkenin en yüksek noktası 4489 metre yüksekliğe sahip olan Tufan Dağı'dır. Bunun dışında Kedi dağı, Deli dağı ve Hınal dağı da önemli yükseltiler arasındadır. Azerbaycan topraklarının %40'ından fazlası ovadır. 2000 metre yüksekliğe ulaşan yayla, ova ve bozkırlar, yüksek dağ zirveleri dışında deniz yüzeyinin altında kalan toprakları da vardır. Ülkedeki en büyük düzlük Kur-Aras ovasıdır. 17.5 km² alana sahip olan Hacıkabul Gölü ise ülkenin en büyük gölüdür. Diğer tanınmış göller ise Göygöl, Candakar, Sarısu, Büyük Sur ve Açınur'dur. Ülkedeki önemli barajlar ise Arapçay, Ceyranbatan, Sarsank ve Mingçeşvir barajlarıdır.

Ülkenin iklimi, kuzey Büyük Kafkasya'dan gelen soğuk hava kütlelerinden, güney Küçük Kafkasya'dan ve Hazar Denizi'nden gelen sıcak hava ve tropikal hava akımlarından etkilenir. Azerbaycan dünyadaki 11 iklim türünden 9'una sahiptir. Ancak, baskın subtropikal iklim türüdür. İç kesimlerde yazlar kurak ve sıcak, kışlar ise soğuk ve ılıktır. Ortalama yıllık sıcaklık yaklaşık 12 derecedir. Ülkenin ikliminin çeşitliliği, tarım ürünlerinin çeşitliliğine de olanak sağlamaktadır.⁶⁴

Önemli şehirleri arasında Bakü, Sumgayt, Gence, Khirdalan, Mingçeşvir, Lankaran, Nahçıvan şehri, Şirvan, Yevlakh, Şeki sayılabilir.

Ülkenin yaklaşık %55'i tarım arazisi ve %2,5'i kentseldir. Alanın %12'si orman arazisidir. Azerbaycan ekolojik olarak çeşitli bir coğrafi yapıya sahiptir. Ülke deniz altı ovaları, 4.000 metre yüksekliğindeki Kafkas Dağları, çöllerle kaplıdır. Ülkenin yarısından fazlası ovadır. Gemi taşımacılığı için tamamı Kafkas havzasında akan akarsular pek uygun değildir. Su depoları kullanılarak sulama sistemleri düzenlenmiştir. Azerbaycan'ın batısında Kuna nehri üzerinde bulunan Mingechaur deposu ülkedeki en büyük su deposudur.

Azerbaycan'ın önemli akarsuları: Aras, Kur, Samur, Alazani, Kanık, Terter, Beylegan ve Gençeçay'dır. Azerbaycan'ın doğu sınırlarını belirleyen Hazar Denizi'nin (400.000 alan), ülke için büyük önemi vardır.⁶⁵

Azerbaycan yer altı kaynakları, özellikle petrol açısından zengindir. Doğal gaz, bolluğuna rağmen bu sektöre yatırım yapılmaması nedeniyle ülke ekonomisine fazla katkı

⁶⁴ *Azerbaycan Ülke Raporu*, Dpt Müsteşarlığı Dış Ekonomik İlişkiler Genel Müdürlüğü, Ankara, Mayıs, 2002.

⁶⁵ Kenan Çelik ve Cemalettin Kalaycı, *Kafkasya'nın Sosyo - Ekonomik Yapısı*, 1. Baskı, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi. 2002. s.16-17.

sağlayamamış ve Rusya'dan gaz ithal edilmesi bu ihtiyacı karşılamıştır.⁶⁶

2.1.2. Nüfus ve Demografik Yapı

Azerbaycan kelime anlamı olarak “Azerbaycan Türk lehçesi ile konuşan Türklerin ülkesi” anlamına gelmektedir. “*Azerbaycan Cumhuriyeti*” adlı kitabında Mehmet Emin Resulzade Azerbaycan’ı I. Dünya savaşı öncesi konumuna göre İran’ın kuzeyinde Tebriz ile çevrelenmiş, savaş sonrasında ise Sovyet istilasıyla birlikte ise Güneydoğu Kafkasya’yla çevrelenen ve merkezi Bakü olan bir ülke olarak tarif etmektedir. Azerbaycan halkını ise inanç bakımından İslam, ırk bakımından Türk ve dil olarak Büyük Türk Ağacının bir kolu olan Anadolu Türkçesine çok benzeyen bir lehçe konuşan halk olarak tanımlamaktadır.⁶⁷

Çok uluslu devletlerdeki etnik yapıların çeşitliliği, devletlerin bu etnik gruplara karşı tarafsız politikalar benimsemesini gerektirmektedir. Bünyesinde birbirinden farklı çok sayıda ulusun yer aldığı devletlerin bu etnik gruplara adil davranan politikalar ortaya koymaları, bu grupların bu devletlerde sorunsuz bir şekilde yaşamalarını sağlamaktadır.⁶⁸

2004 nüfus sayımına göre Azerbaycan 8,3 milyonluk bir nüfusa sahiptir. Nüfus artış hızı 1959 ile 1970 arasında %2 iken, bu oran 2000-2003 yılları arasında %0,8’e düşmüştür. Nüfus artışındaki bu azalmanın nedenleri, 1990’larda yaşanan göçler ve 1990’da %26,3 olan doğum oranının 2003 yılına gelindiğinde %14’e kadar düşmesidir. Ölüm oranında ise 1990’dan beri herhangi değişme olmamıştır. Mevcut nüfusun %7,8’i de 65 yaş ve üzerinde, %65,7’si 15–64 yaş grubunda, %26,4’ü ise 0–14 yaş grubundadır. Okuma yazma oranı %97’dir. Ülkede daha çok şii müslümanlar yer alırken, sünni Müslümanların oranı %30’dur.

Şehirde yaşayan nüfus 2003 yılı itibarıyla mevcut nüfusun %51.5’idir. Bu oranın 1989 yılında %53,9 olduğu düşünülürse kentleşmeye karşı bir hareket olduğu söylenebilir. Ağırlıklı olarak şehir ve kasabalarda yaşayan etnik azınlıkların göçü devam etmektedir. Ayrıca Azerbaycanlıların yarısı kırsal alanlarda yaşarken, buradaki nüfus

⁶⁶ Yusuf Sezai Bakacak, *Süleyman Demirel Döneminde (1991-2000) Türkiye - Türk Cumhuriyetleri Siyasi İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya, 2019. s.14.

⁶⁷ Bilal Şimşir, *Azerbaycan: Azerbaycan’ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye Azerbaycan İlişkileri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2011, s.21.

⁶⁸ Elnur Agaoglu, *Azerbaycan’ın Etnik ve Demografik Yapısı*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt 19, s.217-226). Ankara: Yeni Türkiye. 2002. s.217.

artışı mevcut orandan daha fazladır.

Etnik olarak nüfusun %91'i Azerilerden oluşmaktadır. Ancak ülkede azeriler dışında çok sayıda etnik grup da bulunmaktadır ki ülkenin en önemli özelliklerinden biri bu çok sayıdaki etnik grubun varlığıdır. Ülkedeki ikinci büyük etnik grup ise Çarlık Rusya ve Sovyetler Birliği'nin göç ve demografik politikalarının bir sonucu olarak ülkeye yerleşen Ruslardır. Rusların en yüksek oranda Azerbaycan'da bulunduğu yıl ise 1939'dur.

Rusların toplam nüfus içindeki payı 1939'da %16.5 idi. 1989 yılında yapılan son SSCB nüfus sayımı incelendiğinde Rusların mevcut nüfus içerisindeki oranının %5,6'ya kadar düştüğü görülmektedir. Bu düşüş eğilimi, SSCB'nin diğer ülkeleri ile aynı özelliklere sahiptir. Rusya'ya göç hızı Azerbaycan'dan ve eski SSCB'ye bağlı ülkelerinden özellikle son 20-30 yılda oldukça artmıştır. Bu durumun en önemli sebeplerinin başında, bağımsızlıklarını kazanmaları sonrasında bu ülkelerde yaşanmaya başlayan çatışmalar ve iç savaşlardır. Bunlara örnek olarak Tacikistan'daki iç savaş, Abhazya'daki Gürcü sorunu, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu sayılabilir. Ayrıca bu ülkelerde yaşayan Rusların Sovyet dönemindeki sosyo - ekonomik üstünlüklerini yavaş yavaş kaybetmeye başlamış olmaları da bir diğer nedendir.⁶⁹

Azerbaycan'da yaşayan etnik gruplar içerisinde Yahudiler Museviliğe; Ermeniler, Ruslar ve diğer batılı etnik gruplar Hristiyanlığa, Azeri Türkleri ise İslam inancına sahiptir. Dil yönünden Azerbayca'da farklı diller konuşulsa da ülkenin mevcut nüfusunun %90'ının ana dili Azeri Türkçesidir. Azeri Türkçesi dışında Rusça da konuşulmaktadır. Bu dilleri konuşanların oranı ise %10 civarındadır.⁷⁰

Nüfusun yaş gruplarına göre Azerbaycan'daki dağılımına bakıldığında en büyük pay 0 ila 45 yaş grubuna düşmektedir. Bu nedenle bazı Amerika ve Batı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi kalkınma için gerekli insan faktörünün yeterli olduğu, nüfusun yaşlı olmadığı ve kalkınma için istenmeyen görülen hızlı nüfus artışı gibi bir sorunun dışlandığı söylenebilir. Mevcut nüfus içerisinde 55-70 yaş yukarısı toplam nüfusun %11,4'ünü, 40-54 yaş arası %12,5'ini, 20-24 yaş arası %33,3'ünü, 5-19 yaş arası ise %42,8'ini oluşturmaktadır. Azerbaycan'ın 2001 yılı istatistiklerine göre nüfus artış oranı

⁶⁹ Seçkin Akdoğan, *Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti İlişkileri (1991 – 2000)*, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2019. s.29.

⁷⁰ S.Akdoğan, a.g.e., s.19-22.

%0.32, nüfusu ise 7,771,092'dir, yaş gruplarına göre dağılım ise 65 yaş ve üstü: %7.12 (bayan 333,398; erkek 219,549); 15-64 yaş: %63.93 (bayan 2,552,759; erkek 2,415,678); 0-14 yaş: %28.95 (bayan 1,103,393; erkek 1,146,315) şeklindedir.⁷¹

2003 yılında 8.202.000 nüfusa sahip olan Azerbaycan'ın %49'u yani 4.048.000'i köy ve kasabalarda 4.154.000'i yani %51'i ise şehirlerde yaşamaktadır. 4 milyon 23 bin olan erkek nüfusa (%49) karşılık, 4 milyon 179 bin (%51) kadın nüfus vardır.

2.1.3. Dini Yapısı

Azerbaycan'ın tarihsel yönden taşımış olduğu özellikler, etnik yapısı ve coğrafi konumu nedeniyle bölgede çeşitli dinlerin, Hristiyanlığın, İslam'ın ve diğer dinlerin ve bu dinlerden kaynaklanan dini hareketlerin var olmasına ortam oluşturmuştur. Resmi olarak Azerbaycan'da kayıtlı yaklaşık 510 dini grup vardır. Azerbaycan'da çeşitli dini grupların faaliyetleri, ülkede din özgürlüğünün varlığına tanıklık etmektedir.⁷² İslam dini Azerbaycan'daki en yaygın dindir. Dinler oransal olarak dağıtıldığında Ortodoks Ermeniler %2,3; Ortodokslar %2,4; Müslümanlar %93,5; diğerleri ise %1,8'dir.

2.1.4. Sosyal Yapı

2006 yılı verilerine göre ülkede mesleki becerilere sahip insan sayısı 4.026 milyon kişidir. Güçlü vücutlu 2.054 milyon erkek ve 1.918 milyon kadından 3.973 milyonu istihdam edilmektedir. Genel anlamda dinamik bir işgücüne sahip olan Azerbaycan'da çalışan nüfusun 2.701 milyonu ise özel sektörde, 1.271 milyonu ise kamu sektöründe görev yapmaktadır. Eğitim çalışanlarının sayısı 339,4 bin kişidir. Kasabalar ve köyler arasındaki nüfus dağılımının eşit olduğu varsayılabilir. 2007 yılı devlet istatistiklerine göre, nüfusun %48,5'i köylerde, %51,5'i ise şehirlerde yaşamaktadır. 2007 istatistiklerine göre ortalama insan ömrü 72,4 yıldır. Bu oran kadınlarda 75,2; erkeklerde ise 69,6'dır. Ülkeye genç nüfus hakimdir. Ulusal dil Azerice'dir. Ülkedeki en popüler din İslam'dır. Ülke vatandaşlarının %90 Azerbaycanlıdır. Ayrıca ülkede Ruslar, Lezinler, Talışlar, Avarlar, Kürtler, Tatlar, Sahurlar ve Yahudiler gibi milliyetler de yaşıyor. Her zaman

⁷¹ Fethi Ahmet Gel, *Yeni Yüzyılda Azerbaycan'ın Sosyoekonomik Yapısı ve Türkiye ile İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007. s.48.

⁷² Eda Tutak, *Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası yeniden yapılanması ve bu süreçte Türkiye ile ilişkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2014. s.48.

olduğu gibi, Azerbaycan'da aile bağları bugün de çok güçlüdür. Sosyal güvenlik, Azerbaycan'da vurgulanan kilit alanlardan biridir. Ülkede sosyal güvenlik harcamaları çok yüksek düzeydedir. Bu miktar 2007 verilerine göre GSMH'nın yaklaşık %10'una denk gelmektedir. Emeklilik yaşı kadınlar için 55, erkekler için 60'tır. Bilindiği gibi, Sovyet döneminde özel mülkiyet yasaklandı ve her Şey devlet kontrolündeydi. Ancak bağımsızlıktan sonra devlet özel mülkiyet izinleri ve garantileri verdi. Toprak Yasası'nın yürürlüğe girmesi, topraksız çiftçilere de toprak sağladı.⁷³

⁷³ Cemil Mammadov, *Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Eğitim Sistemindeki Değişim ve Gelişmeler*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008. s.11-12.

2.2. Azerbaycan Eğitim Tarihi

Azerbaycan bölgesinde yüzyıllardan beri eğitim çeşitli şekillerde var olmuştur. Ülke, millet veya etnik kökene bakılmaksızın, eğitim yoluyla tarihlerini, köklerini, öğretilerini, dinlerini ve ruhlarını gelecek nesillere aktardılar. Eğitim hemen her dönemde önemini korumuş, ancak en büyük gelişimini özellikle İslamiyet'ten sonra Çarlık Rusyası ve Sovyet döneminde yaşamıştır.⁷⁴

2.2.1 . İslam Öncesi Dönem

Azerbaycan'da coğrafya eğitimi eski köklere dayanmaktadır. Bu coğrafya çok eski çağlardan beri iskân edilen bir alan olarak bilinmektedir, yani M.Ö. Bölgenin stratejik bir konumda olması, sahip olduğu doğal kaynaklar ve toprağın verimliliği, antik çağlardan beri sadece insanların bu alana yerleşmesine değil, onlarca kabile, topluluk, ülke ve devletin müdahalesiyle bölgeye yerleşmesine olanak sağlamıştır.⁷⁵

Bu nedenle, yabancı müdahaleler ve yerel sakinlerin varlığı, yüzyıllar boyunca daima yeni kültür, öğreti ve düşüncelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. bu düşüncelerini insanlar bazen ilkel resimlere dökerken, bazen destan, masal ve mitlere, bazen de şiire, hikaye ve romanlara dökmüşlerdir. Azerbaycan'da Gemikaya ve Kobustan mağaralarının duvarlarında bulunan 3000-3500 yıllık ilkel resimler, bu inanların düşünce ve bilgilerinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Yine M.Ö. 9-6. Yüzyıllar boyunca, Midiya devletinde yaşamın güzelliği, dünya hakkındaki düşünceler, insanların karakteri ve kişiliği hakkında mitler oluşmuştur.⁷⁶

⁷⁴ Cemil Mammadov, a.g.e., s.12.

⁷⁵ Abel Maharramov, *Science and Education in Globalized, Constanta, Ex Ponto*, 2006. s.27-28.

⁷⁶ Ejder Agayev, *Azerbaycan İctimai - Pedagoji Fikrinde Şahsiyetin Formalaşması*, Bakü, Avrupa Yayıncılık, 2005. s.42.

M.Ö. 1500'lü yıllarda Zerdüştler tarafından keşfedilen Zerdüştlük kitabı olan Avesta, bu dönemin insanların duygularını, düşüncelerini, bilgilerini, hayata bakışlarını, yaşam tarzlarını ve dini görüşlerini açıklama biçimi olarak alınabilir. Eğitimin yaşamsal bir gereklilik olduğu ve okuma yazmanın öğretilmesinin gerekli olduğu vurgulanmaktadır.⁷⁷

Bölge halkının dünya görüşünü ve ahlakını da ortaya koyan ürünlerden biri de kökeni Azeri olan Dede Korkut destanlarıdır. Azerbaycan halkının geçmişinde, geçmişini, ahlaki ve milli değerlerini yansıtan eğitici "nağmeler" her zaman olmuştur. Bunlar belli gün ve saatlerde, mevsimlerde ve ritüellerde söylenen ninniler ve, manilerdir.⁷⁸

Tarihi kaynakların bilgisine göre MS 3. yüzyıldan itibaren Azerbaycan'da ilk eğitim kurumları vardı. Yüzyıllar boyunca eğitime önem veren bir eğitim sistemi oluşturulmuştur. Arnavutluk'ta MS 5. yüzyılda 52 harften oluşan bir alfabe oluşturulmuş, yeni eserler kaleme alınmış, önemli eserlerin yeni nüshaları üretilmiş, kiliselerde dini şahsiyetlerin ve saray yöneticilerinin çocukları için okullar açılmış, yazılan eserler bu okullarda okutulmuştur.

2.2.2. İslam Sonrası Dönem

642'de başlayan Arap akınları nedeniyle 7-9. Yüzyıllar boyunca Azerbaycan, Arap Hilafetinin egemenliği altındaydı. İslam'ın ilkeleri bu nedenle sadece eğitimin değil, aynı zamanda yönetim, iş ve sosyal alanların temeli olarak kabul edildi. Ulusal dil Arapça idi. Tüm önemli bilimsel ve tarihi eserler Arapça yazılmıştır.⁷⁹

Eğitim medreselerde ve okullarda (mekteb) gerçekleşti. Eğitimde Arap alfabesi kullanılmaktaydı. Felsefe, astronomi, matematik, tıp, coğrafya vb. bilimler bu ülkede öğretilirdi. Bağdat aynı zamanda Hilafet'in bilim merkeziydi. Azerbaycan, Hilafete bağlı ülkelerden gençler eğitim almak için Bağdat'a gitti.⁸⁰

Doğu Her zaman olduğu gibi bu dönemde de kendi şiirleriyle ünlendi. Yukarıdaki kaynaklara göre bu devirde yaşamış ve hatta hilafet sarayının şairleri arasında yer alan

⁷⁷ Ağahüseyn Hesenov ve Ejder Agayev, *Pedagogika*. Bakü, Naşir Yayıncılık, 2007. s.7.

⁷⁸ Alihaydar Heşimov ve Ferahim Sadıkov, *Azerbaycan Halk Pedagojisi*, Bakü, Patronat Yayıncılık, 1993. s.9.

⁷⁹ M.İsmayılov, , a.g.e., s.103.

⁸⁰ M.İsmayılov, , a.g.e., s.114.

şairlerin varlığı hakkında bilgiler 10. yüzyılda tarihçiler tarafından verilmiştir. Ne yazık ki bu şairlerin isimleri ve eserleri tarihte kaybolmuş ve unutulmuştur.

Müzik alanında Hilafete bağlı ülkeler arasında ortak bir üslup oluşmaya başladı. Her insanın özgünlüğü korundu, ancak yine de insanlar arasında etkileşim vardı. Arap motiflerine müzikte de özellikle diğer alanlarda rastlanmıştır.

İslam'ın bir gereği olarak bazı sanat dallarına hilafette izin verilmiyordu. Özellikle resim ve heykel gibi alanlar yasaklandı. Bunun nedeni, İslam'ın insan figürü çizmeyi yasaklamasıdır. Bundan dolayı bu sanat dalları diğer ülkelerde olduğu gibi Azerbaycan'da da azalmaktadır. Hilafet döneminde hat sanatı daha çok gelişmiş ve bir sanat olarak ön plana çıkmıştır.

11-12. yüzyıllarda Azerbaycan'ın diğer şehirlerinde, Nahçıvan, Tebriz ve Maraga'da ilim ve din eğitimi dersleri veren medrese ve okullar açılmış; 13-14. yüzyıllarda ise önemli düşünürler ve bilim adamları yetiştirmişlerdir.⁸¹ 1259'da bilim adamı Nesreddin Tusi tarafından kurulmuş olan ve 50 yıl çalışan Maraga Rasathanesi 13. yüzyılın en önemli bilim merkezlerinden biri olmuştur.⁸²

13. yüzyılda Tebriz dolaylarında Reb-e Reşidi bölgesinde kurulan üniversite bir taraftan sağlık evi, ilkokul, ortaokul, rasathane ve kütüphane olarak kullanılırken, aynı zamanda müzik, mimarlık ve hattatlık gibi güzel sanat dalları için bir sanat evi ve bilim adamları için de bir münazara merkezi olmuştur.⁸³ Aynı kaynağa göre, 11-14. yüzyıllarda bölgedeki yüksek öğretim kurumları dünya genelinde tanınırlık kazanmıştır. 15-16. yüzyıllarda birçok merkezde okullar ve medrese tipi okullar eğitim vermeye başlamıştır. Bu kurumlarda din derslerinin dışında mantık, matematik, astronomi ve felsefe gibi dersler de okutulurdu.⁸⁴ Gelişen bilimler arasında edebiyat, tıp ve hat sanatı da vardı.

Azerbaycan'ın Şamahı iline 1637'de gelen Alman gezgin O'Leary tarafından yazılan yazılara göre buradaki müderrisler astronomi dersleri ve Arapça Öklid geometrisi veriyorlardı. Bölgede ayrıca Felsefe Yüksek Okulları olarak da bilinen eğitim kurumları

⁸¹ Rehime Mahmudova, *Ali Mekteplerde Serbest Çalışma İmkanları ve Yolları*, Bakü, Çaşıoğlu, 2005. s.6.

⁸² Süleyman Eliyarlı, *Azerbaycan Tarihi (Uzak Geçmişten 1870 Yıllarına Kadar)*, Bakü, Azerbaycan Yayıncılık, 1996. s.335.

⁸³ Mollayev, İ.: *Orta Çağlarda Azerbaycan Mütefekkirleri Talim - Terbiye Hakkında Bakü*, 1996. s.140.

⁸⁴ Ziya Bünyadov, *Azerbaycan Tarihi (En Kadim Zamanlardan Xx. Asrader)*, C.1, Bakü, Çırac Neşriyatı, 2007. s.478.

da bulunmaktaydı.⁸⁵ Milli değerlerin önemi özellikle 16-18. yüzyıllar boyunca verilen eğitimlerde giderek artmıştır. Evliya Çelebi eserinde belirttiğine göre Tebriz'de 1647 yılında tam 47 medrese bulunmaktaydı.

2.3.Azerbaycan Eğitim Sistemi

Azerbaycan 28 Nisan 1920 tarihinde Rus Kızıl Ordusu tarafından işgal edilmiştir. Bu işgal sonrasında yaklaşık 70 yıl boyunca komünist eğitim sistemine uyarlanmış bir eğitim sistemi oluşturuldu. yürürlükte olan uzun yıllardır kullanılmakta olan Arap alfabesi yerine Azerbaycan Yüksek Sovyet Birliği tarafından alınan karar doğrultusunda 1 Mayıs 1925'te Latin alfabesine geçildi. 1928 yılında Türkiye'nin 1928 yılında Latin alfabesine geçmesi üzerine ise aradaki bağı engelleme adına bu sefer de Latin alfabesini kaldırmış ve yerine Kiril alfabesi kullanılmaya başlamıştır.⁸⁶

Sovyet döneminde yaygın eğitimin yaygınlaşması sayesinde Azerbaycan'da eğitimli insan sayısı hızla arttı. Bugün, nüfusun %95'inden fazlası okuma ve yazma biliyor. Sovyetler Birliği döneminde zorunlu eğitim önce ilkokulu, ardından ortaokulu kapsıyordu.

Azerbaycan 1991 yılında bağımsızlığını ilan ettikten sonra diğer alanlarda olduğu gibi eğitimde de devrim yapmıştır. Azerbaycan'da eğitim sisteminin temelini oluşturan Eğitim Yasası 1992 yılında altı maddeden oluşturularak yeniden düzenlendi. Bölüm I ve II için genel makaleler. Bölüm eğitim sistemi III. IV. Bölüm V Eğitim Faaliyetleri Çalışanlar, Bölüm V ve VI Eğitim Finansmanı. Bölümün eğitim alanında uluslararası işbirliği vardır.

Bu Eğitim Yasası ile tüm vatandaşlara ırk, milliyet, din, dil, cinsiyet, yaş, sağlık durumu, mali durum veya siyasi görüşlerine bakılmaksızın eğitim hakkı tanınmıştır. Ayrıca vatandaşlara okuldaki eğitim türünü ve dilini seçme özgürlüğü verildi.

Azerbaycan'daki eğitim kurumları beş ana alanda gruplandırılmıştır. Bunlar;⁸⁷

1. Okul öncesi eğitim: kreşler ve anaokulları

2. Genel Eğitim (Umum Tahsil): Lise, Esas eğitim, İptidai

⁸⁵ Abel Maharramov, a.g.e., s.29.

⁸⁶ Salih Savaş, *Türk Dünyasında Eğitim Alanındaki Gelişmeler ve Yenilikler*, Journal of Azerbaijani Studies, s.270.

⁸⁷ Salih Savaş, a.g.e., s.271

3. Mesleki eğitim: Orta İhtisas eğitimi, Teknik ve Meslek eğitimi
4. Yüksekokullar: akademiler, askeri okullar, enstitüler, üniversiteler
5. Yüksek Okul Diploması Aldıktan Sonraki Eğitim: Yüksek Lisans (Magistaratura), Doktora (Doktoratura)

2.3.1.Okul Öncesi Eğitim

Eğitim Azerbaycan coğrafyasında daima önemli olmuş ve ülkenin kalkınmasında temel etkenlerden biri olarak kabul edilmiştir. Bu yaklaşım özellikle Sovyetler döneminde artmıştır. Bu bağlamda yeni Türki cumhuriyetler arasında eğitim ve kültür düzeyi en yüksek ülkenin Azerbaycan olduğu söylenebilir.⁸⁸

Okul öncesi eğitim eğitim sürecinin ilk aşaması olduğundan büyük önem verilmektedir. Azerbaycan Eğitim Kanununun 14. maddesinde bu dönem eğitimi ile ilgili yasal normlar belirtilmiştir. Bu kanun uyarınca 1,5 ile 6 yaş arasındaki bebekler ve çocuklar okul öncesi eğitimlerini okul öncesi eğitim kurumlarında veya ailelerinde almaktadırlar.

Eğitim kanununa göre bu eğitim kurumlarında vatanseverlik, gündelik hayat ve kahramanlık konularının olduğu oyunlar düzenlenmekte temel bilgiler öğretilmektedir. Azerbaycan dilinin öğrenilmesi sonrasında yabancı dil öğretimi başlar. Eğitimler normal öğrenciler dışında üstün yetenekli çocuklara özel özel gruplar oluşturularak da gerçekleştirilmektedir. Bunun yanı sıra öğrencilere çizim, dans, müzik, koreografi, jimnastik, konuşma ve yüzme gibi ek dersler de verilebilmektedir. 1996 yılında bağımsızlıktan sonra ilk ulusal erken çocukluk eğitim ve öğretim programı hazırlanmıştır.⁸⁹

Okul öncesi eğitim, ailenin istekleri doğrultusunda, ilgili kurumlarda, aile ve kurum işbirliği ile verilmektedir. Çoğu aile erken çocukluk eğitimi önemli bulsa da sosyoekonomik düzeyi yüksek, eğitilmiş, kültürlü ve çalışan aileleri tercih etme eğilimindedir. Devlet tarafından MEB'in birer eğitim kurumu olarak tanıdığı bu okullarda eğitim alan öğrencilere maddi ve manevi destekler sağlanmaktadır. Devlet tarafından okul öncesi eğitime verilen önem ve destek Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandığından beri

⁸⁸ Mehmet Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Ankara: T.T.K. Basımevi. 1996. s.13.

⁸⁹ Metin Yıldırım, *Eğitim Yönetimi: Azerbaycan'da Eğitim Sistemi, Yönetimi ve Organizasyonu*. İü Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. 2014. s.129.

sürekli artmıştır. Fakat okul öncesi eğitimde günümüzde önemli problemler yaşanmaktadır. Bu problemlerden belki de en önemlisi bu eğitim kurumlarının ancak ülke genelinin %20'sine eğitim sunabilmesidir. Bir diğer sorun ise bu kurumlarda ilgili yaştaki öğrencilerin yaklaşık %20'sinin eğitim görmesidir.⁹⁰

Devlet bu kurumların öğrencilerine beslenme vermektedir. Bu nedenle öğrencilerin her gün belirli öğünlerde yemek yemeleri ve önceden belirlenmiş besinleri bu öğünlerde almaları gerekmektedir. Ancak geklinen süreçte devlet tarafından bu besinler tam olarak karşılanamamakta ve öğrenciler gerekli gıdaları alamamaktadır.

Bilindiği üzere öğretmenlerin moral ve motivasyonu eğitimin kalitesinin yükseltilmesi ve sürdürülmesinde son derece önemlidir. motivasyonu etkileyen en büyük etkenler arasında maaş durumu ve bu bağlamda maddi sorunların çözülmesi yer almaktadır. Diğer kademelerde olduğu gibi okul öncesi eğitim kurumlarında çalışan eğitimciler de günümüzde maaşlarının yetersiz olduğundan yakınmaktadırlar. Bu vb. durumlar öğretmenlerin motivasyonlarında ciddi düşüslere sebep olmaktadır.⁹¹

2.3.2. Anaokullar ve Kreşler

Azerbaycan'da birbirinden farklı özellikler gösteren okul öncesi eğitim kurumları vardır. Bunlardan en yaygın olanları kreşler ve anaokullarıdır. 1,5-2 yaş arası çocuklar kreşlerde eğitim alırken, 3-6 yaş arası çocuklar anaokullarına gidebilmektedir. Ayrıca herhangi bir okulun bünyesinde açılmış olan okul bahçeleri olarak bilinen kurumlar da vardır.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 2019/2020 eğitim öğretim döneminde 1840 okul öncesi eğitim kurumu hizmet verirken, bu kurumlarda görev yapan öğretmen sayısı yaklaşık 17.390; eğitim alan öğrenci sayısı ise 128.826'dır.⁹²

2.3.3. Genel Eğitim Okulları

Genel eğitim okulları azerbaycan eğitim sisteminde üç basamaktan oluşmaktadır. Bunlar; İlkokul (İptidai Tahsil), Ortaokul (Esas Tahsil) ve Lisedir (Orta Tahsil).

⁹⁰ Merdanov, M. *Azerbaycan Eğitimi Dün, Bugün, Yarın. Bakü: Eğitim Yayınları. 2006. s.14.*

⁹¹ Cemil Mammadov, a.g.e., s.33.

⁹² Cavit Aliyev, *Azerbaycan'da Eğitim Sistemi. Journal of Social and Humanities Sciences Research, (74), 2021. s.2492.*

İptidai Tahsil (İlkokul)

Bu eğitim dönemi 1-4. sınıfları kapsamaktadır. 1 Eylül tarihi itibariyle 6 yaşını tamamlamış olan çocuklar İptidai eğitime yani ilkokula kabul edilmektedir.

Esas Tahsil (Ortaokul)

Zorunlu eğitimin içerisinde yer alan ve 5-8.sınıfları kapsayan bu eğitim düzeyinde genel olarak 11-16 yaş grubu öğrenciler eğitim almaktadır. Öğrenim süresi 4 yıldır.

Orta Tahsil (Lise)

Orta tahsil yani lise eğitimi 3 yıldır. 1995'e kadar zorunlu eğitim içeriisinde yer almayan orta tahsil bu tarihten sonra zorunlu eğitim kapsamına alınmıştır. Böylelikle zorunlu eğitim süresi Azerbaycan'da 11 yıla çıkmıştır.⁹³

Askeri Lise

Bağımsızlık sonrasında Azerbaycan ilk iş olarak kendi ordusunu kurmaya başlamıştır. Ülkenin askeri lisesi onun için çok önemliydi. C. Nahçıvanski Askeri Lisesi, 1970 yılında Haydar Aliyev tarafından kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ayakta kalan ilk askeri kolejdir.⁹⁴ İster Sovyet döneminde ister bağımsızlık sonrasında olsun bu lisenin orduya büyük katkısı olmuştur.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde iki askeri üniversite vardır: Bu liselerden Haydar Aliyev Askeri Lisesi Nahçıvan'da, C. Nahçıvansky Askeri Lisesi ise Bakü'dedir. Bu liselerde eğitim örgün eğitim şeklinde verilmektedir. Eğitim süresi 3 yıl, eğitim dili Azericedir. Bu üniversitelere eğitim alan öğrencilere kursant denmektedir. Askeri bir lisede eğitim hakkı kazanan öğrencilere ücretsiz yurt ve ücretsiz yemeğin yanı sıra burs da verilmektedir.

Askeri liselerde üniforma zorunlu olup ilgili lise tarafından ücretsiz olarak verilmektedir. Askeri liseye 16 yaşını geçmemiş, ilgili yılın 1 Eylül tarihi itibariyle 14 yaşını doldurmuş olan ve orta 3. sınıfı yani genel orta eğitimin 8. sınıfını bitirmiş olan erkek öğrenciler başvurabilmektedir. Askeri okula giriş sınavları iki aşamada

⁹³ Salih Savaş, a.g.e., s.272.

⁹⁴ Haydar Aliyev, "C. Nahçıvanski Adına Askeri Lisenin 30 Yıllık Yubileyine Hesr Olunmuş Tenteneli Merasimde Azerbaycan Respublikası'nın Prezidenti ve Ali Baş Kumandan H. Aliyev'in Nutuku," Azerbaycan Muallimi, 25 Nisan-1 Mayıs, 2003. s.1.

gerçekleştirilmektedir. Başvuru yapan öğrenciler ilk aşamada C. Nahçivanski askeri lisesinde sağlık kontrolünden geçer. Sağlık komisyonunun denetimini geçen öğrenciler, ikinci aşamaya katılmaya hak kazanırlar.⁹⁵

Azerbaycan Tıp Üniversitesinin Orta Askeri Tıp Okulu

Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki Askeri Tıp Fakültesine ek olarak, Azerbaycan Tıp Üniversitesi'nde orta askeri tıp fakültesi tarafından da eğitim verilmektedir. Orta askeri tıp okulunda eğitim iki yıldır. Eğitim dili diğer okullar gibi Azerice olup eğitimler örgün olarak verilmektedir.

Sadece erkek öğrencilerin girebildiği bu okulda, öğrencilerin öğrenime başladıkları eğitim-öğretim yılının 1 Eylül tarihine kadar genel ortaöğretimi bitirmiş, 17 yaşını doldurmuş ve aynı zamanda mezun olduğu yıl 19 yaşını doldurmamış olma gibi şartları sağlamalıdır. Bunlar dışında 23 yaşını doldurmamış, askerliğini tamamlamış, yedekte bulunan kişiler de başvurabilir. Başvuru sahipleri ayrıca Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşı olmalıdır.

Ortaöğretim askeri tıp fakültelerine giriş sınavları tek aşamadan oluşan yazılı bir sınavdır. Sınav çoktan seçmeli olarak TKDK tarafından hazırlanmaktadır. Herhangi bir grup farkının olmadığı bu sınavlarda Azerbaycan dili ve edebiyatı ve kimya ile ilgili sorular çıkmaktadır. Bu sınav sonucunda başarılı olanlar Orta Öğretim Askeri Tıp Okulu'na girmeye hak kazanmaktadır.

Gece Okulları

SSCB'ye bağlı ülkelerden biri olduktan sonra Azerbaycan'da ülkedeki eğitim seviyesinin yükseltilmesi, okuma yazma bilmeyen insanlara okuma yazma öğretilmesi, eğitime ara vermiş olanlara kaldığı yerden eğitimlerine devam etmelerinin sağlanması noktasında vatandaşlara verilen eğitim son derece önemli olmuştur. Bu, bir taraftan yeni kurulan devletin eğitim düzeyini yükseltmeyi diğer taraftan da gerekli yeni personelin hızlı bir biçimde yetiştirilmesini amaçlıyordu. En önemli konu, doğal olarak yetiştirilmesi gereken kadroların yeni bir ideolojiye sahip olmalarıydı.

Bu nedenle eğitim çağını doldurmuş ancak eğitime devam etmek ve geliştirmek isteyen yetişkinler ve yaşlılar ile çalışma zorunluluğu nedeniyle normal eğitime devam

⁹⁵ Cemil Mammadov, a.g.e., s.41.

edemeyen vatandaşlar gece okullarında eğitim görmüştür. Günümüzde dahi çalışmak zorunda olan insanlara bu eğitim şekli ile istenen eğitimler verilmektedir.⁹⁶

2.3.4. Mesleki ve Teknik Eğitim

Mesleki eğitime başvuran, zorunlu eğitimini tamamlamış, mesleki bilgilerini çeşitli meslek alanlarında geliştirmek veya kariyer değiştirmek isteyen adaylar başvurabilir.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde iki tür mesleki eğitim kurumu vardır. Biri Peşə Lisesi olarak da bilinen meslek liseleri, diğeri de Peşə okulları olarak ifade edilen meslek okullarıdır. Meslek liseleri, mesleki eğitimin yanı sıra lise eğitimi de vermektedir. Bu okuldan mezun olan öğrenciler lise diploması alırlar. Mesleki ortaöğretim okullarına zorunlu eğitimi tamamladıktan sonra girilebilirken, liseyi bitirenlere daha kısa eğitim süresi olan ve yalnızca meslek dersleri üzerinde mesleki eğitimler verilmektedir.⁹⁷

2.3.5. Orta İhtisas Mektepleri (Meslek Yüksek Okulları)

Bu okullar, teknik okullar ve kolejler olarak adlandırılan orta öğretim sonrası eğitim kurumlarıdır. Kariyer ortası profesyonellerin eğitimi için tasarlanan bu okullara hem ortaöğretim sonrası hem de ortaöğretim sonrası devam edilebilir. Bu okullara ortaöğretimden sonra girenler 4 yıl, liseden sonra gidenler 2 yıl eğitim görmektedir. Teknisyen ve kolejler bağımsız okullar olarak açılabilceği gibi üniversiteler bünyesinde de açılabilir.⁹⁸

2.3.6. Yüksek Öğretim

Sovyet döneminde ve sonrasında yükseköğretim önemini her zaman korumuştur. Bu önemin temel nedenigelişmekte olan ülkedeki yetişmiş eleman ihtiyacı ve dünya standartlarına ayak uydurma olarak ifade edilse de en az bunlar kadar önemli bir neden de Sovyet döneminde yükseköğretimden mezun olmanın bir ayrıcalık oluşudur. Başka bir deyişle, bir yükseköğretim mezununun aile içinde ya da öğrenci olarak sağladığı faydalar, yarattığı beklentiler ve verdiği eğitim gibi yararlar her zaman yükseköğretime olan talebi artırmıştır. Belki de bu nedenle üniversitelere giren öğrenci sayısı her sene artmaktadır.

⁹⁶ Cemil Mammadov, a.g.e., s.42.

⁹⁷ Salih Savaş, a.g.e., s.272.

⁹⁸ Salih Savaş, a.g.e., s.272.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yükseköğretim nedeni ne olursa olsun halk tarafından tercih edilmiş ve daima devlet tarafından desteklenmiştir.

Yüksek öğretim Azerbaycan Cumhuriyeti'nde tıpkı okul öncesi, ilköğretim, ve genel orta eğitim gibi eğitim sistemi içerisinde yer almaktadır. Yüksek öğretim bu kademeler gibi Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığının yönetim ve kontrolü altındadır. Bu sistem Sovyet döneminden beri tamamen aynı şekilde yürütülmektedir. Tüm eğitim kademelerinin tek bir merkezden yönetilmesi ve kontrol edilmesi zor olmakla birlikte tüm kademelerin koordine edilmesi çok daha kolay olmaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde günümüzde çok sayıda yüksek öğrenim kurumu vardır. Bu kurumlardan bazıları Sovyet döneminde kurulurken bazıları bağımsızlık sonrasında kurulmuştur. Bu kurumların bir bölümü özel bir bölümü ise devlet kurumudur. Bağımsızlıktan bu yana kurulan yükseköğretimdeki en önemli gelişme ve değişikliklerden biri özel yükseköğretim kurumlarının kurulmasıdır. Eğitim özel yükseköğretim kurumlarında daha çok örgün eğitim şeklinde verilirken; uzaktan gece ve mektupla da verilebilmektedir. Örgün eğitim bunlardan en önemlisidir ve öğrenci mezun olduktan sonra diğer diplomalara göre daha avantajlı olmaktadır.

Ancak dikkat edilmesi gereken önemli noktalardan biri de yükseköğretimin aşamalarıdır. Yüksek öğrenim, sadece lisans derecelerinden daha fazlasını içerir. Bu aşama üniversite ve yüksek lisans derecelerini içerir.

Eğitim Yasası'nın 19. maddesi ile yüksek öğretim kurumlarıyla ilgili yasal normlar belirlenmiştir. Bu madde uyarınca yüksek öğretim Azerbaycan'da üniversite, akademi, enstitü, konservatuvar ve kolej gibi kurumlarda verilmektedir. Yükseköğretim kurumları eğitim niteliklerine göre birbirlerinden farklılık gösterirler. Yani bazı üniversiteler yalnızca belirli branşlarda eğitim verirken; bazıları bilim-üretim-sağlık kurumları olarak bazıları bilim ve öğretim kurumları olarak eğitim verirken, büyük bir bölümü çok kademeli eğitim kurumlarıdır.⁹⁹

Yükseköğretim düzeyinde yaygın olan eğitim biçimi örgün eğitimidir. Farklı bir biçimde eğitim gören ve mezun olan bireyler yalnızca “bakalavr”, yani lisans mezunu olarak kabul edilmekte ve master veya doktora yapamamaktadır. Bu nedenle akademik

¹⁰⁹ Cemil Mammadov, a.g.e., s.59.

bir kariyer için bu eğitim biçimi uygun değildir.

Azerbaycan'daki yüksek öğretim kurumlarında farklı eğitim seviyelerinde eczaneler, klinikler, üretim tesisleri, teknikumlar, orta eğitim kurumları gibi kurumlar bulunmaktadır.

Azerbaycan'daki yükseköğretim kurumlarında teknik altyapı ve personel ihtiyacı dikkate alınarak sınıflarda bulunması gereken öğrenci sayısı belirlenmektedir. Bu sayı Eğitim Kanununda 12-15 olarak ifade edilmiştir.

Eğitim Kanunu'nun 20. Maddesine göre yükseköğretim kurumlarının amaçları; bilimsel araştırmalar yapmak, belli yüksek öğrenim seviyelerini tamamlamış uzmanlar yetiştirmek, bilimsel araştırmacıların ve öğretim görevlilerinin periyodik denetimini yani attestasiyasını yapmak, bilim adamları yetiştirmek, bilimsel yayınlar yapmak, yeniden hazırlanma ve ihtisas artırmayı sağlamak, ticari faaliyetler, bilimsel üretim, uluslararası ilişkiler, eğitim ve mali ve ekonomik alanlarda yardım etmek, katkıda bulunmak ve kamuoyunu bilgilendirmek ve bilinçlendirmektir.

Yükseköğretim kurumları eğitimlerini çeşitli düzenlere göre yürütürler. Sözleşme yapan kurumlar, devlet kurumları, işyerleri, kuruluşlar, kurumlar ve hatta bireyler olabilir.

Bildiğiniz gibi Azerbaycan yeni bir cumhuriyettir ve yüksek öğrenimi yeni sayılır. Bu nedenle yükseköğretimde bazı sorunlar yaşanmaktadır. Örneğin yükseköğretim kurumlarının yurtdışında tanınır hale gelmesi ve devlet standartlarına uygun hale gelmesi ancak belirli bir süre için de olabilmiştir. Bu durum yapılacak çalışmaları zorlamış ve bunların gecikmesine neden olmuştur. Aynı sorun, mezunların yüksek öğrenim düzeyindeki eğitim başarısını belgelerken, yani diploma (onay) verirken de ortaya çıkmıştır.¹⁰⁰

Ayrıca yükseköğretimde görev yapan akademisyenlerin çalışma motivasyonlarını etkileyen önemli faktörlerden biri de ücretlerinin düşük olmasıdır. yükseköğretimde görev yapan akademisyenlerin bilimsel araştırmalara ve çalışmalara yeterince ağırlık vermemesinde ücretlerin günümüz koşullarına uygun olmamasının büyük etkisi vardır.

Öğretmenlerin yetiştirilmesinde ortaya çıkan sorunlar, yükseköğretimde karşılaşılan bir diğer problemdir. Pedagojik eğitim veren yükseköğretim kurumlarında

¹⁰⁰ Cemil Mammadov, a.g.e., s.59.

pedagojik eğitim, yıllar içinde önemli bir değişim geçirmemiştir. Yükseköğretim kurumları için gerekli olan ve arzu edilen düzeyde akademisyen yetiştirilmesinin önündeki engeller müfredatların günümüz koşullarına uygun olmaması ve sınıf içi uygulamadan çok teorik öğrenmeye ağırlık verilmesidir.¹⁰¹

2.3.7. Güzel Sanat Eğitimi

Güzel sanatlar olarak adlandırılan sanat eğitimi, Azerbaycan eğitim sisteminde özel bir yere sahiptir. Güzel sanatlar eğitimi, zorunlu olmamak kaydıyla ilköğretimle başlar. Öğrenci ilkokula devam ettiği sürece sanat okullarına da gidebilir. Sanat okullarında öğrenciler öğretmenleri ile birlikte çalışma imkanına sahiptir. Okulların donanımı ve fiziki yapısı her çeşit işi yapabilmelerini sağlayacak özelliklere sahiptir. Bu okulların eğitim süreleri 9 yıldır. Belli bir alanda yetenekli öğrenciler daha sonraki süreçte, lise eğitimi yerine geçen ve bu okulların bir üst kademesi olan okullarda eğitim alabilmektedirler. Ağırlıklı olarak sanat eğitimi veren bu tür okullardan (temayül mektebləri) mezun olan öğrenciler, güzel sanatlar üniversitelerinde ya da konservatuarlarda eğitimlerine devam edebilmektedirler.

Eğitim sürecinin en önemli unsuru olan öğretmenler ise Pedagoji Üniversitesi'nin çeşitli alanlarından mezun olduktan sonra kariyerlerine başlamaktadırlar. Bir bireyin ilkokul (iptidai mekteb) dışında herhangi bir eğitim kurumunda öğretmen olarak çalışabilmesi için mutlaka pedagoji üniversitesinden mezun olması gerekmektedir.¹⁰²

2.3.8. Üniversiteler

2007 yılı devlet istatistiklerine göre, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 2006-2007 eğitim yılı itibarıyla eğitim veren yüksek öğretim kurumu sayısı 48'tir. Bu kurumlardan 28'i devlet üniversitesi, 14'ü özel üniversite, 5'i de özel görevlendirilmiş üniversitedir. Bu kurumlardaki öğretim üyesi sayısı ise yaklaşık 14 bin eğitim alan öğrenci sayısı ise 129 bindir.¹⁰³

Bugün Azerbaycan'da eğitim veren devlet üniversiteleri ve özel üniversiteler şunlardır;¹⁰⁴

¹⁰¹ Cemil Mammadov, a.g.e., s.61.

¹⁰² Salih Savaş, a.g.e., s.273.

¹⁰³ Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi: *Azerbaycan İstatistik Göstergileri*, Bakü, Seda Yayıncılık, 2007.

¹⁰⁴ Cemil Mammadov, a.g.e., s.62.

- Azərbaycan Devlet İktisat Üniversitesi (ADİU-nun Derbent Şubesi)
- Azərbaycan Mimarlık ve İnşaat Üniversitesi
- Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
- Bakü Slavyan Üniversitesi
- Bakü Devlet Üniversitesi
- Azərbaycan Diller Üniversitesi
- Azərbaycan Teknik Üniversitesi
- Azərbaycan Devlet Petrol Akademisi
- Azərbaycan Turizm Enstitüsü
- Bakü Müzik Akademisi
- Azərbaycan Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı yanında Devlet Yöneticiliği Akademisi
- Lenkeran Devlet Üniversitesi
- Azərbaycan Devlet Kültür ve Güzəl Sanatlar Üniversitesi
- Sumkayıt Devlet Üniversitesi
- Azərbaycan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı Diplomatik Akademisi
- Azərbaycan Ziraat (Kend Teserrüfatı) Akademisi
- Azərbaycan Tıp Üniversitesi
- Gence Devlet Üniversitesi
- Mingəcevir Politeknik Enstitüsü
- Azərbaycan Teknoloji Üniversitesi
- Nahçıvan Öğretmenler Enstitüsü
- Nahçıvan Devlet Üniversitesi
- Azərbaycan Deniz Akademisi
- Azərbaycan Devlet Ressamlık Akademisi

- Haydar Aliyev Azərbaycan Yüksek Harp Okulu
- Azərbaycan Milli Konservatuarı
- Azərbaycan Devlet Beden Eēitimi ve Spor Akademisi
- Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet Sınır Hizmetleri Akademisi
- Milli Tehlikesizlik Bakanlıēının H. Aliyev Akademisi
- Bak Yüksek Polis Akademisi
- Azərbaycan Yüksek Askeri Denizcilik Okulu
- Milli Havacılık Akademisi
- Azərbaycan Yüksek Askeri Havacılık Okulu
- Bilim ve Eēitim merkezi Tefekkr Üniversitesi
- Azərbaycan Kooperasiya Enstitüsü
- Kafkas Üniversitesi
- Azərbaycan Üniversitesi
- Azərbaycan ēretmenler Enstitüsü (Celilabad, Aēcabedi, Kazah, Gence, Mingēçevir, Guba, Sumkayıt, Zagatala, ēeki, Salyan ve ēamahı ēubeleri)
- Bakü Asya Üniversitesi
- Garb Üniversitesi
- Hazar Üniversitesi
- Bakü Kızlar Üniversitesi
- Bakü Avrasya Üniversitesi
- Odlar Yurdu Üniversitesi
- Azərbaycan Emek ve Sosyal İliēkiler Akademisi
- Bakü Ticaret (Biznes) Üniversitesi
- Azərbaycan Uluslararası Üniversitesi
- Nahēivan zel niversitesi

Eğitim Kanunu'nun 20. maddesi ile Yükseköğretimin kademeleri, kademeler arası geçiş ve bu kademelerden mezun olanların durumları düzenlenir. Buna uygun olarak, yükseköğretimde eğitim, teknik altyapıya, pedagojik potansiyele ve seçilen sektöre bağlı olarak bir, iki ve üç kademeli yükseköğretim kurumlarında gerçekleştirilebilir.

Tek aşamalı üniversitelerde sadece lisans derecesi verilir. İki aşamalı üniversitelerde hem lisans hem de lisansüstü eğitim alabilirsiniz. En geniş kapsamda eğitim veren yükseköğretim kurumları üç kademeli yükseköğretim kurumlarını içerir. Hem lisans hem de yüksek lisans ve doktora çalışmaları (doctoranthura) sağlar. Her düzeyde öğrenim süresi müfredata göre belirlenir. Öğretim planları MEB'in onaylaması sonrasında yürürlüğe girmektedir. Bu planlarda aynı zamanda final sınavları ve alan dersleri de gösterilmektedir.

Tek aşamalı üniversitelerde belirli uzmanlık ve alanlarda eğitim verilir ve bunun sonucunda lisans, yani lisans mezunu statüsü üniversitenin akademik konseyi tarafından belirlenir. Bu seviyede öğrenciler, alan dersleri ve İngilizce dil derslerini tamamladıktan sonra Genel Bölüm Sınavı adı verilen final sınavlarına girerler. Ayrıca öğrencilerden "Diploma İş'i" olarak ifade edilen bir tez yazmaları istenir. Bu sınavların başarıyla tamamlanmasının ardından kişi Bakalavr adı almaktadır.¹⁰⁵

Mezun olduktan sonra, öğrenciler iki tür diploma alabilirler. Bunlardan ilki, öğrenciler arasında kırmızı renginden dolayı "kırmızı diploma" olarak anılan fark diplomasıdır. Diğeri ise öğrenciler arasında renginden dolayı "Mavi Diploma" olarak anılan normal diplomadır. Bu diplomalar, öğrencilere sonraki yaşamlarında belirli avantajlar sağlamaktadır. Diplomalarını aldıktan sonra lisans mezunları uzmanlık alanlarına göre çalışma hakkı kazanırlar.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Cemil Mammadov, a.g.e., s.64.

¹⁰⁶ Cemil Mammadov, a.g.e., s.64.

2.4. Türkiye Cumhuriyeti Eğitim Sistemi

1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu uyarınca Türkiye'de eğitim iki bölümden oluşmaktadır; Örgün eğitim, yaygın eğitim.

Örgün eğitim (okul sistemi): Okul öncesi eğitim, ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim olmak üzere dört aşamadan oluşur.

Yaygın eğitim; eksik eğitimleri olan kişilerin bu eğitimlerini tamamlamak, örgün eğitim almamış kişilere okuma yazma öğretmek, kişilerin gelişmeleri için gerekli bilgi ve becerileri kazandırmak ve çeşitli meslek mensuplarına daha iyi eğitim vermek amacıyla yapılan çalışmalardır.¹⁰⁷ Günümüz Türk eğitim sistemi 1739 sayılı Kanun'a göre oluşturulmuştur. Buna göre eğitim Türkiye'de örgün ve yaygın eğitim olmak üzere iki ana yönde geliştirilmiştir.¹⁰⁸

2.4.1. Örgün Eğitim

Okul öncesi, ilkokul, lise, orta öğretim ve yüksek öğretimi kapsayan örgün eğitim;, belli bir yaş grubundaki ve aynı seviyedeki kişilere yönelik olarak, amaca göre hazırlanmış programlarla çerçevesinde düzenli ve okul temelli verilen bir eğitimidir.¹⁰⁹

2.4.2. Okulöncesi Eğitim

Okul öncesi eğitim; Zorunlu ilköğretim yaşına henüz gelmemiş 3-5 yaş arası çocukların velilerinin isteği doğrultusunda eğitilmelerini kapsar. Okul öncesi eğitim kurumları bağımsız anaokulları veya gerektiğinde ilköğretim okullarında anaokulları veya ilgili diğer eğitim kurumlarında uygulamalı dersler olarak oluşturulabilir. Bu eğitim sürecinin amacı; Çocuklara iyi alışkanlıklar kazandırmak, onları duygusal, zihinsel ve fiziksel yönden geliştirmek, ilkokula hazırlamak, dezavantajlı çevrelerden gelen çocuklara ortak bir büyüme ortamı sağlamak, Türkçeyi güzel ve doğru konuşmalarını sağlamaktır. Bağımsız anaokulları olan okul öncesi eğitim kurumları, uygun fiziksel kapasiteye göre örgün ve yaygın eğitim kurumları bünyesinde uygulamalı sınıflar ve ana sınıfları olarak açılmaktadır.¹¹⁰

¹⁰⁷ Salih Savaş, a.g.e., s.269.

¹⁰⁸ Ercan Türk, *Türk Eğitim Sistemi ve Ortaöğretim*, Ortaöğretim Genel Müdürlüğü, 2015. s.14.

¹⁰⁹ Ercan Türk, a.g.e., s.14.

¹¹⁰ Ercan Türk, a.g.e., s.14.

2.4.3. İlköğretim

Eğitim süresi 8 yıl olan bu okulların ilk 5 yılı ilkokul, sonraki 3 yılı ise ortaokuldur. Bu uygulamaya ilk olarak 1971/72 öğretim yılında başlanırken, 1997 yılında 8 yıllık zorunlu eğitime geçilmiştir. Bu uygulama için iyi bir hazırlık yapılmaması nedeniyle birçok sorun ortaya çıkmıştır. Ancak kısa sürede bu sorunlar çözülmüş ve sistem iyileştirilmiştir. Eğitimde kaliteyi artırmak ve fırsat eşitliğini sağlamak amacıyla, 1991-1992 öğretim yılında, dağınık yerleşim nedeniyle bir araya gelmesi zor veya sayıları az olan birleştirilmiş sınıfların ayrı sınıflarla öğretilmesi amacıyla taşınalı eğitim sistemi başlatılmıştır.¹¹¹

2.4.4. Ortaöğretim

Ortaöğretim; en az dört yıllık zorunlu, örgün veya yaygın öğrenim veren, ilköğretime dayalı, teknik, mesleki ve genel eğitim kurumlarının tamamını kapsamaktadır.

Millî Eğitimin temel ilkelerine ve genel amaçlarına uygun olarak ortaöğretim kurumlarının amaç ve görevleri;

1. kişisel ve toplumsal sorunları tanımak, bunlara çözümler aramak, Ortaöğretim düzeyinde tüm öğrencilere asgari düzeyde ortak bir genel kültür kazandırmak ve ülkenin kültürel, sosyal ve ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmak.

2. Çeşitli programlar ve okullar aracılığıyla öğrencileri ilgi, yetenek ve becerilerine göre yüksek öğrenime, iş hayatına ve hayata hazırlamak. Bu görevleri gerçekleştirirken, toplumun ihtiyaçları ile öğrencilerin istek ve yetenekleri arasında bir denge sağlamak.¹¹²

2.4.5. Genel Ortaöğretim

Yetenek, istek ve ilgilerine göre öğrencileri, yükseköğretime veya geleceğe hazırlayan, ilköğretime dayalı en az dört yıllık zorunlu eğitimle öğrencilere belli düzeyde genel kültür kazandıran bir eğitim ve öğretim sürecidir.

¹¹¹ Salih Savaş, a.g.e., s.270.

¹¹² Ercan Türk, a.g.e., s.15.

2.4.6. Mesleki ve Teknik Ortaöğretim

Yetenek, istek ve ilgilerine göre öğrencileri yükseköğretime, geleceğe, bir mesleğe veya iş hayatına hazırlayan ve aynı zamanda ilköğretime dayalı en az dört yıllık zorunlu eğitimle öğrencilere belli düzeyde genel kültür kazandıran bir eğitim ve öğretim sürecidir.

2.4.7. Din Öğretimi

1739 sayılı “Milli Eğitim Temel Kanunu”nun 12. maddesi ve Anayasa'nın 24. maddesi uyarınca ilk ve orta dereceli okullarda, ortaokullarda ve dengi okullarda okutulan zorunlu derslerden biri de din kültürü ve ahlak bilgisi dersidir. Yetenek, istek ve ilgilerine göre öğrencileri yükseköğretime, geleceğe, bir mesleğe veya iş hayatına hazırlayan ve ilköğretime dayalı en az dört yıllık zorunlu eğitim veren İmam Hatip Liselerinin yanı sıra 6287 Sayılı kanun kapsamında açılmış olan İmam-Hatip Ortaokulları da bu okul türleri arasında yer almaktadır.

2.4.8. Özel Eğitim ve Rehberlik

“Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü” tarafından tüm insanların kendilerini geliştirmelerini sağlamak, eğitsel rehberlik ve danışmanlık hizmetleri becerilerini geliştirmek ve engelliler için aktif ve etkileşimli bir eğitim ortamı sağlamak amacıyla yürütülen tüm eğitim faaliyetlerini kapsar.¹¹³

2.4.9. Yükseköğretim

Öğrenciler ortaöğretimden mezun olduktan sonra, her yılın Haziran ayında ÖSYM tarafından yapılan üniversite giriş sınavlarını girerek aldıkları puanlar doğrultusunda istedikleri üniversiteye yerleştirilirler. 1974 ve 1975 yıllarında öğrenci seçme ve kabul sınavı aynı gün sabah ve öğleden sonra şeklinde iki oturumda, 1976-1980 yılları arasında ise aynı gün içerisinde tek oturumda yapılmıştır. 1981 yılı ile birlikte iki aşamalı sınav sistemi uygulanmaya başlamıştır. Buna göre nisan ayında Öğrenci Seçme Sınavı (ÖSS) ve haziran ayında ise Öğrenci Yerleştirme Sınavı (ÖYS) yapılmıştır.

1999 yılında iki aşamalı olan bu sınavın ikinci kısmı olan ÖYS kaldırılmış ve ÖSS adı verilen tek aşamalı bir sınav olarak uygulanmaya devam etmiştir. 2010 yılında

¹¹³ Ercan Türk, a.g.e., s.15.

ise yeniden iki aşamalı bir sınav yapılması kararlaştırılmıştır. Buna göre 10. ve 11. Sınıflarda iki sınav yapılması ve bunların ortalamasının ÖSS puanı olarak değerlendirilmesine karar verilmiştir. Günümüzde Türkiye'de 96'sı devlet üniversitesi ve 362'si vakıf üniversitesi olmak üzere toplam 132 üniversite bulunmaktadır.¹¹⁴

2.4.10. Yaygın Eğitim

Örgün eğitime paralel ya da örgün eğitim haricinde düzenlenen tüm eğitim faaliyetlerini içeren eğitimidir. Millî eğitimin genel amaçlarına ve temel ilkelerine uygun olarak, Yaygın eğitimin amacı; herhangi bir kademesinde bulunan veya bu kademedan ayrılmış olan veya örgün eğitim sistemine hiç girmemiş olan vatandaşlara örgün eğitimin yanında ya da haricinde;

1. Yetersiz eğitimlerini tamamlamaları için sürekli eğitim fırsatları hazırlamak, Okuma yazma öğretmek
2. Kültürel, sosyal, ekonomik, teknolojik ve bilimsel gelişmelere uyumlarını kolaylaştıracak eğitim olanakları sunmak,
3. Milli kültürel değerlerimizi koruyan, geliştiren, tanıtan ve kabul eden eğitim vermek,
4. Kolektif yaşam, dayanışma, işbirliği, takım çalışması ve organizasyon anlayış ve becerilerini kazanmak,
5. İstihdam politikasına ve ekonominin gelişmesine uygun olarak meslek şahşbi olmalarını sağlayacak imkânları hazırlamak,
6. Sağlıklı bir yaşam tarzını ve doğru beslenmeyi benimsetmek,
7. Boş zamanları faydalı bir şekilde kullanma ve değerlendirme alışkanlıkları kazandırmak
8. Çeşitli mesleki alanlarda çalışan kişilere gelişimleri için gereken bilgi ve becerileri kazandırmak,

Açıköğretim Lisesi: İlkokulu bitirmiş ancak herhangi bir nedenle lisede eğitimine devam edemeyen vatandaşlara liseyi uzaktan eğitim ile tamamlama olanağı sağlayan eğitim kurumudur. Sistem nedeniyle bölüm ve öğretmen bulunmamaktadır.

¹¹⁴ Salih Savaş, a.g.e., s.270.

Açık Öğretim Lisesi: örgün eğitim çağını doldurmuş, tam zamanlı örgün eğitime devam edemeyen ve lise yıllarında açıköğretim lisesine geçiş yapmak isteyen bireylere hizmet sunmaktadır. Açık öğretim liselerinde kredi ve ders sistemiyle eğitim verilmektedir. Sistem nedeniyle öğretmen ve şube yoktur.

Açık Öğretim Meslek Lisesi: lise ya da meslek lisesine devam ederken açık meslek lisesine geçiş yapmak isteyen, örgün eğitim çağına gelmiş ama eğitimine devam edemeyen öğrencilere hizmet sunmaktadır. Meslekî açık öğretim liselerinde, kredi ve ders sistemi kullanılır. Talim ve Terbiye Kurulu tarafından örgün eğitime paralel olarak genel ve seçmeli dersler belirlenirken, mesleki dersler tam zamanlı olarak yüz yüze gerçekleştirilmektedir.¹¹⁵

2.4.11.ÖZEL EĞİTİM

Özel eğitimin amacı; özel eğitime gereksinimi olan kişilerin eğitim ihtiyaçlarını en iyi biçimde karşılamak, onları toplumsal yaşama kazandırmak ve bir meslek sahibi yapabilmektir.

Türk milli eğitim sistemindeki sınıflandırma doğrultusunda yapılandırılmış olan özel eğitim okullarının diğer eğitim kurumlarından farklı olarak ilköğretim öncesi hazırlık sınıfı vardır. İlköğretime devam edebilen engelli öğrenciler, anaokulu sürecini yaşamadan ilköğretime başlayabilmektedirler.

Özel eğitim okullarında; kaynaştırma ve özel sınıflarda eğitim ,üstün veya özel yetenekliler, otistik çocuklar, süregen hastalığı olanlar, zihinsel engelliler, ortopedik engelliler, işitme engelliler ve görme engellilere yönelik eğitimler verilmektedir.¹¹⁶

¹¹⁵ Ercan Türk, a.g.e., s.17.

¹¹⁶ Türkiye Anne Çocuk ve Ergen Sağlığı Enstitüsü, *Türk Eğitim Sistemi*, Eğitim Yaş Aralıkları ve Zorunlu Eğitimin Tarihsel Gelişimi, 2019. s.3

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN – TÜRKİYE İLİŞKİLERİ. HAYDAR ALİYEV DÖNEMİ

3.1. Genel Olarak Azerbaycan – Türkiye İlişkileri

Tarihsel, etnik, kültürel ve dini bağlar açısından derin ilişkiler bulunan Azerbaycan ve Türkiye, 1991 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır.¹¹⁷ Günümüzde Azerbaycan ile Türkiye iki dost ve kardeş devlet konumundadır. Her iki devlette yaşayan insanlar aynı etnik kökenden gelmektedir. Azerbaycan'daki yerleşik Türkler ile Türkiye'de yaşayan Türkleri birbirinden ayıran tek özellik kimlik farklılıkları ve dildeki bazı gramer farklılıklarıdır. İki ülke toplulukları arasında dil farkının olması oldukça doğaldır. Çünkü aynı ülkede farklı bölgelerde yaşayan insanların konuşmalarında dahi ağız farklılıkları görülmektedir.

Doğal olarak Azerbaycan ve Türkiye, aynı ırka mensup insanların yaşadığı iki ayrı devlet olmasına rağmen, sonuçta coğrafi bir farklılık vardır. Dolayısıyla bugün Azerbaycan devleti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin siyasi bir nitelik kazanması oldukça doğaldır. Son iki asırlık sürece baktığımızda Azerbaycan ve Türkiye'nin iyi günde kötü günde tarihi olaylar çerçevesinde birbirine sıkıştırıldığını görüyoruz. 1918'de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, Osmanlı İmparatorluğu Azerbaycan'a kardeş elini uzattı ve Azerbaycan'ı Rus işgalinden korudu. Daha sonra Osmanlı İmparatorluğu yabancı güçler tarafından parçalanıp Türkiye Cumhuriyeti'ne bırakıldığında, Türkiye Kurtuluş Savaşı'na girdi. Kurtuluş Savaşı sırasında Azerbaycan da diğer Türk cumhuriyetleri gibi Türkiye'nin yardımını reddetmemiştir.¹¹⁸

Nihayet 1990'da Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türkiye Azerbaycan'ı tanıyan ilk devlet olmuştur. 1990'dan sonra dünyada yeni bir düzen başlamış, bunun bir

¹¹⁷ Fatih Erarslan ve Fatma Nur Özdemir, *Azerbaycan - Türkiye İlişkilerinde Önemli Bir Kavşak: İkinci Karabağ Savaşı*, Türk Dünyası Araştırmaları, Cilt: 129 Sayı: 255, 2021. s.316.

¹¹⁸ Elnur Hasan Mikail, *Türkiye Azerbaycan İlişkileri*, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 38, Ankara, Türkiye, 2007. s.1065-1066.

getirisi olarak Türkiye Azerbaycan'da ekonomik yatırımlar yapmış, karşılığında da Azerbaycan ile Bakü-Tiflis-Ceyhan projesi hayata geçirilmiştir. Bu proje hem Azerbaycan hem de Türkiye için oldukça önemlidir. Bu boru hattı sayesinde Azerbaycan petrollerini Avrupa pazarlarına ihraç etme imkanına kavuşmuştur. Artık Baku Supsa Novorossisk hattının bir alternatif olarak BTC vardır. İki devlet arasında sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda çok sayıda anlaşma imzalanmıştır. 1990 yılından sonra Türkiye ve Azerbaycan arasında imzalanan öğrenci değişim programları sayesinde öğrenciler Türkiye'den Azerbaycan'a gitmekte ve buradaki çeşitli üniversitelerde başarı ile eğitim almaktadır. Benzer şekilde eğitim almak için Türkiye'ye Azerbaycan'dan her sene binlerce öğrenci gelmektedir.

Bu tür projelerin tümü, her alanda Türkiye ile Azerbaycan arasındaki işbirliğinin geliştirilmesine katkı sunmaktadır. Bu projelerin aynı zamanda geleceğe yönelik bir yatırım hedefi de vardır. Örneğin Azerbaycan'dan Türkiye'ye gelen bir öğrenci, bu ülkede yaşadığı için Türkiye'nin kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasi yönüyle de tanışmaktadır. Benzer şekilde Türkiye'den Azerbaycan'a gelen bir öğrenci de Azerbaycan'ın bu alanlara yönelik özellikleri öğrenecektir. Bunun bir sonucu olarak 10-20 yıl içinde bu kişiler Azerbaycan ve Türkiye devletlerinde diplomasi sahasına alındıklarında iki devlet arasında çok yakın ilişkiler ortaya çıkacaktır. Bu durum Türkiye'nin yalnızca Azerbaycan ile ilişkilerinde değil diğer Türki cumhuriyetlerle olan ilişkileri için de geçerlidir. Türk devletleri arasında ortak bir özellik olarak bir dil birliği projesi uygulanabilir.

Azerbaycan Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra 1991 yılında resmen bağımsızlığını ilan etti. Bundan sonra Türkiye, Azerbaycan'ı tanıyan ilk devlet oldu. Ortak bir din, dil, din, ırk ve tarihi köklere sahip olan Türkiye ve Azerbaycan, bağımsızlık sonrasında hemen kendi aralarında çeşitli alanlarda ilişkiler kurmaya başlamışlardır. Azerbaycan 1991 yılına kadar SSCB içinde bir ülke olduğundan, Türkiye ile herhangi bir ekonomik ilişkisi olmamıştır.¹¹⁹

¹¹⁹ Elnur Hasan Mikail, a.g.e., s.1066.

3.2. Azerbaycan - Türkiye İlişkilerini Belirleyen Faktörler

3.2.1. Kültürel Faktörler

Kültürel yakınlık, toplumlar ve devletler arasındaki ilişkileri etkileyen ve şekillendiren en önemli unsurlardan birisidir. Bu tür yakınlık ülkelerin birbirine güven duymasına ve dayanışma içerisinde yer almasına, işbirliğini geliştirmesine yardımcı olmakta ve Türkiye Azerbaycan arasındaki ilişkiler açısından da geçerli olmaktadır. Türkiye ve Azerbaycan arasındaki sosyal ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesinde her iki ülkenin Dışişleri ve Devlet Bakanlıklarının ilgili birimleri, Milli Eğitim Bakanlıkları, Yüksek Öğretim Kurulu, Diyanet İşleri Bakanlığı, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT), Basın Yayın Enformasyon Müdürlüğü, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, resmi kurumların yanı sıra Türk Devlet ve Toplulukları, Dostluk, Kardeşlik ve İş Birliği Vakfı (TÜDEV), Türk Dünyası Araştırma Vakfı, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, bunların yanı sıra Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) gibi kuruluşlar önemli rol oynamaktadırlar.¹²⁰ İki ülke arasında sosyo - kültürel ilişkilerin geliştirilmesi açısından önemli gelişmelerden biri H. Aliyev'in inisiyatifi ile 9 Mart 2001 tarihinde Bakü'de Azerbaycan Atatürk Merkezi'nin açılması olmuştur.¹²¹

Türk ve Azerbaycan halkları, soylu Türk halkları arasında zengin bir kültürel mirasa sahipti. Ancak, bu halkların manevi ve kültürel yaratıcılığında ortak ve ortak değerlerde çok şey görülebilir. Bu ülkenin halklarının dillerinin, dinlerinin, geleneklerinin, psikolojisinin ve davranış kurallarının benzerliği, şüphesiz onların maddi ve manevi kültürlerinde, aralarındaki etkileşimde, tarih boyunca karşılıklı zenginleşmelerinde ve gelişmelerinde güçlü bir etkiye sahipti. Bu kültürlerin etkileşimini gizleyen genetik ve tarihsel arka plan, siyasi ve saplantılı ilişkilerin yanı sıra bilim ve insan eylemi alanında çalışan yetenekli ve deneyimli kişilerin işbirliğiyle zenginleştirildi. Bu akraba toplulukların doğal ve tarihsel işbirliği, son zamanlarda beşeri bilimler (sosyal) bilimler alanında çalışmalar yapan bilim insanlarının ve sanatçıların ilgi odağı olmuştur. Ayrıca birçok bilim adamına, özellikle Türkologlara göre, Azerbaycan ve Türk halklarının yaratıcılığının temelinde genel tipoloji incelemesi yasasına uyulması, bilgi ve

¹²⁰ Ahmet Bulut, *Türkiye - Azerbaycan İlişkilerinin Güvenlik Boyutu ve Geleceği*, Yüksek Lisans Tezi, Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul. 2007. s.161.

¹²¹ E.Tutak, a.g.e., s.101.

kültür araştırma yolunda önemli bir başlangıç olabilir. Türk dünyası, sanat ve müzik kültürüyle birlikte. Azerbaycan halkının müzik kültürünün, coğrafyasına yakın halkların gelenekleri, sanatsal ve estetik ilkeleri ile etkileşim içinde gelişmesi mümkündür. Bu bağlamda Azerbaycan Türklerinin en yakın komşuları arasında yer alan Yakın ve Ortadoğu halkları ile olan ilişkilerine özellikle dikkat etmek gerekmektedir. Bu ilişkilerin özellikle X-XI. yüzyıllar boyunca güçlendirildiğini de hatırlamak gerekir. Bu bölgelerin halklarının sanat kültüründe doğrudan Orta Çağ'da birçok benzer tipolojik özelliğin ortaya çıkmaya başlaması tesadüf değildir. Örneğin şarkı ve dans müziğinde olduğu kadar enstrümantal müzikte de Azerbaycan ve Türk folklorunun ve diğer Doğu halklarının karakter özellikleri ve sanatsal dili uzun bir süre içinde oluşmuş ve gelişmiştir. Burada ilk olarak sesli-şiiirsel (şiiirsel) formların hakim olduğu, lamanın (makamın) özel işlevi, ritim ve tempo, doğaçlama ve değişkenlik vb. öne çıkmaktadır. Bu özelliğin bilinmesi ve hukuka uyulması, Müslüman kültürlerde farklı tarihsel dönemlerde meydana gelen birçok sanatsal ve müzikal olay arasındaki benzerlikleri ve hukuki karşılıkları ortaya koymaktadır. Benzetmeyle, böyle kesin bir çözümün elde edilmesi, Türk halk sanatının Anadolu topraklarına yerleşmiş Anadolu topraklarına yerleşen halkların zengin kültürel mirasından en değerli ve karakteristik özellikleri alarak gelişimini sürdürmesinde yatmaktadır. Prof. Dr. Hamza Gündoğdu, bu konuya özellikle dikkat çekerek Doğu halklarının tarihsel süreç içerisinde zengin bir estetik ve sanatsal kültür oluşturdıklarını belirtse de bu halkların kültürleri arasında birçok benzerlik ve benzerlik olduğunu bir kez daha vurgulamaktadır. “Mimarlık, resim, heykel, rölyef, mezar taşı., ahşap, süs., dokuma (halı, yastık, heybe, mendil, makrome), metal ürünler (kolye, kemer, alınlık, başlık vb.), kalem işi, alçı süsleme, kitap tasarımı (hat, tezhip, cilt) ve minyatür sanatları açısından her çeşit Türk sanat zevkini yansıtan eserlerin orijinallerine ilişkin farklı algı ve değerlendirmelere sahip yazarların ortaya koyduğu bu örnekler kaynağı Orta Asya olan bir ortamın ürünüdür.¹²²

Türk kültürünün birçok özelliği, Azerbaycan halkının kültüründe de yaşatılmaktadır. Coğrafi konumları nedeniyle farklı kültürel yapılarla etkileşimleri olsa da örf, adet, gelenek ve görenek yönünden Anadolu insanından önemli bir fark

¹²² Rasim S. Efendi ve Tuğrul A. Efendi, Xix – Xx. Yüzyılların Başlarında Azerbaycan Sanatı, Ankara, 2002, s.7.

bulunmamaktadır.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin geçmişi oldukça eskilere dayanmaktadır. gelenek ve göreneklerin yakınlığı, Ortak kültür, din, dil ve köken birliği bu ilişkinin devamını gerekli kılan temel etkenlerdir. Atatürk'ün “Azerbaycan'ın sevinci sevincimiz, kederi kederimizdir” sözleri ve Haydar Aliyev'in “Bir millet iki devletiz” sözleri, iki ülke arasındaki ilişkilerin hem Türkiye'de tarihini, hem de bugününü ve gelişme yönünü açıkça ifade etmektedir.¹²³

Din, dil ve tarih kültürü oluşturan önemli alt unsurlar olarak Türkiye Azerbaycan ilişkileri etkilemektedir. Azerbaycan Türkçesi, diğer Türk devletlerinde kullanılan Türkçeye göre Türkiye Türkçesine en yakın olanıdır. Elçibey döneminde, 22 Aralık 1992 tarihinde ülkenin resmi dilinin adı “Türkçe” olarak kabul edilmiş, 25 Aralık'ta ise Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçilmiştir. Lakin dil kararı Aliyev döneminde, yani 1995 yılında yeniden “Azerbaycan Dili (Azerbaycanca)” olarak değiştirilmiştir. Ortak tarih de iki ülkeni bağlayan unsurlar olarak önem taşımaktadır. Türkiye ve Azerbaycan'ın ortak kültür ve tarih çalışmaları TÜRKSOY kapsamında yürütülmektedir.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki kültürel ilişkiler ilk olarak eğitim alanında geliştirilmiş ve 1992 yılının başından günümüze kadar bu alanda 10 Ocak 1990 tarihinde imzalanan "Kültürel ve Bilimsel Değişim Programı" kabul edilmiş ve çeşitli protokoller imzalanmıştır. ve anlaşmalar imzalanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanı ile Azerbaycan Başbakanı arasında 29 Şubat 1992 tarihinde eğitim alanında bir mutabakat zaptı imzalanmış ve bu anlaşma ile Türkiye, Azerbaycanlı öğrencilere burs, değişim bursu vermeyi kabul etmiştir. Bunun yanı sıra, Türkiye'de kendi imkanları ile okuyan büyük sayıda Azerbaycanlı öğrenci bulunmaktadır.¹²⁴

1992 ve 2001 yılları arasında Türkiye, ortaokullarda 604 öğrenci ve yüksek öğretim kurumlarında 3.490 öğrenci için Azerbaycan'a kontenjan ayırmıştır.¹²⁵ İki ülke arasındaki eğitim alanında işbirliği gün geçtikçe artmaktadır.

Bakü Türk Anadolu Lisesi Ocak 1994'te ve Bakü Türkiye Türkçesi Öğretim Merkezi de Temmuz 1994'de hizmete açılmıştır. Bu kurumlar günümüzde

¹²³ E.Tutak, a.g.e., s.101

¹²⁴ Ahmet Bulut a.g.e., s.162-163.

¹²⁵ V.Babayeva, a.g.e., s.89.

faaliyetlerini sürdürmektedirler. Türk özel girişimciler tarafından Azerbaycan'da bir üniversite (Kafkas Üniversitesi), iki fakülte (1991'de Türk Dünyası İşletme Fakültesi (İktisat Üniversitesi'nde) ve 1992'de İlahiyat Fakültesi (Bakü Devlet Üniversitesi'nde), toplam 14 lise ve 1 okul açılmıştır. Ayrıca, 1991-1997 yılları arasında TC Eğitim Bakanlığı tarafından AC Eğitim Bakanlığı'na toplam 1.2 milyon dolar mali yardım yapılmıştır. Mayıs 1992'de her iki devletin hükümetleri arasında eğitim alanında daha önce bahs edilen işbirliği anlaşması, 1994 yılında iki ülke arasında ekonomi, bilim, kültür, sosyal ve teknoloji alanlarında çoktarafli işbirliğine yönelik bir anlaşma, 1997 yılında ise TC Eğitim Bakanlığı ve AC Eğitim Bakanlığı arasında bilim ve eğitim alanında işbirliğine yönelik bir protokol imzalanmıştır. Önceleri Azerbaycan üniversitelerinde eğitim alan öğrencilerin diplomaları Türkiye'de tanınmamakta ve bazı sorunlarla yüzleşmekteydi. Bu sorun Kasım 1998 yılında AC Eğitim Bakanı Misir Merdanov'un Türkiye'ye yaptığı ziyaret sırasında çözülmüş, AC ve TC Eğitim Bakanlıkları arasında eğitim ve bilim alanında işbirliği hakkında mtabakat anlaşması yapılmıştır.¹²⁶

İki ülke arasındaki öğrenci değişimi, karşılıklı televizyon ve radyo programları da Azerbaycan ile Türkiye arasındaki kültürel bağların gelişmesinde önemli rol oynamaktadır. Haydar Aliyev tarafından modern dönemde temelleri atılan Türkiye ile Azerbaycan arasındaki kültürel bağlar, bugün devlet ve hükümet başkanları düzeyinde düzenlenen etkinliklerin de gösterdiği gibi bugün çok hızlı bir şekilde gelişmektedir. Azerbaycan Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın destekleriyle 2012 yılında 20 yaşına giren Türkiye - Azerbaycan ilişkileri vesilesiyle Azerbaycan Büyükelçiliğinde *"Azerbaycan-Türkiye Diplomatik İlişkilerinin 20. yıl Dönümü"* konulu bir fotoğraf sergisi düzenlenmiştir. Türkiye Dışişleri Bakanlığı İkili Siyasi İşler Genel Müdür Vekili Hayri Hayret Yalav, sergide bir açılış konuşması yapmış ve Azerbaycan'ın bölgedeki rolü, BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliğine seçilmesi ve hızlı bir şekilde gelişmesinden özgüyle bahsetmiştir.

Büyükelçi Faik Baghirov ise Türkiye - Azerbaycan ilişkilerinin özellikleri, iki kardeş ülkenin ortak faaliyetlerinin önemini, uygulanan stratejik ortaklık projeleri ve yeni

¹²⁶ V.Babayeva, a.g.e., s.89-90.

planları anlatmıştır.¹²⁷

3.2.2. Enerji Faktörü

20. yüzyılın sonunda yeniden başlayan ve hızla 21. yüzyıla kadar devam eden “Yeni Büyük Oyun” bölgenin istikrarsız hale gelmesine neden olmuştur. Bu projenin destekçileri ABD, Rusya Federasyonu, İngiltere, Çin, Türkiye, Japonya, AB ülkeleri, İran ile Orta Asya ve Kafkasya’nın küçük devletleridir. Bu oyuna enerjide söz sahibi olan dev petrol şirketleri de dahil edilebilir.¹²⁸

Azerbaycan, Hazar bölgesinde enerji kaynakları bakımından en zengin rezervlere sahip ülkelerden biridir. Ülkede bulunan petrol sahaları Sovyet yönetimi tarafından uzun yıllar sömürülmüştür. Sovyet Rusya’nın 1991 yılında çöküşü sonrasında Hazar Denizi’ndeki ve ülkenin farklı bölgelerindeki zengin petrol potansiyeli tüm dünyanın dikkatinin bölgeye kaymasına neden olmuştur. Ayrıca buradaki petrolün tarihi çok eskidir. Marcus Samuel, Rothschild ve Nobel kardeşler, 1800’lerden bu yana Hazar bölgesindeki büyük oyunun ilk perdesinde yer aldılar. Bu insanlar 19. yüzyılda Bakü’deki tüm yönetim organlarını elinde tutuyorlardı. Petrol endüstrisine 1873 yılında Bakü’de kurdukları ilk petrol rafinerisi ile adım atan Nobel kardeşler, Hazar Denizi’nde dünyanın ilk petrol tankerini 1878 yılında hizmete açmışlardır. Günümüzde ise çok daha güçlü ve yeni bir kadro sahnedeki yerini almıştır. Bunlar

Exxon, Chevron, Shell, Mobil, Sinopec, Lucoil, Delta Nimir, Jitoil, Yukos, BP-Amako, Total, Gazprom, Statoil, Unocal, TPAO, Pennzoil, Hera ve diğerleridir. Elbette bu şirketlerin sahibi olan ülkeleri ve onların finans kurumlarını, siyasi ve ekonomik düşünce kuruluşlarını ve uluslararası kuruluşları da etki alanlarına dahil edebiliriz.¹²⁹

Ülkede petrol çıkarımı Gence’de, Abseron Yarımadası’nda, Guba-Siezen bölgesinde Kura Nehri boyunca gerçekleştirilmektedir. Mugan, Kobustan ve Şirvan’da da zengin petrol yataklarının olduğu ifade edilmektedir. Petrol üretimi yıllık 13.4 milyon tondur. Azerbaycan’ın 50’den fazla noktasında sondaj ve geliştirme çalışmaları devam

¹²⁷ E.Tutak, a.g.e., s.101.

¹²⁸ Pınar Akçalı, “Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlık Dönemi Temel Sorunlarına Genel Bir Bakış”, Marmara Üniversitesi. 2001.

¹²⁹ Harun Ceylan, “Enerji Tasıma Sistemleri ve Türkiye”, Kafkasya Araştırma ve Analiz Dergisi, Yıl:2, Sayı:3, Nisan, 2007. s. 47-53.

etmektedir (14'ü Hazar Denizi'ndedir). Ayrıca yaklaşık 140 petrol sahası daha işletmeye alınmamıştır. Ülkedeki doğal gaz rezervlerinin 118 milyar metreküp olduğu tahmin edilmektedir. Yıllık doğal gaz üretimi 10 milyon metreküptür.¹³⁰

Azerbaycan topraklarının %70'i petrol ve doğalgaz bakımından zengindir. Özellikle Hazar Denizi çevresi, Bakü ve Abşeron Yarımadası petrol ve doğal gaz rezervleri açısından zengindir. Aynı zamanda Mugan, Şirvan ve Gobustan bölgelerinde de büyük petrol sahaları keşfedilmiştir. Bugün Azerbaycan'da 70'den fazla petrol sahası işletilmektedir. Bunların %50'si karada, geri kalanı Hazar Denizi'ndedir. Bugün Gence - Naftalan, Guba - Siyezen, Kuraboyu bölgelerinde ve Abşeron Yarımadası'nda petrol üretimi yapılmaktadır.¹³¹

Azerbaycan'da petrol endüstrisinin gelişimi genel olarak üç aşamalı bir süreç olarak görülebilir. Bu adımlar şunlardır:

- Çarlık Rusyası dönemi 1920 yılı öncesi. Bakü'de ilk petrol kuyusunun açılmasından SSCB'nin kuruluşuna kadar geçen süre;
- 1920-1991 SSCB dönemi. Bu dönem aynı zamanda kendi içerisinde denizden ilk petrol çıkarılmasına kadar olan dönem (1920-1950); dünyada ilk "Neft Taşları"nın (Petrol Taşları) kurulmasından 70'li yıllara kadar olan dönem (1950-1969) ve Haydar Aliyev'in enerji politikaları dönemi (1969-1991) olmak üzere üç farklı süreçte değerlendirilmektedir.
- 1991'de bağımsızlığın kazanılmasından sonraki dönem., "Yüzyılın Antlaşması", yeni petrol ve gaz sahalarının bulunduğu ve yeni enerji projelerinin gerçekleştirildiği dönem.

Dünyanın ilk petrol kuyusu sondajı Azerbaycan'da yapıldı. İlk modern mekanik sondajlı petrol kuyusu 1846 yılında Bakü'nün Bibi Heibat bölgesinde keşfedilmiştir. Böylelikle Azerbaycan, Pensilvanya'da açılan kuyudan 11 yıl önce, mekanik olarak kazılmış bir kuyuyu dünyada ilk satan ülke olmuştur.¹³² 1872 yılı Azerbaycan petrol

¹³⁰ Ziyadhan Hasanov, *İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan Türkiye İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s.8.

¹³¹ Rahman Safarov, *Azerbaycan'da Petrol Üretiminin Tarihsel Süreç İçerisindeki Değişimi*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 18, 2005. s.288-289.

¹³² Necdet Pamir, *Dünyada Döner Matkapla Açılan İlk Kuyunun Hikayesi*, Bütün Dünya, Başkent Üniversitesi Kültür Yayını, Sayı 06, 2017. s.51.

endüstrisinin gelişmesi ve bu alanda yatırıma izin vermeyen tarım sisteminin kaldırılmasıyla tarihe geçti ve ülkede yeni petrol şirketleri kuruldu. 1873'te Azerbaycan'ın petrol sektöründe faaliyet gösteren 12 şirket varsa, yüzyılın sonunda bu rakam 140'a ulaştı. Nobel kardeşler 1873'te Bakü'de ilk petrol rafinerilerini kurdular ve 1878'de ilk petrol tankerini Azerbaycan'da devreye soktular. Bundan sonra Fransız kapitalistler, özellikle Rothschildler sanayiye girmişler ve Bakü - Batum demiryolunun yapımına kendi fonlarıyla ve petrol taşıma amaçlı başlansa da proje maddi sıkıntılar nedeniyle yarım kalmıştır. 1890'da Rus petrolünün %97,7'si Bakü'de, yani 426 milyon pud (ağırlıkça 16,3 kg) üretilirken, ABD'de bu rakam 400 milyon pud'dur. Bakü, 1901'de dünya petrol üretiminin yarısını üretmiştir.¹³³ Bu dönemde Azerbaycan'ın başta İngiltere olmak üzere birçok Avrupa devleti ile ilişkileri petrol zenginliğine dayanıyordu. Birinci Dünya Savaşı'nda tarafların stratejik planları, Azerbaycan'ın İran ve Musul'un zengin petrol yataklarına sahip olma amacını içeriyordu. Azerbaycan 1910-1914 yılları arasında ürettiği 38 milyon ton petrol ile Fransa, İngiltere, Rusya, Almanya ve ardından Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerin dikkatini çekmiştir. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının dünya birliği tarafından 20 Ocak 1920'de fiilen tanınmasında bu durumun önemli bir etkisi olmuştur.

Daha sonra 1925'te Hazar Denizi kıyısındaki Bakü bölgesinde yer alan 71 kuyuda ilk kez petrol üretimine başlandı. Bu denizden ilk petrol üretimi olarak tarihe geçti. 1925 yılında Bibi - Heybat'tan 834 kilometrelik Bakü - Batum boru hattının inşaatı tamamlandı. 1937'de Azerbaycan'daki petrol üretimi SSCB'deki toplam petrol üretiminin yaklaşık %80'i, 1940'ta ise yaklaşık %71.5'i idi. SSCB'nin varlığı sırasında Azerbaycan'ın petrol endüstrisi büyük ölçüde gelişmiş, boru hatları inşa edilmiş, yeni petrol kaynakları keşfedilmiş, başka alanlar geliştirilmiştir. Ayrıca Azerbaycan petrolü SSCB'nin uluslararası arenadaki konumlarını özellikle 2. Dünya Savaşı'nda güçlendirmiş ve bu savaşta önemli bir rol oynamıştır. Azerbaycan'ın petrol endüstrisinde 7 Kasım 1949'da yeni dönüşümler yaşanmış, açık denizde ilk petrol kuyusu kazılmış ve kıyıda 40 km uzaklıktaki bu alanda "Neft Taşları" adı verilen bir şehir inşa edilmiştir. dünya tarihinde deniz üzerinde böyle bir deneyim bir ilktir ve bu proje kapsamında

¹³³ Ferit Hasanzade, *Azerbaycan Petrol Sektörüne Yapılan Yatırımlar ve Onların Etkili Kullanım Yolları*, Yüksek Lisans Tezi, Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sbe. Gebze, 2004. s.22.

Azerbaycan'da 1971'de yarım milyar ton petrol üretimi yapılmıştır.¹³⁴

3.2.3. Ekonomi Faktörü

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler, daha Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilanından önce 10 Ocak 1990'da imzalanan "Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesine ilişkin protokol ile şekillenmeye başlamıştır. Aslında, ekonomik alanda işbirliğinin gelişimi, daha fazla bağımsızlık kazandıktan ve 1991'den beri ekonominin çeşitli sektörlerinde yaklaşık 200 anlaşma ve protokolün imzalanmasından sonra gelişmeye başladı. 1 Kasım 1992'de "Ticari, Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması" imzalandı ve bu anlaşma iki ülke arasındaki ilişkilerin belirli alanlarda geliştirilmesi için önemli bir temel haline geldi. Bu anlaşmaya göre Azerbaycan ile Türkiye birbirlerine "en çok tercih edilen ülke" statüsü verdiler. Ayrıca 31 Temmuz 1996 tarihli "Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma" ve 1 Ocak 1998 tarihli "Azerbaycan ve Türkiye Arasında Çifte Vergilendirmenin Önlenmesine Dair Anlaşma" yürürlüğe girmiştir. Ayrıca 1994 yılında Türk işadamları bir araya gelerek "Azerbaycan-Türk Sanayici ve Mütешеbbisler Derneği"ni (TÜSİAD) kurdular. Ticari ve ekonomik işbirliğini geliştirmek amacıyla Karma Ekonomik Komisyon (JEC) kurulmuş olup, KAK'ın ilk toplantısı 1997 yılında, ikinci toplantısı 2001 yılında ve üçüncüsü 2005 yılında gerçekleştirilmiştir.¹³⁵

1 Kasım 1992 tarihinde Azerbaycan ve Türkiye arasında Kara Taşımacılığı Anlaşması imzalanmış ve bu anlaşma uyarınca Nahçıvan üzerinden doğrudan bağlantı kurulmuştur. Ancak bu işbirliği o dönemde Nahçıvan'ın ötesine geçememiştir.

Azerbaycan ile Türkiye ekonomileri birbirini tamamlıyor. Yani Türkiye ekonomisi dışa dönük ve üretim odaklıdır. Öte yandan, Azerbaycan ekonomisi büyük ölçüde hammaddeye dayalıdır. Türk girişimciler, özellikle petrol dışı sektöre yoğun yatırımlar yapıyor. 1991 yılında bağımsızlık ilanından sonra SSCB dışındaki ülkelere ve yeni dış ticaret pazarlarına yönelen Azerbaycan'ın ana ihracatı 1991 yılında ihracatta %94, ithalatta %80 olup, BDT ülkelerinin toplam ticaretteki payı 2000 yılında %20,9'du. Ancak bu dönemde Türkiye'ye yapılan ihracatın hızı düştü. Yani, 1998'de Azerbaycan'ın

¹³⁴ Rahim Babayev, *Azerbaycan'da Türkiye ve Rusya Algısı; Azerbaycan'ın Türkiye ve Rusya ile İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019. s.23.

¹³⁵ Ahmet Bulut, a.g.e., s.142-143.

Türkiye'ye ihracatı %22.8 iken, 2000'de %6 idi. Türkiye'den yapılan ithalat da genel olarak düştü, ithalatın değeri 1998'de %20,4'ten 2000'de %11'e düştü. Buna rağmen Azerbaycan'ın en çok ithalat yaptığı ikinci ülke 2000 yılında Türkiye oldu. 1998 yılında Türkiye'nin Azerbaycan'ın toplam dış ticaret hacmi içindeki payı %21 iken, 2000 yılında bu rakam %7,9 idi. Bavul ticareti başta olmak üzere kayıt dışı ticari işlemlerin varlığı göz önüne alındığında, bu dönemde iki ülke arasındaki dış ticaret hacminin resmi verileri önemli ölçüde aştığı varsayılabilir. Bu dönemde dış ticarete hakim ülkeler genellikle Rusya, İtalya, Fransa, Türkiye, ABD, İsrail, Gürcistan, İsviçre, Almanya ve İngiltere olmuştur. Azerbaycan'ın Türkiye'nin ihracatındaki payı %0,84, ithalattaki payı ise 2000 yılında %0,16'dır.¹³⁶

2003 yılından sonra Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ticaret hacmi yeniden büyümeye başlamış ve 2006 yılı itibarıyla 1 milyar doları aşmıştır. İki ülke arasındaki ticaret dengesi Azerbaycan'ın bağımsızlığından bu yana hep Türkiye'nin lehine olmuş ve Türkiye ticaret fazlası vermiştir. Ancak 2006 yılından itibaren Azerbaycan'daki gelişmelere bağlı olarak özellikle mineral yakıt üretimi açısından Türkiye'nin Azerbaycan'dan ithalatının Azerbaycan'a ihracatından daha hızlı arttığı gözlemlenmiştir.¹³⁷

İkili ilişkileri 2009 yılında yaşanan küresel kriz olumsuz yönde etkilemiş, Türkiye'nin Azerbaycan'a yönelik ithalat ve ihracatında düşüşe sebep olmuştur. Özellikle 2015 yılında Azerbaycan'da meydana gelen devalüasyon nedeniyle 2010 yılından itibaren artan dış ticaret hacmi önemli ölçüde düşmüştür. Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatının değeri 2009 yılında 1,4 milyar dolar, 2013 yılında ise 2,8 milyar dolar iken 2015 yılında 1,8 milyar dolara gerilemiştir. Türkiye'nin aynı yıllarda Azerbaycan'dan yapmış olduğu ithalatın değeri sırasıyla 141 milyon \$, 334 milyon \$ ve 232 milyon \$ olmuştur. Türkiye, AC DİK'e göre iki ülke arasındaki ticarete İtalya, Almanya ve Rusya'dan sonra dördüncü sırada yer almaktadır ve Azerbaycan'ın dış ticaret hacminde toplam %7,15'lik bir paya sahiptir. Türkiye ABD, Almanya, İtalya, ve Rusya birlikte Azerbaycan'ın ithalatının %40'ını oluşturmaktadır. Azerbaycan 2013 yılında toplam ithalatın %13,7'sini, 2014

¹³⁶ Sinan Oğan, *Azerbaycan'ın Tanımlanamayan Ekonomisi ve Türkiye ile Ekonomik İlişkileri*, Avrasya Dosyası: Azerbaycan Özel, C.7, s.1, 2001. s.73-76.

¹³⁷ Ahmet Bulut, a.g.e., s.144.

yılında %14'ünü ve 2015 yılında ise %12,7'sini Türkiye'den sağlamıştır. mekanik cihazlar, makineler, demir - çelik ürünleri, yedek parçalar, elektrikli ekipman ve bunlar için yedek parçalar, mobilya, otomobil, otomobiller ve bunların yedek parçaları, optik alet ve cihazlar, petrol ve mineral yakıtlar gibi işlenmiş ürünler önemli bir yer işgal etmektedir. Türk şirketleri Azerbaycan'da örneğin Millet Meclisi'nin restorasyonu ve ekinin tamamlanması, bir havaalanı inşaatı, yollar, su temini, elektrik, elektrik hatları gibi birçok inşaat projesini yürütmektedir. Bu projeler arasında karayollarının yapımı, barajların yapımı, enerji santrallerinin yapımı ve modernizasyonu, lüks konut binalarının yapımı, kamu bina ve yerlerinin yapımı, birçok turistik kompleksin bakım ve onarımı, inşaat ve onarım işleri bulunmaktadır. TRACECA İpek Yolu projesi kapsamında petrol boru hatları ile ilgili işler, Bakü Sahili projesinin uygulanması vb. işler de bu projeler arasında yer almaktadır.¹³⁸

3.2.4. Siyasi Faktörü

Hem Azerbaycan hem de Türk halkları uzun süre Türk milleti ile aynı çatı altında yaşamış ve bu iki topluluk belli bir dönemden itibaren farklı devletler oluşturmuştur. Safevi Devleti'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan hanlıklar sırasında Osmanlı Devleti ile etkileşim önemsiz kalmış, Çarlık Rusyası'nın hâkimiyetinde olduğu dönemde Kafkasya'nın Müslüman cemaatini oluşturan Azerbaycan Türkleri, Osmanlı Devleti'nde Osmanlı Devleti'nin bir Osmanlı'nın yanında yer almış ve 20. yüzyılın başında Osmanlı Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasını desteklemiştir. Ancak AHC dönemi çok kısa olduğu için ilişki gelişemedi. 1923 yılında Osmanlı İmparatorluğu tamamen dağıldı ve Türkiye Cumhuriyeti kuruldu. Azerbaycan, Bolşeviklerin 1920'de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ni işgal ettiği 1991 yılına kadar, Azerbaycan SSC'nin 1922'de SSCB'nin bir parçası haline gelmesinden sonra, SSCB'nin bir parçası olarak yaşadı. SSCB'nin bir parçası olduğu bu dönemde, Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkiler tamamen kesintiye uğramasa da özellikle kültür alanında çok sınırlı kalmıştır.¹³⁹

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından ve Azerbaycan'ın bağımsızlığının yeniden

¹³⁸ Nurullah Karaca, *Burak Aydoğdu ve Okan Bozkırlı, Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Raporu*, Serhat Kalkınma Ajansı, İstanbul. 2016. s.55-58.

¹³⁹ Araz Aslanlı ve Vefa Kurban, *Azerbaycan - Türkiye İlişkileri ve Sivil Toplum Kuruluşları*, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3, Cilt 1, 2016. s.33.

kazanılmasından önce zayıf olan Türkiye ile Azerbaycan Türkleri arasındaki ilişkiler, Azerbaycan'ın bağımsızlığından sonra yeniden canlandı. Türkiye, Azerbaycan için Batı'ya açılan bir pencere olmuştur. Çeşitli anlaşmalar imzalayarak Azerbaycan'ı siyasi, ticari, ekonomik ve kültürel olarak güçlendirmek için elinden geleni yaptı.

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra birçok iç ve dış sorunla karşı karşıya kalmış ve bu sorunları çözmek için İlham Aliyev döneminde Haydar Aliyev ile başlattığı denge politikasını sürdürmüştür. Bu bağlamda uluslararası aktörler arasında siyasi ve ekonomik bir denge sağlamaya çalışıyorlar. Ancak bazı ülkeler Azerbaycan'ın dış politikasında özel bir yere sahiptir. bu ülkelerden biri de tarihi kardeşlik ve dostluk çerçevesinde yakın diyalog içinde olduğu Türkiye'dir.¹⁴⁰

Azerbaycan'ın dış politikasında özel bir yere sahip olan Türkiye, ülkesi için zor zamanlarda dostluk ve kardeşlik politikasına direnmiştir. Özellikle bağımsızlık sonrası dönemde, ülkenin bağımsızlığını tanınması ve toprak bütünlüğünü sağlaması için uluslararası kamuoyunun şekillenmesinde büyük katkıları olmuştur. Sonraki dönemde yapılan araştırmalar sayesinde bu yakınlık stratejik ortaklık düzeyine ulaşmıştır. İki ülke uluslararası platformlarda birbirini desteklemiş ve her zaman işbirliği içinde hareket etmiştir. Bu işbirliğinin en görünür olduğu konu ise Karabağ meselesi oldu. Çünkü Türkiye, dünyadaki durumu dikkate alarak Karabağ savaşında Azerbaycan'a yardımda bulunmuş, Ermeniler tarafından Kelbecer'in işgal edilmesi sonrasında Ermenistan'ın kapılarını kapatmış ve Azerbaycan'a verebileceği en yüksek desteği vermiştir. Batılı devletlerin tüm baskılarına rağmen bu kapı hala açılmamıştır.. hükümetler değişse de Türkiye'de hükümetlerin, kamuoyunun ve Türk halkının desteği hiç azalmamış hep devam etmiştir.¹⁴¹

3.3. Türkiye Azerbaycan İlişkilerinin Dönemsel İncelemesi

Türkiye Azerbaycan İlişkilerinin 10 Dönemi

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin tarihi Türkiye Cumhuriyeti'nin selefi olan Osmanlı İmparatorluğu dönemine dayanmaktadır. Daha önceki Türk devletleri, Büyük Selçuklu döneminde Azerbaycan ile ilişkilerde bahsedilememesinin sebebi Azerbaycan

¹⁴⁰ Reha Yılmaz, “Türkiye - Azerbaycan İlişkilerinde Son Dönem”, Bilge Strateji Dergisi, 1 (2), 2010. s.27.

¹⁴¹ Reha Yılmaz, a.g.e., s.27.

diye adlandırılan coğrafyanın tamamen bu devletin kontrolünde olmasından ileri gelmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan önce yaşayan bir diğer devlet olan Anadolu Selçuklu Devleti ise hüküm sürdüğü 231 yılı süresince topraklarını yeteri kadar genişletmemiştir. Bu durumun temel sebebi Anadolu Selçuklu hükümdarlarının Bizans İmparatorluğu ile sınır komşusu olmalarından dolayı Haçlı dünyasından gelen tehditlere öncül olarak maruz kalması olmuştur. 231 yıllık tarihi boyunca Anadolu Selçuklu Devleti iki kez Haçlı Seferlerini karşılamış ve Bizans İmparatorluğu ile mücadele etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yükseliş döneminin aksine Anadolu Selçuklu Devleti, yükseliş dönemi boyunca daimi olarak kendisinden büyük kuvvetlerle muhabere etmek zorunda kalmıştır.

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini başladığı günden itibaren ele alırsak 10 ayrı dönemde incelemek gerekmektedir. Bu dönemlerin her biri özellik ve ilişkiler olarak bir öncekinden farklı bir şekilde gelişmiştir. Karşılıklı etkenler ve dönem dönem müdahil olan dış etkenler sebebiyle ilişkilerde kırılmalar yaşamıştır. Kitabın bu ilk bölümünde belirttiğimiz 10 ayrı dönemin başlangıç ve bitiş dönemleri olarak ele aldığımız kırılma noktalarını belirterek bir ileriki aşamada vereceğimiz detaylara temel oluşturmayı amaçladık.¹⁴²

Türkiye – Azerbaycan İlişkilerinde I. Dönem (1500-1723)

18. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti, politika olarak batıya verdiği önemden dolayı Hazar bölgesine yönelmemiştir. O tarihe kadar Azerbaycan ile ilişkiler ticari düzeyde devam etmiştir. Bu dönem 1. dönem olarak adlandırılabilir. Ticari ilişkiler Karadeniz'in bir iç deniz haline gelmesiyle gelişmiş ve Avrupa ile Asya arasındaki ticaret geçişlerde Azerbaycan, bir uğrak noktası haline gelmiştir. Çin'den gelen ipek, Anadolu'ya giderken Azerbaycan'dan geçti. Karadeniz'in bir iç deniz haline gelmesiyle tüm ticaret yolları Osmanlı İmparatorluğu'nun eline geçmiş, tüccarlar Çin'den ipek ve baharatları, Hindistan'dan tekstil ürünlerini Azerbaycan üzerinden Bursa ve İstanbul'a

¹⁴² Hakan Sezgin Erkan., Sina Kısacık., & Damla Sevimli. *Türkiye'nin Komşuları Cilt 1 15.Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye - Azerbaycan İlişkileri ve Azerbaycan'ın Sosyal, Ekonomik, Kültürel Değişimi*. İstanbul: Kanes Yayınları. 2015. s.96-97.

getirmişlerdir.¹⁴³

Ticaretin gelişmesiyle birlikte Osmanlı sikkeleri tedavülde kalmış ve Azerbaycan'da kullanılmıştır. 15. Yüzyılın sonlarında Azerbaycanlı Tuccarların etkisi başlamıştır. Bu Ticari ilişkiler artarak devam etmiş ve hem Azerbaycanlı tüccarlar hem de Osmanlı İmparatorluğu için önemli bir gelir kapısı olmuştur. Azerbaycan bölgesi dört kez Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, III. Murad ve IV. Murad Döneminde Osmanlının hâkimiyeti altına alınmış ancak hâkimiyet kalıcı olamamıştır. Osmanlı Devleti bu bölgede ilk hakimiyetini Yavuz Sultan Selim döneminde yapılan Çaldıran Savaşı'nda elde etmiştir. Çaldıran Savaşı'ndan sonra Güney Azerbaycan ve Tebriz olarak adlandırılan bölge Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğine girmesine rağmen Osmanlı Devleti bölgede uzun süreli hakimiyet kuramamıştır. Bölgeye yönelik ikinci hareket, Kanuni Sultan Süleyman tarafından Şiiliğin yükselişi ve propagandanın yoğunlaşması nedeniyle yapılmıştır. 1534 yılında Tebriz ve Güney Azerbaycan Osmanlı egemenliğine girmişse de kurulan hakimiyet uzun sürmemiştir. Bolgeye düzenlenen üçüncü sefer III. Murad döneminde yapılmıştır. 1578-1588 yılları arasında yapılan sefer ile Tebriz ve Hazar denizine kadar olan bölge tekrar Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Ne yazık ki bu dönem de uzun sürmemiş ve İran Şahı I. Abbas, Azerbaycan'ı tekrar kontrolü altına almıştır. Bölgenin Osmanlı hakimiyetine girdiği diğer bir dönem ise IV. Murad dönemidir. 1635 yılında gerçekleşen Revan seferi ile Tebriz ve Revan Osmanlı hakimiyetine girmiştir.¹⁴⁴

Türkiye - Azerbaycan İlişkilerinde II. Dönem (1723-1736)

Çarlık Rusyası, Osmanlı İmparatorluğu'nun Hazar bölgesi ve Azerbaycan'daki ikinci rakibiydi. Türkiye - Azerbaycan ilişkilerinde ikinci dönem, Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan bölgesine hakim olmaya başladığı 1723 ile İran'da Nadir'in tahta çıkışı arasındaki dönemdir. Osmanlı İmparatorluğu Batı'daki genişlemesi durana ve toprak kaybetmeye başlayana kadar Azerbaycan topraklarına gerekli önemi vermemiştir. Bunun temel sebebini Osmanlı İmparatorluğu'nun temel kuruluş felsefesi içinde yer alan “gaza” ile açıklayabilmek mümkündür. Batı'daki ilerlemenin durması sonucunda toprak ve gelir

¹⁴³ Hakan Sezgin Erkan., Sina Kısacık., & Damla Sevimli, a.g.e., s.106.

¹⁴⁴ Hakan Sezgin Erkan., Sina Kısacık., & Damla Sevimli, a.g.e., s.103.

kaybını telafî etmek isteyen dönemin yöneticileri yüzünü Azerbaycan topraklarına dönmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeye yüzünü döndüğü 18. yüzyılın başları aynı zamanda Safevî Devleti'nin yıkılma aşamasına girdiği dönem olmuştur. Çarlık Rusya'sının Avrupa topraklarında genişleyememesi sonucunda bu imparatorluğun da dikkati Azerbaycan topraklarına doğru kaymıştır. 18. yüzyılın başlarında Azerbaycan toprakları, Osmanlı-Rus rekabeti için yeni bir cephe haline geldi.¹⁴⁵

Çar Peter, Osmanlı İmparatorluğu ile yüzleşmek istemediğinden, sorunun diplomasi yoluyla çözülebileceğini Osmanlı İmparatoru'na bildirdi. Ancak Sadrazam İbrahim Paşa'nın Çarlık Rusya'sına karşı savaşmak istemediğine ve sefere çıkmanın Osmanlı ekonomisine ek bir yük olacağına inanarak Çar I. Petro'nun teklifini kabul etti. Azerbaycan bölgesi üzerinde Osmanlı İmparatorluğu ve Çarlık Rusyası ile olan anlaşmazlık İstanbul Antlaşması ile çözülmüş görünse de Güney Kafkasya'nın sınırı kesin olarak belirlenmemiştir.¹⁴⁶

İmzalanan anlaşma ile Azerbaycan'ın pozisyonundaki belirsizlik devam etti. Bu belirsizlik yaklaşık 3 yıl sürmüş ve Azerbaycan halkı arasında büyük huzursuzluklara neden olmuştur. Sonraki yıllarda Çarlık Rusyası ile belirsizliği ortadan kaldırmak için gerekli görüşmeler yapılmış ve anlaşmanın maddeleri gecikmeli de olsa yürürlüğe

konmuştur. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolü altında bulunan Safevi devleti, devlet işleyişini sürdürebilmiştir. Bu olaylar sonucunda Rusya ile yaşanan sorunlar nedeniyle ticari hayatın gelişemediği ve hatta bir durgunluk dönemine girdiği söylenebilir.¹⁴⁷

Türkiye Azerbaycan İlişkilerinde III. Dönem (1736-1747)

Tahmasp Nadir Han'ın hizmetkarı olarak bilinen Nadir, İran tahtına çıkınca Safevi hanedanı sona erdi ve yerine Afşar hanedanı kuruldu. Nadir Şah'ın bölgedeki ilk hedefi,

¹⁴⁵ Hakan Sezgin Erkan., Sina Kısacık., & Damla Sevimli, a.g.e., s.104.

¹⁴⁶ Hakan Sezgin Erkan., Sina Kısacık., & Damla Sevimli, a.g.e., s.106.

¹⁴⁷ Ramazan Çıkrık, *Uluslararası Ticaret, Türkiye – Azerbaycan İlişkileri ve Taşımacılık*, Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016, s.43.

topraklarında birliği sağlamaktı.¹⁴⁸

Bu dönemde Osmanlı'nın bölgedeki stratejisi iki cephede savaştan kaçınmaktı. Bu dönemde Rusya Çarlığı, Osmanlı Devleti'nin bölgede daha fazla güç kazanmasını engellemek için İran'a iltica etme politikası izlemiştir. Osmanlı Devleti, Nadir'in yükselişinden kurtulan İran'ın topraklarına saldırabileceğine inanarak, Nadir ile barış görüşmelerini başlatmak için adımlar attı. Nadir'in Şubat 1736'da İran Şahı olarak ilan edilmesiyle İran, hem Rusya hem de Osmanlı İmparatorluğu için bölgede giderek daha önemli bir figür haline geldi.¹⁴⁹

Nadir Şah esas olarak iki amacın peşinden gitti. Bunlardan birincisi, Şah İsmail'in Şiiliğe getirdiğı tüm gelenek ve kavramların kaldırılması ve İmam-ı Cafer Sadık mezhebinde dondurulmasıdır. İkincisi, Şiiliğin Osmanlı Devleti tarafından 5. mezhep olarak tanınmasıydı. Nadir Şah, Şah ilan edildiğı ilk toplantıda hedefine ulaşmış ve 1743'te bir mezhep olarak kabul edilmek için Irak'a bir sefere çıktı.¹⁵⁰

Osmanlı Devleti daha sonra İran ile Revan'da çatıştı ve her iki taraftan da ağır kayıplar verdi. Her iki tarafın da savaştan ve ekonomilerinin başına gelen sorunlardan bıkmış olması nedeniyle sonuç olumsuz oldu. Hatta 1800'lerde bölgedeki Rus gücü ve nüfuzu hızla arttı.¹⁵¹

Nadir Şah antlaşmadan sonra mali olarak zayıflayan ekonomiyi düzeltebilmek için oldukça aşırı vergiler belirlemiştir. Şah olmasına yardım eden ve siyasi olarak kendisine yakın olan kişiler bile inanılmaz bir vergi yükü altına girdi. Osmanlı Devleti ile yarıştı ve Azerbaycan topraklarına hakim olmaya çalıştı. Aynı zamanda Nadir Şah, Osmanlı karşıtı politikasıyla 18. yüzyılda Osmanlı ekonomisinin kendisini bir ekonomik darboğaz içerisine bulmasının temel nedeni olmuştur.¹⁵²

Türkiye Azerbaycan İlişkilerinde IV. Dönem (1747-1768)

Nadir Şah'ın ölmesiyle birlikte başlayan yeni dönem 4.dönem olarak

¹⁴⁸ Hakan Sezgin Erkan., Sina Kısacık., & Damla Sevimli, a.g.e., s.108.

¹⁴⁹ Ramazan Çıkrık, a.g.e., s.44.

¹⁵⁰ Hakan Sezgin Erkan., Sina Kısacık., & Damla Sevimli, a.g.e., s.109.

¹⁵¹ Ramazan Çıkrık, a.g.e., s.44.

¹⁵² Hakan Sezgin Erkan., Sina Kısacık., & Damla Sevimli, a.g.e., s.112-113.

adlandırılabilir. Nadir Şah'ın ölümünden önceki dönemdeki taht mücadeleleri ve ayaklanmalar nedeniyle Azerbaycan bölgesi bütünlüğünü kaybetmiştir. Türk beyleri, Kuzey Azerbaycan denilen bölgede, bölgede oluşan bir güç boşluğu ile bir miktar özgürlük kazanmış ve güçlü oldukları bölgelerde hakimiyet iddiasında bulunarak hanlıklar kurmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu bu dönemde izlediği denge politikası gereği Rus-Gürcü ittifakına set çekmek ve bölgedeki varlığını korumak için Azerbaycanhanlıkları ile yakın ilişkilere girmiştir. Diğer bir deyişle Nadir Şah'ın ölümüyle birlikte Azerbaycan toprakları Osmanlı kontrolüne girmemiş olsa da bu bölgeye Osmanlı nüfuz alanı diyebilmekteyiz.¹⁵³

Osmanlı tımar sisteminin temel farklılıkları, beylerin yönettiği toprakların genellikle beylerin yönetici ailesinin kontrolünde kalmasıydı. Bu nedenle bölgede güçlü bir merkezi otorite oluşturulamadı. Kuşaktan kuşağa devam eden beylikler sonucunda bölge halkı, merkezi gücü simgeleyen şah, padişah veya kral yerine han dedikleri yerel yöneticilere bağlılık göstermişlerdir. Bunun doğal bir sonucu olarak, Azerbaycan'da bölgedeki bir güç boşluğu nedeniyle bağımsız hanlıklar ortaya çıktı.¹⁵⁴

Türkiye Azerbaycan İlişkilerinde V. Dönem (1768-1792)

1768 yılı Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında sıcak çatışmaların tekrardan başladığı ve Azerbaycan bölgesi üzerinden karşılıklı olarak çeşitli hamlelerin yapıldığı dönem olmuştur. Bu dönemde Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki sıcak çatışmadan dolayı Azerbaycan hanlıkları ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkiler daha da güçlenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu bölgedeki nüfuzunu kullanarak gerek Azerbaycan hanlıklarını gerekse Dağıstan'da bulunan beylere Rusya'ya karşı birlikte hareket etmek gerektiğini ve aralarında birlik sağlamalarının önemli olduğunu bildirmiştir. Rusya'ya karşı birlikte hareket etme gereği konusunda Azerbaycan'daki hanlıklar anlaştılar. Osmanlı Devleti'nin temel amaçlarından biri Rusya'yı güneyden taciz etmek, sınırlarını tehdit etmek, bölgede Rus yayılmasını önlemek ve bölgesel hanlıklar aracılığıyla Gürcistan ve Rusya'ya karşı bir tampon bölge oluşturmaktır. Ayrıca bu dönemde askeri açıdan zayıflaması nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu Azerbaycan

¹⁵³ Hakan Sezgin Erkan., Sina Kısacık., & Damla Sevimli, a.g.e., s.113.

¹⁵⁴ Hakan Sezgin Erkan., Sina Kısacık., & Damla Sevimli, a.g.e., s.114.

bölgesine büyük bir katkı sağlayamadı. Osmanlı Devleti, Rusya'yı zayıflatmak amacıyla Azerbaycan'da birlik kurmaya çalıştı. Osmanlı Devleti'nin amacı Rusya'ya karşı bölgedeki Türk hanlıklarını kendi yanına çekmek ve Rusya'yı zor durumda bırakmaktı.¹⁵⁵

Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde VI. Dönem (1792-1918)

Bu dönem ve bundan sonraki dönem olan Demokratik Azerbaycan Cumhuriyetinin kurulduğu dönem için dönüm noktasını içeren dönem olmuştur. 1905 yılında Rusya'nın mağlubiyeti ile sonuçlanan ve Çar'ın otoritesini büyük ölçüde sarsan Rus - Japon savaşı sonrasında Rusya'nın 1792 yılından beri bölgede kurduğu hâkimiyet büyük ölçüde sarsılmıştır. Nikola'nın otoritesinin sarsılması ve Rus - Japon Savaşı sonrasında kaybedilen güç sonrası Azerbaycan bölgesinde hareketlenmeler başlamıştır.

18. yüzyılın sonundan itibaren Rus kontrolüne giren Azerbaycan'da 1905 olaylarından sonra hareketler başlamıştır. Bu hareketlerin en önemli göstergesi, Azerbaycan bağımsızlık hareketinin başlamasında etkili olan 1905 devriminden sonra Azerbaycan'da 63 gazete ve derginin yayınlanmasıdır. Latin-ceden başka dillerde basılan İncil ve dönemin aydınlarının, Kilise'ye karşı çıkan din adamlarının yayınlarının rahatlıkla çoğaltılabilmesi ve yayılması sonucunda aydınlanma hareketleri başlamıştır. Bununla birlikte Avrupa Devletlerinin atılım yaptığı aydınlanma hareketini geçirdiği dönemde Osmanlı İmparatorluğu ise bilgi birikimi ve entellektüel açıdan gerilemiştir. İmparatorluğun kuruluş ve yükseliş dönemlerinde bilime verilen önem duraklama ve gerileme dönemlerinde verilmemiştir.

Bu bilinç ve inançla hareket eden Azerbaycan halkı, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ne giden yolun temellerini atmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti, yaşanan isyanlar ve iç karışıklıklar nedeniyle ekonomik olarak çok zor durumda olduğundan, sadece manevi destekle yetinmiştir.¹⁵⁶

Türkiye Azerbaycan İlişkilerinde VII. Dönem (1918-1920)

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde bir diğer önemli aşama, 20. yüzyılın başındaki

¹⁵⁵ Hakan Sezgin Erkan., Sina Kısacık., & Damla Sevimli, a.g.e., s.119-120.

¹⁵⁶ Hakan Sezgin Erkan., Sina Kısacık., & Damla Sevimli, a.g.e., s.120-121.

(28 Mayıs 1918 - 27 Nisan 1920) Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti döneminin ilişkileridir.

Bolşevikler, Çarlık rejiminin ekonomik, sosyal ve siyasi sorunlarından yararlanarak 3 Aralık 1917'de yayınladıkları Devrim Bildirgesi'nde "herkesin eşit şartlarda olacağını" ilan ettiler. Ruslar bu açıklama ile Müslüman ve Türk halklarını ellerinde tutmaya çalışmışlardır. Azerbaycan aydınlarının savunduğu fikir, "Rusya Federasyonu içinde toprak özerkliği", yani Rusya'nın parçalanması ve her ulusun kendi kaderini tayin etmesiydi.¹⁵⁷

Türkmençay anlaşmasıyla Rusya'nın egemenliğine giren Azerbaycan bölgesinin büyük bir bölümünde, özellikle birçok etnik yapının bir arada yaşadığı bu coğrafyada, Türk halkının uzun süre ayrımcılığa maruz kalması, Türklerin Türklere ait olduğu gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Çarlık ordusuna alınmamaları, muharebe eğitimi almamaları, silahları olmaması, Çarlık Rusya'sının merkeziydi. Otoritesinin sarsıldığı dönemde Türkler için büyük bir sorundu. Ancak Rus ordusunda asker olarak görev yapan Ermeniler, bu bölgedeki Türklerin askeri eğitim almadıkları için askeri bir avantaja sahipti. Bir diğer önemli nokta ise Ermeniler tarafından kurulan Taşnaksutyun partisinin yaklaşık 100.000 silahlı üyesi olması ve bölgedeki Türk karşıtı çetelerin faaliyetlerinin Türkler için büyük güvenlik sorunları oluşturmasıdır.¹⁵⁸

Azerbaycan topraklarındaki Türk nüfusunu azaltmak ve bölgede Ermenilerin sayısının çok olduğunu ispatlayan Büyük Ermenistan dedikleri bir devlet kurmak. Osmanlı İmparatorluğu ile Azerbaycan arasında Dostluk Antlaşması 4 Haziran 1918'de imzalandı. Bu dönemde bağımsızlığını yeni kazanan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin gayri resmi merkezi olan Gence iki ayrı tehdit altındadır. Birincisi Ermeni Korgano önderliğindeki Sovyet Ordusu, ikincisi ise Andronik komutasındaki Ermeni Taşnaklardan oluşan birlikler. Bu durumlar doğrultusunda yardım için Osmanlı hükümetine yönelen Azerbaycan Milli Meclisi, Azerbaycan gönüllülerinden oluşan Kafkas İslam Ordusunu oluşturmuş ve bu orduya 5. Kafkas Tümeni de katılmıştır.¹⁵⁹

¹⁵⁷ Sener Üsümezsoy, Avrasya'da Devrim Türk Jeostratejisi, Yılları Yayınevi, 2 Baskı, İstanbul, Nisan 2004. s. 321-325.

¹⁵⁸ Hakan Sezgin Erkan., Sina Kısacık., & Damla Sevimli, a.g.e., s.126.

¹⁵⁹ Hakan Sezgin Erkan., Sina Kısacık., & Damla Sevimli, a.g.e., s.127-129.

1918-1920 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin işgali nedeniyle ve Kurtuluş Savaşı'nın en bunalımlı günlerine denk gelen dönemde ikili ilişkiler oldukça gelişmiştir. Türkiye - Azerbaycan ilişkileri bir süre iyi seviyede olsa da, Sovyet döneminin başlangıcı olan 1920'lerde Azerbaycan Sosyalist Sovyet Büyükelçisi İbrahim Ebilov'un Mustafa Kemal Atatürk ile kurduğu iyi ilişkiler sayesinde bir ilişki içinde kaldılar. Nitekim, Osmanlı sonraki adıyla Türkiye, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti yıkılana kadar Bakü'de resmî temsilcilik açmamıştır. Özellikle Stalin döneminde izlenen politika çerçevesinde Azerbaycan Türkleri ile Türkiye arasındaki bağların koparılması için girişimlerde bulunulmuştur. dönem olarak adlandırdığımız 1920'den 1991'e kadar olan süreçte ilişkiler düşük seviyede devam etmek zorunda kalmıştır.¹⁶⁰

Türkiye Azerbaycan İlişkilerinde VIII. Dönem (1920-1991)

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin yıkıldığı 1920'den Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1991 yılına kadar olan dönem 8. dönemdir. Bu, Azerbaycan ile ilişkilerin başlamasından bu yana en istikrarlı süreç, Rusya Kafkasya'da daha aktif rol oynamaya başladı. Rusya'da 1905 devrimi, 1906 ve 1908 Osmanlı İmparatorluğu'ndaki anayasal süreçler Azerbaycan Türklerini ciddi şekilde etkilemiştir. Sonuç olarak 1905 yılında Ağaoğlu Ahmet'in önderliğinde Azerbaycan Türkleri arasında siyasi örgütlenmeyi gerçekleştirmek ve Ermeni saldırılarını püskürtmek amacıyla "Difai" adlı bir teşkilat oluşturulmuştur. Bölgedeki toprak sahipliğini ortadan kaldıran Ruslar, Azerbaycanlıları topraklarında çalışmaya zorlamış ve onları toprakla birlikte alınıp satılabilen köleler haline getirmişlerdir. 1905 devrimi Rusya'da iç karışıklıklara neden olurken, Azerbaycan'da Türkler ve Ermeniler arasında şiddetli etnik çatışmalara yol açtı. Çatışmaların Azerbaycan Türkleri lehine çıkmamasının sebepleri, Azerbaycanlıların birlik ve beraberlik ruhunu örgütleyememeleri ve gösterememeleridir.¹⁶¹

Türkiye Azerbaycan İlişkilerinde IX. Dönem (1991-1994)

9. dönem, 1991 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuruluşundan, 1994 yılında Azerbaycan petrolünün çıkarılması, işletilmesi ve dünya pazarına taşınması için yüzyılın sözleşmesine kadar olan dönemdir. Türkiye bu süreçte her zaman Azerbaycan'ı

¹⁶⁰ Hakan Sezgin Erkan., Sina Kısacık., & Damla Sevimli, a.g.e., s.130.

¹⁶¹ Ramazan Çıkrık, a.g.e., s.48-49.

desteklemiş, Azerbaycan'ın idari kurumlarının teşkilatlanması hakkında bilgi paylaşmış ve askeri bir yapının oluşturulmasına destek vermiştir. Türkiye, 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'ın ilişkiler geliştirdiği önde gelen ülkelerden biridir. Süleyman Demirel ile Haydar Aliyev arasındaki dostluğun hızlandığı, her iki ülkeye de fayda sağlayacak, bölgede barış ve istikrara katkı sağlayacak ekonomik işbirliği projelerinin geliştirilmesine başlandı. Türkiye'nin Azerbaycan'a yönelik politikası olayların gelişmesi nedeniyle değişmemesine rağmen, Azerbaycan içindeki karışıklık ve sorunlar nedeniyle zaman zaman politikasını değiştirmek zorunda kalmıştır. Süleyman Demirel'in cumhurbaşkanlığı döneminde izlenen aktif dış politika sonucunda ilişkiler hızla gelişti. Elçi Bey döneminde Azerbaycan'ın dış politikasında ciddi yenilikler yaşanmış ve bu olaylar Ankara'yı etkilemiştir.¹⁶²

Türkiye Azerbaycan İlişkilerinde X. Dönem (1994-)

1994 yılında Yüzyılın Anlaşması adı verilen bir anlaşma ile başlayan Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin 10. döneminin en belirgin özelliği, Türk - Azerbaycan ilişkilerinin Türklüğe dayalı kardeş ilişkilerinden stratejik ortaklığa dönüşmeye başlamasıydı. Özellikle Azerbaycan yeraltı kaynaklarını değerlendirmeye ve bu kaynakları dünya pazarında temsil etmeye başladıktan sonra ilişki başka bir boyuta taşındı.¹⁶³

Bu, Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının yapımıyla başlayan ve bugün devam eden son dönem olan 10. dönemdir. Bu dönemde ilişkiler daha pragmatik ve ekonomik işbirliği şeklinde devam etti. 2006 yılında işletmeye alınan Bakü – Tiflis - Ceyhan (BTC) petrol boru hattı projesi sayesinde Azerbaycan petrolü dünyaya Türkiye üzerinden giriyor. Türkiye ve Azerbaycan, petrol ve gaz sektöründe birçok anlaşmaya taraftır. 1994 yılında Yüzyılın Anlaşması olarak adlandırılan bir anlaşma ile başlayan Türkiye - Azerbaycan ilişkilerinin 10. döneminin en belirgin özelliği, Türk-Azerbaycan ilişkilerinin Türkcülüğe dayalı kardeş ilişkilerinden stratejik ortaklığa dönüşmeye başlamasıydı. Özellikle Azerbaycan'ın yer altı kaynaklarını değerlendirmeye ve bu kaynakları dünya pazarında temsil etmeye başlamasıyla ilişki başka bir boyuta taşındı. Böylece Sovyetler Birliği döneminde devlet politikası olan Azerbaycan hidrokarbon kaynaklarının Rusya üzerinden dünyaya ulaştırılması politikası kırılmıştır. Bugün iki ülke arasındaki ilişkiler

¹⁶² Ramazan Çıkrık, a.g.e., s.49-50.

¹⁶³ Hakan Sezgin Erkan., Sina Kısacık., & Damla Sevimli, a.g.e., s.140.

ortak bir tarih ve kültür üzerinden gelişmiş ve stratejik ortaklık olarak görülebilecek bir yapıya kavuşmuştur. Bugün iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi yılda yaklaşık 2,5 milyar dolar, hedef ise kısa vadede 10 milyar dolar.

BTC'ye ek olarak, Azerbaycan doğalgazının Anadolu'ya tedarik edildiği Bakü- Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı 2007 yılında faaliyete geçmiştir. Ayrıca Azerbaycan'ın en zengin doğalgaz sahası olan Şah Deniz II sahasından üretilen doğalgazı Kars'ta döşeme töreni yapılan Türkiye'ye taşıyacak Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) projesi de devreye girdi. 2015 yılında ve ayrıca 2018 yılında işletmeye alınması planlanmaktadır. TANAP'ın bir uzantısı olan ve Azeri doğalgazının Avrupa'ya ulaşmasını sağlayacak Trans Adriyatik Gaz Boru Hattı (TAP) da 2018 yılında ilk kez Avrupa'ya gaz pompalamak üzere tasarlandı.¹⁶⁴

3.4.Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan – Türkiye ilişkileri

3.4.1 Haydar Aliyev Kimdir?

Haydar Aliyev kimdir? Çağımızda hakkında en çok konuşulan ve en çok makale, kitap yazılan şahsiyet olub, Azerbaycanın eski cumhurbaşkanı, KGB generali, Polit büroya kadar yükselmiş tek Türk meşhur komünistidir.

Haydar Aliyev 10 Mayıs 1923 yılında Nahçıvan şehrinde, kalabalık bir ailede doğdu. İki kardeşi ve bir ablası vardı. Ailenin dördüncü çocuğu idi. Babası Ali Rıza, annesi ise İzzet hanımdı. Babası işçi olarak demiryollarında çalışarak, evi geçindiriyordu. Tahsili yeterli olmadığı için siyasetle de pek ilgilenmezdi. Bütün gücü ile ailesini huzur ortamı içerisinde, kimselere muhtaç olmadan yaşatmaya çalışıyor, çocuklarını ise iyi yetiştirmeye gayret ediyordu. İşi ve çocukları onun dünyasıydı. Kendisi okumadığı için büyük sıkıntılar yaşandığı dönemde bile en büyük isteklerinden biri ise çocuklarının eğitim almasıydı.

O yıllarda Nahçıvan, büyük bir ekonomik sıkıntı yaşamasına rağmen, her zaman vatanlarına ve milletlerine olan milli bağlılıkları ve sevgileri ile seçilmiş, özgürlük duygusunun yaşandığı bölgelerden biriydi. Bu bölgenin çocuğu olmak, millet ve vatan sevgisinin içinde olmak demektir.Türk ordularının Nahçıvan halkını Ermenilerden kurtarması, bölgenin Türkiye ile yakın ilişkisinin olmasına ve halkın türkiyeye olan sevgisine ve günümüze kadar

¹⁶⁴ Ramazan Çıkrık, a.g.e., s.50-51

halkın bu sevgisinin hiç tükenmeden yaşamasına sebep olmuştur.

Haydar Aliyev'in Türkiye olan sevgisinin menşeyi, bu bölgeden doğulmaktan ilave, babasının ve annesinin katkılarının olmasıdır. Baba ve anne, çocuklarını tam bir Türk terbiyesi ile büyütmeye çalışıyor, Rusların ve Ermenilerin kendi halklarına verdikleri kötülükleri çocuklarına anlatıyor, düşmanları asla unutmamalarını söylüyordular.

Kardeşleri okula gidiyorlardı. Kardeşleri okuldan sonra babasına yardım etselerde onların katkıları bile yeterli olmuyordu. Ailenin yükü yalnızca babasının omuzlarına düşmüştü.

Haydar Aliyev 1929 yılının eylül ayında Nahçıvan ilk okuluna başladı. Okula başlaması Haydar Aliyevin tüm yaşamının derinden etkilemesine ve kaderinin değiştirmesine sebep oldu.

Kardeşleri liseden mezun olduktan sonra Baküye yüksek tahsil almağa gittiler. Babası liseden mezun olan ve Bakü Üniversitesinde eğitim alan iki kardeşi için büyük fedakarlıklar yaptı.

Ailenin ekonomik durumu daha da kötüleşmişti. Bu sebeble babası Ali Rıza bey Haydar Aliyeye "İyi okudun, okulu bitirdin, bundan sonra bana yardım et!" demek zorunda kalıyordu. Bu zorluklardan dolayı Aliyev, 1939 yılında Naxçıvan orta mektebini bitirib mezun oldu.

Haydar Baküye giderek üniversitede tahsili almak hayalleri ile yaşıyordu. Fakat Haydarın da Baküye gitmesi, yaşlanmakta olan babası için ikinci ve kaldırılması zor olan bir durum idi. Buna, dayanacak gücünün kalmadığını gören baba, Haydarı yanında tutmak istiyor ve işlerine yardımçı olmasını bekliyordu. O dönemde, köylerde öğretmen azlığının fazla olması, yönetimi, lise mezunlarını öğretmen gibi işe almasına veköylere göndermesine sebep olmuştur. Babası, Haydarın lise mezunu olarak öğretmen olmasını ve köylerde çalışmasını, aile bütçesine katkısı olmasını istiyordu. Ama Haydar Baküde eğitim almak isteğinden vaz geçmiyordu. Düşüncelerini babasına söyleyemekten korkuyordu. Sonda isteğini annesine söylemeği karar vererek, annesini ikna ederek okuma isteğinin nedenlerini annesine açıkladı. Ardından Baküde okuyan kardeşlerine mektup yazarak onlardan yardım istedi. Annesi ve kardeşleri babasının kararına karşı çıkarak Ali Rıza beyin yumuşatmasına sebep olub, Haydarı üniversite eğitimi için Baküye göndermeye karar verdiler.

Bu karar belki de geleceğin Haydar Aliyevinin doğum kararıydı. Çünkü Bakü, Haydar Aliyev'in tüm hayatını değiştiren, onu bir KGB generali, Politbüro üyesi ve ardından bağımsız Azerbaycan cumhurbaşkanlığına götüren bir hedef noktasıydı. Yüksek öğrenim

için Bakü'ye geldi. Ne okuyacaktı? Kendisiyle konuyla ilgili röportaj yapan gazeteci İrfan Ülküye, “Kafamda tek bir ideal vardı” diyordu.¹⁶⁵

Bakü, Haydar Aliyev için bir ilkler şehri oldu. İlk defa uzun süreli olarak Naxçıvan dışına çıkacak ve ilk defa orada anne ve babasından ayrı kalarak üniversite tahsiline başlayacaktır. Bu ilklere daha sonra, yeni ilkler de eklenecek ve Bakü Haydar Aliyevin yaşamında büyük rol oynayacaktı.

Haydar Aliyev yüksek öğretim görmek için 1939 yılında M. Azizbeyov adına Sanayi Enstitüsü Mimarlık Fakültesine kaydını yaptırdı. Nahçıvan lisesinde okuduğu yıllarından edebiyata merak salmışdı. Fakülteye başladıktan sonra günlerini edebiyatla ilgilenmesine bağladı ve bulduğu tüm edebi eserleri okumaya çalıştı. Rusça bilgisi yetersiz olduğu için klasik rus romancılarını okuyamadı, ancak türk edebiyatından bir çok kitap okudu ve Türkiye hakkında bilgiye sahip oldu. Nahçıvanda olan lise yılları zamanında, imkan buldukca Türkiye edebiyatını takip ediyordu. Boş kalan zamanını ise evde türk yazarlarının eserlerini okumakla, müzeleri gezmekle ve tiyatroya gitmekle değerlendiriyordu. Edebiyata ve sanata olan sevgisi ve edebiyatçıları, sanatçıları sevmesi bu yıllarda başlamış ve daha da gelişmiştir. Sanata ve sanatçılara olan sevgi düşkünlüğü, Haydar Aliyevin birazda romantik olmasına bağlıdır. Haydar Aliyev Nahçıvanda annesinden ve babasından duyduğu Ermeni - Rus saldırılarını ve Türkiyeden gelen ordunun sayesinde, Nahçıvanlıların kurtarılması tarihi mövzularının bir benzerini de Baküde dinledi. Baküdeki yıllarında, 1918 yılında Baküyü işgal eden Ermenilerin yaptıkları katliamları, Türkiyeden gelen Nuri Paşa komutasındaki Kafkas Türk ordusunun durdurduğunu ve Azerbaycan halkını mutlak bir soy kırımından kurtardığını öğrendi ve bu gibi olayları duydukca, Haydar Aliyevin gönlünde, uzakdaki soydaşları için derin bir sevgi yaşatmasına sebep oldu.

Haydar Aliyev üniversiteye girdiği yılda kinci dünya savaş başlamıştı. 1941 yılının ortalarında Hitler Stalin ile yaptığı anlaşmayı iptal etdi ve ister istemez Stalini de harekete geçirdi. SSCB inde seferberlik ilan edildi. Türklerin yaşadığı bölgelerden yüz binlerce insan askere çağrıldı. Alman saldırısı başladığında ise, üniversite öğrencileri de dahil olmak üzere, hatta eli silah tutan herkesi askere aldılar. Haydar Aliyev o yıllarda Mimarlık Fakültesinin ikinci sınıf öğrencisiydi. 1941 yılında Haydar Aliyev Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (MSSR) Halk İşçileri Komiserliğinde ve MSSR Halk Komiserleri Sovyetinde

¹⁶⁵ V.Babayeva, a.g.e., s.27-31.

şube müdürü olarak çalışmaya başladı. Bu, Haydar Aliyevin devlet akademelerinde yaptığı ilk göreviydi.

1941 yılında Nahçıvan MSSR Halk Dahili İşler Komiserliğinde ve Nahçıvan MSSR Halk Komiserleri Sovyetinde şube müdürü olarak çalışmış, 1944 yılında NKVD (KGB) biriminde görevlendirilmiştir. NKVD ye girmek Haydar Aliyevin yaşamının en önemli anlarından biridir. Hiç kimsenin girebileceği bir yer olmayan NKVD, Aliyevin iş hayatında yükselme yolundaki engellerin kolaylaşmasına sebep bir kurumdur. Sistemin görevlerini iyice yerine yetirdiğinden, Aliyevin yolu artık açılmış ve kimse önüne engel koyamazdı.

Bu sebeple Mihail Gorbaçov onunla bağlı "Haydar Aliyev ruhunun derinliklerinde her zaman Türklüğü ve İslamı yaşatmış. Bu yüzden ne kadar samimi görünürse görünsün ona güvenmiyorum." demiştir. Azerbaycanın bağımsızlığından sonra duygularını özgürce ifade edebilmiş, millete olan sevgisini ve kendisine daha iyi hizmet edebilmek için yıllarca sakladığı duygularını dile getirebilmiştir.¹⁶⁶

Bu eğitimi yıllarında Sovyet ceza hukuku ve Sovyet ceza hukukunun temelleri konularında dersler aldı ve bunları üstün bir başarıyla tamamlayarak, Binbaşı rütbesine layık görüldü. 1967 de KGB başkanının tavsiyesiyle general rütbesine layık görüldü.

Bu aralarda Aliyev 1951 de yeniden eğitime başladı ve fakat 1941 de askere alındığı için bırakmak zorunda kaldı. Altı yıllık bir eğitimden sonar 1957 yılında Azerbaycan Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesinden mezun oldu. KGB SSCB Yuri Andropov KGB nin başkanı Andropov yakın bir arkadaştı ve görünüşe göre iktidar dizginleri Andropovunelindeydi Haydar Aliyevin yıldızı yeniden parlamak üzereydi.¹⁶⁷

3.4.2 Haydar Aliyev döneminde Kültürel İlişkiler

Aslında siyaset ve ekonomi dışında doğal bir Türk kültür coğrafyası var. Yer ve zamana göre farklılıklar olsa da Türkiye'nin kültür coğrafyasının bütünlüklü bir bütün olduğuna inanıyorum. Uzun yıllar çeşitli siyasi, ekonomik ve ideolojik sistemlerin parçası olan Türkiye ve Türkiye Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bir süreç olarak devam eden yeni dünya düzeninde üzerine düşeni yapmışlardır. Genel bir bakış açısıyla, bu dönemden itibaren Türk halkları arasında var olan ortak değerlerin "işbirliği ve karşılıklı

¹⁶⁶ V.Babayeva, a.g.e., s.27-31.

¹⁶⁷ V.Babayeva, a.g.e., s.27-31.

anlayışın" yolunu açtığına dair bir inanç vardır. Devlet ve hükümet başkanlarının üst düzey toplantıları ve siyasi, diplomatik, ticari, ekonomik ve nispeten askeri alanlardaki ilişkilerin yanı sıra kültürel bağlar da kuruldu ve geliştirildi. Kültürel alanlardaki ilişkiler, onların tarihi ve doğası hakkında daha geniş bir görüşe sahipti. Türk dünyası ile ilişkilerin gelişmesinde Kültür Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, TİKA, Dışişleri Bakanlığı, Diyanet İşleri Bakanlığı, TRT Genel Müdürlüğü, YÖK, Atatürk Dil, Tarih ve Kültür Üniversitesi, Basın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Türkiye Dünya Araştırmaları Vakfı ve Türkiye Kültür Enstitüsü ve TÜDEV (Türk ülkeleri ve topluluklar, dostluk, kardeşlik, işbirliği) Vakfı'nın önemli katkıları olmuştur. Ancak başlangıçta, iyi niyetlere rağmen, bu çeşitli faaliyetlere koordinasyon eksikliği, planlama eksikliği, strateji eksikliği, duygusallık ve israf hakimdi.¹⁶⁸

Yaşananlar ışığında Türk halkları yeni fırsatlara kavuşmuş, ülkeler arasındaki yakınlık kültürel bağlarla güçlenmeye başlamıştır. Bu ilişkiler eğitim, kültür ve sanat, dil ve alfabe gibi ana başlıklar çerçevesinde değerlendirilebilir. Eğitim alanında ilişkiler gelişmiş, kültür bakanları ve üniversite rektörleri bir araya gelerek fikir alışverişinde bulunmuş, Türk dünyası için kongreler düzenlenmeye başlanmıştır.

1992 yılından bu yana, sadece Türki Cumhuriyetlerden değil, diğer Türk ve ilgili topluluklardan öğrencilerin de Türkiye'de eğitim görmelerini sağlayan Büyük Öğrenci projesi Türkiye'de uygulanmaktadır. Türki Cumhuriyetlerden binlerce öğrenci yüksek öğrenim için Türkiye'deki üniversitelerde eğitim görme fırsatı buldu. 2000'li yıllara gelindiğinde Türki Cumhuriyetlerden yaklaşık 13 bin öğrenci Türk üniversitelerinde okuyordu. 2000'li yıllardan sonra Türki Cumhuriyetlerden öğrenciler devlet burslusu olarak Türkiye'ye getirilmeye devam etmiştir. Genel olarak insanı kendisi, toplumu, insanı ve milleti için değer yaratacak düzeye getirmeyi amaçlayan eğitim, milletin geçmişi ile geleceği arasında bir köprü kurmak üzere tasarlanır.¹⁶⁹ Türkiye, Türkiye Cumhuriyetlerini farklı platformlarda birleştirerek ortak değerler etrafında eğitim, kültür, bilim ve teknoloji gibi alanlarda işbirliğini geliştirme yolunu da uygulamaya koymuştur. 21-23 Mart 1993 tarihleri arasında MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş'in girişimiyle Antalya'da "Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği için Türkiye Milli ve Cemaat Konferansı"

¹⁶⁸ Yaşar Kalafat, "Türkiye Türk Cumhuriyetleri Kültür İlişkileri", Bal (Ed.), s.491.

¹⁶⁹ Fariz Farzali, a.g.e, s.191-195

toplandı ve başkanlığını yaptı. Bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nden ve diğer ülke ve bölgelerdeki Türk toplumundan 800'den fazla delegenin katıldığı bu konferansa Türkiye büyük önem vermektedir. Cumhurbaşkanı T. Özal, Başbakan S. Demirel ve daha birçok bakanın katılımı bu önemi gösterdi. Yarışma geleneksel olarak 2000'li yıllara kadar yapılmaktaydı ve 2006 yılı itibariyle 10 yarışma düzenlendi. Yapılan kongre aynı zamanda İsmail Gaspıralı'nın neredeyse bir asır önce formüle ettiği 'dil, fikir ve eser birliğinin' resmi ifadesi olarak görülüyordu.

Ancak Gaspıralı'nın bu ünlü ve anlamlı ifadesinin bir düsturdan çok popüler bir slogan olarak algılanması, sonuçlara ulaşmaktan çok uzak olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Türk dünyası. 1992 yılında Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanları Kurulu tarafından kurulan TÜRKSOY, ortak Türk dili, tarihi, kültürü, sanatı ve Türkçe konuşan ülkelerin farklı kültürel değerleri hakkında kapsamlı araştırmalar yapmayı amaçlamaktadır. 12 Temmuz 1993'te Almatı'da Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Türkiye arasında bir anlaşma imzalandı. Türkiye Cumhuriyeti ile resmi olarak faaliyetlerine başlayan TÜRKSOY, ilk görüşmeden itibaren zengin Türk kültür mirasının pirinç tarlalarının araştırılması, denenmesi ve kültürel entegrasyonu için Türk halkı arasında kültürel işbirliği için ciddi faaliyetler göstermeye başladı. O zamandan beri KKTC ve diğer Türk özerk hükümetleri, cumhuriyetleri ve toplulukları TÜRKSOY'a üye olmuştur. TÜRKSOY, ortak kültürel değerlerle dostluk ve kardeşliği pekiştirmek için Türk halkları arasında işbirliğinin geleceği, kültürel bağların güçlendirilmesi ve geliştirilmesi açısından önemli bir noktaya ulaşmıştır. devlet ve edebiyat alanında - Emir Timur ve Huzli gibi tefekkürler, "Manas" ve "Kitabi Dede Korkut" gibi büyük Türk destanları.

Dil, alfabe, ortak tarih çalışmaları, edebiyat ve ders kitabı yapımı bu ilişkinin önemli boyutlarını oluşturur. 1990' lı yıllarda Türk dünyası için ortak bir alfabe oluşturma fikri çok sayıda katılımcının olduğu bir platformda tartışıldı. Ortak alfabe sorunu 1990' ların başında Azerbaycan'da fark edildi. 1939'dan beri Kiril alfabesini kullanan Azerbaycan, Aralık 1991'de Latin alfabesine geçme kararı aldı. Kararın ardından Türk dünyası için ortak alfabe olarak alfabenin oluşturulması için de görüşmeler yapıldı. Bu andan itibaren genel olarak Türk alfabesi çalışmalarına yoğun bir şekilde katılmaya başladım. Marmara Üniversitesi Türk Enstitüsü tarafından 18-20 Kasım 1991 tarihlerinde düzenlenen Uluslararası Modern Türk Alfabesi Sempozyumu'nda 34 harfli bir alfabe taslağı tartışıldı. Bu sempozyumu

takiben, Mayıs 1993'te Kültür Bakanlığı önünde düzenlenen bir dizi Türkçe konferans, yukarıdaki taslak alfabenin kabul edilmesini tavsiye etti.

Öte yandan, Türkiye Cumhuriyeti Eğitim Bakanı ve Türk belediyelerinin eğitim temsilcilerinin 29 Eylül - 2 Ekim 1992 tarihleri arasında Bisquek'te yaptıkları toplantıda, 8-10 Eylül tarihleri arasında Ankara'da TİKA yapıldı. Mart 1993'te Türkiye Cumhuriyeti'nden bilim adamları katıldı. 21-23 Mart 1993 tarihlerinde yapılan Türk Milleti ve Toplum, Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Konferansı'nda ortak 34 harfli Türk alfabesi çerçeve alfabe olarak kabul edilmiştir. Takip eden yıllarda bu temelde birçok benzer konferans düzenlendi. 2000'li yılların başında Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan ve bazı Türk toplulukları Latin alfabesini benimsedi. Kiril alfabesi halen Kazakistan ve Kırgızistan'da kullanılmaktadır. Bu noktada ortak bir alfabe konusunda alınan kararların umut ve tavsiyelerin ötesine geçemeyeceği ortaya çıktı. Türk ülkelerinin işbirliği yapma fikrinin ön planda olduğu söylenebilir. Nitekim 1990'lı yılların başında siyasi, ekonomik, sosyal ve psikolojik gerçekler dikkate alınmadan bu ve benzeri söylem ve kararların hayata geçirilmesi için ortak bir siyasi irade tesis edilememiştir. Benzer bir durum Türk Ortak Tarih Kitabı ve Türk Dünyası Ortak Ders Kitabı'nın yazımı için de geçerlidir. Türk dünyasında sempozyum, konferans, konferans gibi etkinlikler ve kültürel etkinlikler artmaya devam etti, ancak ruh beklendiği kadar değişmedi ve alınan kararlar siyasete ve Türkiye'ye yansımada, ortak paydaya da yansımada. siyaset. Türkiye Türk dünyası. Genel olarak, zihniyetteki kısa ve orta vadeli değişiklikler gerçeklerden uzaktır. İki asrı aşkın bir süredir Rus egemenliğinde olan "Esir Türkçülük"ün, bağımsızlıktan sonraki kısa vadede ortak bir politika üretmesi, 1990'larda sınırlı sayıda Türk aydınının iyimser emellerini yansıtmakta ve faaliyetleri aşılamamaktadır. cumhuriyetler arasında bazı sorunlar olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Kırgızistan ile Özbekistan arasındaki çekişme, Ahıska Türklerinin herhangi bir nedenle Fergana'dan kovulması, Türkmenistan, Azerbaycan ve Kazakistan arasında Hazar Denizi'nin statüsü konusundaki anlaşmazlık ve daha önce de belirtildiği gibi Türk Cumhuriyetlerinin hiçbirisi Türkiye değildir. Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının işgaline ilişkin sessizliğini bozdu.¹⁷⁰

2000'li yıllarının başladığı ilk zamanlarda, Türk cumhuriyetlerinin birlik etrafında ortak bir siyasi irade toplayamamasının çeşitli ve olası nedenlerine girilmeden,

¹⁷⁰ Fariz Farzali, a.g.e., s.191-195.

Türkiye ile Türki cumhuriyetler arasındaki ikili ilişkilerin belirli bir düzeye ulaştığı vurgulanmalıdır. Hiç şüphesiz ikili ilişkilerde Türkiye - Azerbaycan ilişkileri diğer cumhuriyetlere göre daha üst seviyede yer almaktadır. Burada ortak tarihi ve kültürel değerlerin yanı sıra coğrafi yakınlık öne çıkmış ve Türkiye'nin stratejik çıkarları ile Azerbaycan'ın stratejik hedefleri arasındaki uyum ön plana çıkmıştır.¹⁷¹

Azerbaycan kültürü, Türk kültürünün tüm özelliklerini yansıtır. Coğrafi yapısı gereği farklı kültürlerle etkileşim içinde olmuştur ancak gelenek, görenek ve gelenekler açısından Anadolu insanından pek farklı değildir. Azerbaycan - Türkiye ilişkilerinin uzun bir geçmişi var. Ortak köken, dil, din birliği, benzer kültürler, gelenek ve görenekler bu ilişkiyi gerekli kılan temel unsurlardır. Mustafa Kemal Atatürk'ün "Azerbaycan'ın sevinci sevincimiz, acısı kederimizdir" sözleri ve Haydar Aliyev'in "Bir millet iki devletiz" sözleri ilişkilerin tarihini, bugününü ve gelişme yönünü açıkça ortaya koymaktadır. Türkiye'deki iki ülke ile iki ülke arasındaki Türk Türk Azerbaycan Bir insanın ifade edebileceği en mükemmel formül olarak kabul edilir. İki ülke arasındaki karşılıklı televizyon ve radyo yayıncılığı ile öğrenci değişimleri Türkiye ve Azerbaycan arasındaki kültürel ilişkilerin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Azerbaycan ile Türkiye arasında modern zamanlarda Haydar Aliyev tarafından kurulan kültürel bağlar bugün çok hızlı geliyor. Bu, toplum ve diaspora arasındaki işbirliği çerçevesinde devlet başkanları ve hükümet başkanları düzeyindeki faaliyetlerle doğrulanmaktadır.

2012 yılında Türkiye ile Azerbaycan arasındaki mübadelelerin 20. yıldönümü münasebetiyle Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından düzenlenen "Azerbaycan ve Türkiye arasındaki diplomatik ilişkilerin 20. Yıldönümü" fotoğraf sergisi. Türkiye Dışişleri Bakanlığı İkili Siyasi İşler Genel Müdür Yardımcısı Hairi Hailet Yaraf, sergideki açılış konuşmasında Azerbaycan'ın hızlı kalkınmasından, bölgedeki rolünden ve BM Güvenlik geçici üyesi olarak rolünden bahsetti. Konsey seçimini alkışladı Azerbaycan Büyükelçisi Faik Bagirov, Azerbaycan - Türkiye ilişkilerinin özelliklerini, iki kardeş ülke arasındaki ortak faaliyetlerin önemini, uygulanan stratejik ortaklık projelerini ve yeni planları aktardı.

1991-2008 yılları arasında Türkiye-Azerbaycan ilişkileri yükselişteydi. Küçük

¹⁷¹ Fariz Farzali, a.g.e., s.191-195.

sıkıntılı dönemler olsa da bu dönemlerde bile olumlu adımlar ve söylemler daha görünür olmuş ve sorunlar arka planda kalmıştır. 2008 yılına kadar ikili ilişkiler aşamasında ana unsur olumluydu ve sorunlar ikincil bir unsur olarak kaydedildi. Tüm alanları kapsayan çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır.¹⁷²

Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan'da uygulanan kültürel ve sosyal politikalar, ahlaki, milli ve manevi değerleri korumak ve gelecek nesillere aktarmak için yeniden düzenlendi. Ulusal, geleneksel ve ahlaki değerlerin vurgulanması, insani ve insani görüşlerin benimsenmesi dahil birçok seçim yapıldı.¹⁷³

1990 yılından itibaren Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkiler yeni bir aşamaya girmiştir. Ocak 1990'da İstanbul, Ankara, Kayseri ve Konya'da "Azerbaycan Sanat Festivali" düzenlendi. Boğaz'da düzenlenen etkinliğe Azerbaycan Halk Sanatçısı, kemancı Servet Guriev, opera sanatçısı Lutfyar Immanov, müzikolog Ershad Baghirov, Azerbaycan Dram Tiyatrosu oyuncular ve "Hari Bülbül" halk grubu da katıldı. 1990 yılının en önemli olaylarından biri, Türk besteci Nevit Kodari'nin Bakü'deki Mirze Fateli Akundov Tiyatrosu'ndaki Van Gogh operasının Gala Gecesi idi. Trabzon'da 1990 yılında ve Bac Hagani Ticaret Merkezi'nde 1992 yılında resim sergileri düzenlenirken, Bakü'de Mayıs 1992'de "Çağdaş Türk Resmi Bölümü" sergisi açıldı. Bu sergilerde Türk çağdaş sanatının Mehmet Başbuğ, Nevzat Akoral, Türk Eşref Üren, Osman Zeki Oral, Nüzhet İslimyeli gibi önemli isimleri de yer almıştır. Bu sergiler, iki ülke arasındaki sanatsal ilişkilerin temellerini attı. Özgür iletişimi, milli ve insani değerleri yansıtan sergiler ağırlıklı olarak İstanbul'da yapıldı. Bu arada 1990 yılında İstanbul'da Azeri halı dokumacısı Kamil Aliyev'in eserlerinden oluşan bir sergi açıldı. Sergide Nizami, Fizli, Puşkin gibi önemli şahsiyetlerin portrelerinin yanı sıra Mustafa Kemal Atatürk'ün bir portresi yer alıyor. 1991 yılında İstanbul'da Ramko Sanat Galerisi'nde bir resim sergisi düzenlendi.¹⁷⁴ Nisan 1991'de Kültür Bakanlığı, Mais Abeyov, Sarhab Mamadov, Elmira Shakhmatinskaya ve diğerlerinin daveti üzerine. Azeri ressamlar Ankara'ya davet edildi. Ziyaret sırasında sanatçılar, Ankara'nın kültürel hayatı ve Gazi Üniversitesi'nin resim

¹⁷² E.Tutak, a.g.e., s.101-102.

¹⁷³ Abbasov, Namık. *Azerbaycan Devletinin Modern Koşullarda Kültür Politikasının Unsurları ve Ahlaki Değerlerinin Gelişme Aşamaları*. Bakü: Teknur, 2008. s.4.

¹⁷⁴ İbrahimov, Eldeniz. *Azerbaycanın Ulusal Tasviri Sanatı*. National Fine Arts of Azerbaijan, İstanbul: A4 Ofset Matbaacılık San. Tic. Ltd.Şti , 2013. s.237.

programı hakkında bilgi aldı. Ziyaretin ardından 1991 yılında Ankara ve İzmir'de Azerbaycanlı ressamların sergileri açıldı.¹⁷⁵

Ekim 1990'da Türkiye Yazarlar Birliği ile Azerbaycan Yazarlar Birliği arasında bir anlaşma imzalandı. Konferansın amacı, her iki ülkeden yazar ve şairleri tanıtmaktır. 1990'larda çeşitli sektörlerden 28.000 civarında kitap ve 58.000 gazete ve dergi Türkiye'ye gönderildi. 1990 yılında Azerbaycanlı besteci Üzeyir Hacıbeyov'un "Meşadi İbad" operası Bursa'da Ahmet Vakıf Paşa Devlet Tiyatrosu'nda sahnelendi. Yunus Emre'nin doğumunun 700. yıl dönümü, Şubat ayında "Türk Halk Bilimi Derneği" tarafından âşık sanatı geleneklerini tanıtmak amacıyla düzenlendi. Yıldönümü münasebetiyle Eskişehir ve Ankara'da düzenlenmiş olan şiir haftasına Azeri sevenler de davet edilmiştir. Aşıklar derneği Başkan Yardımcısı Mehmed İsmailan ve şair Hüseyin Arif de davetliler arasında yer almıştır. UNESCO tarafından 1991 yılı, Yunus Emre Yılı ilan edildiğinden Yunus Emre'yi anma adına Azerbaycan Devlet Kültür Sanat Üniversitesi tiyatro salonunda bir etkinlik düzenlenmiştir. Ayrıca besteci ve etnomüzikolog Ahmet Adnan Seigun'un "Kerem" adlı operası Azerbaycan Devlet Akademik Opera ve Bale Tiyatrosu'nda seslendirilmiştir. Bu operanın yapımında sanat eleştirmeni Aydın Gün ile dekoratör Akar Başkurt'un da önemli katkıları olmuştur. Azerbaycanlı şair Nizami Gencevi'nin 850. kuruluş yıldönümü münasebetiyle Kasım ayında Türkiye'de düzenlenen sempozyuma yaklaşık 20 Azeri bilim adamı katıldı. 1991 yılında kültür alışverişini destekleyen faaliyetler arasında Cefer Cabbarlı'nın siparişini verdiği "Azerfilm" stüdyosu için çekilen bir film de yer aldı. Türkiye'de "Nizami", "Dede Korkut", "Olsun Olsun", "Cezayla" ve "Yaramaz" filmleri yayınlandı. Sinema günlerinin ardından başkent Bakü ve metropol İstanbul'da "Türkiye ve Azerbaycan Dünyası" adlı bir kitapçı açıldı. 1990'da Bakü'de bir Azerbaycan - Türk cerrahi sempozyumu düzenlendi. Sempozyum sırasında Topçubasov Araştırma Kliniği ve Deneysel Cerrahi Enstitüsü'nde Türk ve Azeri doktorlar işbirliği yaptı. 1991 İstanbul Üniversitesi ve Bakü Milli Üniversitesi, Azerbaycan Milli Pedagoji Üniversitesi, Azerbaycan Milli Tıp Üniversitesi ve İstanbul Teknik Üniversitesi, Azerbaycan İnşaat Mühendisliği Üniversitesi vb. Yükseköğretim kurumları arasında işbirliği anlaşmaları yapıldı.¹⁷⁶

¹⁷⁵ Hüseyinova, Fergane. Azerbaycan - Türkiye Kültürel İlişkileri, Kültürel Sorunlar. *Kültürel Eğitim Müzik Dergisi*, 2008. s.10.

¹⁷⁶ Aslanov, Elnur. *Azerbaycan - Türkiye; Dostluk, Kardeşlik ve Strateji Ortaklık*, Berikan Yayın Evi,

1991 yılında Bakü-İstanbul havalimanları ve haberleşme alanında sözleşmeler imzalandı. 1992 yılında vizesiz giriş ve çıkış anlaşması imzalandı. Türkiye ile Azerbaycan arasında eğitim, kültür, sanat ve sağlık alanlarındaki işbirliği, kadın örgütlerinin ortak anlaşmaları kültürel, ekonomik ve turizm bağlarının kurulmasını hızlandırdı.¹⁷⁷

1992 yılında Azerbaycan ve Türkiye arasında eğitim, dil ve iletişim alanında sosyo-kültürel etkileşim açısından birçok anlaşma imzalanmıştır. 9 Şubat 1992'de Azerbaycan Devlet Televizyon ve Radyo Komitesi (AZTV) ile Türkiye Cumhuriyeti Radyo ve Televizyon Kurumu arasında bir anlaşma imzalandı.¹⁷⁸ Bu anlaşmalar arasında TRT'nin Azerbaycan halkı tarafından izlenmesi Türkiye'ye olan ilgiyi artırdı.

1992 yılında iki ülke arasında Türk öğrenciler için bir değişim programı imzalandı. Bu program kapsamında 2.000'den fazla Azerbaycanlı öğrenci Türk yüksek öğretim kurumlarında eğitim görmüştür. Programın amaçları arasında dostluk ve kardeşliğin kurulmasını ve gelişmesini sağlayan özellikler yer almaktadır. Proje aynı zamanda eğitim görevlilerinin öğrenci sorunlarıyla ilgilenmesi için bir misyon da oluşturdu. Azerbaycan üniversitelerinden mezun olan ve Türkiye'ye dönen gençlerin diplomalarının devlet kurumları tarafından tanınmaması çalışmalarını engelledi. Bu sorun, eğitim ve kültür alanındaki işbirliği ile Kasım 1998'de çözüldü.¹⁷⁹

İki ülkenin kültürel, sanatsal, sosyal ve ekonomik kalkınmasını teşvik etmek için 1994 yılında imzalanan bir ortaklık anlaşması. Azerbaycan ile Türkiye arasında Spor İşbirliği, Kültür ve Sanat İşbirliği, Eğitim ve Bilim İşbirliği, Bilimsel, Teknik, Sosyal, Kültürel ve Ekonomik İşbirliği Protokolü 30 Mayıs'ta imzalandı.¹⁸⁰

Azerbaycanlı şair Muhammet Fuzuli'nin 1994 yılında anma gecesi, kültür alışverişinin önemli adımlarından biri oldu. Bu kültürel program, Fuzuli'nin 500. yıl dönümü kutlamalarına denk gelecek şekilde zamanlandı. Aynı zamanda, 1995 yılında Azerbaycan, akademisyen, doktor, Yüksek Öğretim Kurulu başkanı İhsan Doğramacı'nın

Maltepe/Ankara, 2012, s.9-10.

¹⁷⁷ Yılmaz, Reha. "Azerbaycan Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi." *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2010, s.38.

¹⁷⁸ T.Gürler, a.g.e., s.120.

¹⁷⁹ Leyla Önen, *1990 Sonrası Türkiye ile Azerbaycan Arasındaki Sosyo Kültürel İlişkiler*". Ulakbilge, 61 (2021 Haziran): s.925.

¹⁸⁰ T.Gürler, a.g.e., s.121.

sekseninci yıldönümünü kutladı.

1997 yılında Eğitim Bakanlığı tarafından eğitim ve bilimin geliştirilmesi için bir sözleşme imzalandı. Bu anlaşmalar iki ülke arasındaki kültürel alışverişi güçlendirdi. Bu bütünleşme kültürel ilişkilerin temel aracı olmasına rağmen hızla gelişmeye ve kalıcılığını sağlamaya çalışmıştır. 1997 yılında Türk kitle iletişim kanalının Azerbaycan'daki izleyicileriyle buluşması için yeni bir anlaşma imzalandı. 1997 yılında Azerbaycan-Türkiye Dostluk ve İşbirliği Vakfı kuruldu. Gelenek ve göreneklerini paylaşan iki ülke arasındaki kültürel ve sanatsal bağlar bu alışverişler sayesinde gelişmiştir.¹⁸¹

Hüseynova (2008) yapmış olduğu çalışmada Azerbaycan ve Türkiye arasındaki kültürel etkileşimi incelemiş ve bu kapsamda faaliyet gösteren kurumlar arasında TDAV (Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı), TKAE (Türk Kültür Araştırma Enstitüsü), TÜDEV (Türk Deniz ve Eğitim Vakfı) gibi özel teşkilatlar ile YÖK (Yükseköğretim Kurulu), Eğitim, Kültür, Dışişleri ve İçişleri Bakanlıklarının ilgili organları, TRT (Türkiye Radyo Televizyon Kurumu), AMDTYQ (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu), TÜRKSOY, BYEGM (Basın, Yayın Bilgileri Müdürlüğü) ve DİB (Diyanet İşleri Başkanlığı) gibi devlet kurumlarını sıralamıştır.¹⁸²

Türkiye, okul binalarının yenilenmesi ve öğrencilere ders materyallerinin sağlanması için Azerbaycan'a birçok maddi yardımda bulunmuştur. Ancak Diyanet Vakfı, Türk insan gücünün yardımıyla bir yüksek öğretim kurumu olan Bakü Devlet Üniversitesi'nde (BDU) bir Din Fakültesi açtı. Eğitim sektörüne yapılan büyük finansal destek, öğrenci ve öğretmen sayısındaki büyümeyi de etkiledi. Nitekim öğrenci sayısı 4800'e, ders veren öğretmen sayısı ise 500'e ulaştı ki bu önemli bir artış. 90'lı yıllardan önceki dönemde Sovyetler Birliği hükümeti, Azerbaycan halkının maddi ve manevi varlıklarını yok etmeye yönelik bir yabancılaştırma ve devlet ve devlet değerlerini değiştirme politikası izlemiştir. Ancak sanat alanında yüksek bir eğitim düzeyi vardı. Bu bilgidен yararlanmak için Azerbaycan'da giderek artan sayıda Türk öğrenci sanat eğitimi alıyor. Bu öğrenciler kültürün ve diğer alanların gelişmesinde faydalı bir rol oynadılar.

¹⁸¹ Leyla Önen, a.g.e., s.926.

¹⁸² F.Hüseynova, a.g.e., s.24.

"Türk halkı, İstanbul Halk Sergisi'nde Azerbaycan resim sanatına ilgi gösterdi." Aynı şekilde birçok Azerbaycanlı sanatçı da Türk eğitimciler ve sanat kurumları tarafından görevlendirildi. Resmi kurumlar oluşturmak ve eğitimci olarak görev yapmak üzere davet edilen sanatçılar, dünya sanatıyla Türkiye'de karşılaşmış ve geleneksel ve evrensel değerlerin bir sentezini eserlerine yansıtmışlardır. Bu etkileşim, Azeri sanatçıların yenilikçi yaklaşımlarla farklı tarzlarda eserler yaratmalarına yardımcı oldu.

Bu süreçte yer alan sanatçılardan Profesör Orhan Cebailoğlu, 'Hudu Sanat Okulu'nun kurucu üyelerinden ve temsilcilerinden biridir. Orhan Çebiralogl, diğer sanatçılar gibi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türkiye'deki sanatsal arayışlarına devam etti. Sanatının ilk yıllarında ulusal ve geleneksel değerler ile akademik görüşleri birleştiren ancak etkileşim için soyut bir üsluba dönüşen eserler üretti. Ayrıca Prof. Teymur Rzayev, klasik portrenin yanı sıra soyut resimler de yapmıştır. Birçok Azerbaycanlı sanatçı gibi, Editepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü'nde öğretim görevlisi olan Teymur Zayev de sanat enstitülerinin kurulmasında yer aldı. Ayrıca Türkiye'de sanatın gelişmesine katkıda bulunmak, genç sanatçıları akademik eğitimlerinde desteklemek ve bu alanda deneyim kazanmalarını sağlamak için Türkiye ve Azerbaycan'daki üniversitelerle işbirliği yapıyoruz. Azerbaycan Milli Resim Akademisi (ADRA) ile 2000 yılında kurulan Karadeniz Teknoloji Enstitüsü arasında Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü kurulması için anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre Akademik Resim Fakültesi ADRA'nın programına uygun bir resim bölümü kurulması planlanmaktadır. 2009 yılında açılan bölümde Profesör Mansur Jafarov, Doçent Mehr Bayramov, Profesör Yusuf Alizadeh gibi Azerbaycanlı ünlüler okudu.¹⁸³

Azerbaycanlı ressam Tahir Salahov, 2002 yılında Türk grafik sanatçısı Aydın Erkmen ve ressam Turan Errol ile birlikte Atatürk ve Kurtuluş Savaşı Müzesi'nin kuruluşuna öncülük etti. Bu projeye Rusya ve Azerbaycan'dan sanatçılar katıldı. Sanatçı bu projesinde Türkiye'deki önemli tarihi olayları aktarmıştır. Müze Ağustos 2002'de açıldı. 2001 yılında Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de Atatürk Araştırma Merkezi açıldı. Atatürk Kültür ve Dil Merkezi'nin açılması ve Türk dili vakıflarının oluşturulması, Türk-Azerbaycan ilişkileri açısından büyük önem taşıyordu. 2002 yılında Atatürk Merkezi, Atatürk mirasının tanıtılması ve korunması konusunda bir seminer düzenlemiştir. 2004

¹⁸³ Leyla Önen, a.g.e., s.926-929.

yılında Azerbaycan'daki Atatürk Merkezi "Türk Eğitimi: Doğunun Batıyla Buluştuğu Yer" başlıklı bir etkinliğe ev sahipliği yaptı. Etkinlik, Azerbaycanlı öğrencilerin Türk eğitim sistemini tanımasını sağladı.

Kültürel, sosyal ve eğitim alanındaki ilişkilerin geliştirilmesine yönelik adımların atılmasında Türkiye, 2003 yılında "21. Yüzyılda Türkiye - Azerbaycan İlişkileri" adı altında düzenlenen forumda önemli bir rol oynamıştır. Hatta 2003 yılında, Azerbaycan Yazarlar Birliği başkanı Azerbaycanlı halk yazarı Anar Ruzaev'in 65. yıldönümü münasebetiyle İstanbul'da "Annarlı Haftası" adı verilen bir etkinlik düzenlendi. Sergi süresince Anna'nın hayatından fotoğraflar ve filmler sergilendi ve "Anna ile Buluşma" filmi izlendi. Ayrıca, yazarın "Beş Katlı Konağın Altıncı Katı" adlı eseri "Tia Toro" dergisinde bir tiyatro eleştirmeni tarafından alındı. Aynı zamanda eser İstanbullu yönetmen Kang Doan tarafından sahnelendi. Yine 2004 yılında Azerbaycan örgütlerinin Türkiye'ye entegrasyonunu gerçekleştiren Türkiye - Azerbaycan Dernekleri Federasyonu kurulmuş ve konferans Türkiye'nin kültür beşiği olan Hatay ili İskenderun'da gerçekleştirilmiştir.¹⁸⁴

Türkiye'deki çeşitli vakıf ve kuruluşlar da Azerbaycan'da din eğitimi konusunda araştırmalar yapmaktadır. Türkiye Diyanet Vakfı İlahiyat Fakültesi'ne ek olarak Bakü Türk Lisesi Bakü'de eğitimine devam etmektedir. Aziz Mahmut Huday Vakfı'na bağlı

Gençlik Yardım Sandığı, insani yardımdan çeşitli eğitim faaliyetlerine kadar geniş bir yelpazede faaliyet yürütüyor. İmam, Azerbaycan'da İmam Hatip ve Kuran Öğretmeni görevlerini yerine getirmek üzere Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından atanır. Azerbaycan'da Türk Diyanet Vakfı tarafından yaptırılan cami, dini faaliyetin bir göstergesi olarak öne çıkıyor. Azerbaycan'da ise dini seçim özgürlüğü ve dine olan ilginin artması nedeniyle misyonerlik faaliyetlerinde bir artış görüyoruz. Bu faaliyetler başlangıçta ülkedeki gayrimüslimlere yönelik olmasına rağmen, Life-Giving Grace Society ve Bakü Bible Society adlı gruplar, güçlü Hristiyan propagandası yürütmek için çeşitli yöntemler kullanıyor. Bu nedenle, bu faaliyetlere karşı koymak için Beyaz Müslüman Din İdaresi'nin 23 üyesinden oluşan bir Bilimsel Din Konseyi kuruldu.

¹⁸⁴ Abdul Vahap Taştan, *Azerbaycan'da Sosyo - Kültürel Değişme, Din ve Dinsel Canlanma*, Ankara: Bahçelievler Murat Yayınları. 2003. s.32.

3.4.3 . Haydar Aliyev döneminde Eğitim İlişkileri

Sovyet sonrası Türk cumhuriyetlerinde eğitim politikası Sovyet rejiminin eğitim ilkelerinden farklılık göstermekle birlikte bazı açılardan lise dahil bu sistemin devamı niteliğindedir. Bu üç seviye birlikte gelişir. Azerbaycan'daki üniversiteler Milli Eğitim Bakanlığına bağlıdır. Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki okullarda ana eğitim dili, ülkenin resmi dili olan Azerice'dir. Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'na göre (Madde 45), her Azerbaycan vatandaşı kendi seçtikleri dilde eğitim görme, yaratıcı faaliyetlerde bulunma ve bilimsel araştırma yapma hakkına sahiptir. Azerbaycan'da hiç kimsenin anadilini kullanma hakkından mahrum bırakılamaz.¹⁸⁵

Azerbaycan'daki Türkler diğer Türklere göre oldukça eğitilidir. 19. yüzyılın son çeyreğinde Azerbaycan'da eğitim sistemi İsmail Gaspıral Bey'in başlattığı “Usr y Sedid” kanunu ile gelişmiştir. Eskiden Arap alfabesini kullanan Azerbaycan, 1922 ile 1924 yılları arasında Latin alfabesine geçmiştir. 1940'tan beri Ruslar Azerbaycan'ı Kiril alfabesini kullanmaya zorladı. Bu nedenle Türkiye ile kültürel bağların zayıflaması ve kopması umuluyordu.¹⁸⁶

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde eğitim işbirliğinin resmi temeli, iki ülkenin eğitim bakanlıkları arasında Bakü'de 29 Şubat 1992 tarihinde imzalanan Mutabakat Zaptı ile oluşturulmuştur. O zamandan beri eğitim alanında birçok anlaşma ve protokol imzalanmış ve uygulanmaya başlamıştır. Türkiye ile Azerbaycan arasında gerçekleşen eğitim ilişkisi iki ana noktada özetlenebilir.¹⁸⁷

Bunlardan birincisi, Azerbaycan dahil Türk cumhuriyetlerinde ve akraba topluluklarında kurumsal faaliyetler çerçevesinde Milli Eğitim Bakanlığının teşkilat yapısı şeklindedir. Bu çerçevede, ilgili bölge ve ülkelerde okullar ve eğitim kurumları açılmıştır. Azerbaycan'da 1993 yılında Bakü Anadolu Türk Lisesi, 1994 yılında Türkiye'de Bakü Türkçe Eğitim Öğretim Merkezi ve 2000 yılında Türkiye'de Türkçe Eğitim Öğretim Merkezi açılmıştır.

Bu arada Azerbaycan, Milli Eğitim Bakanlığı aracılığıyla Türkiye'den mali, teknik

¹⁸⁵ E.Tutak, a.g.e., s.102-103.

¹⁸⁶ E.Tutak, a.g.e., s.102-103.

¹⁸⁷ Fariz Farzali, a.g.e., s.175-177.

ve ekipman yardımı aldı. 2000 yılına gelindiğinde Azerbaycan'a 250 ton kağıt, 11.300 "Okuma" kitabı, 10.000 sözlük ve 425 adet "Türkçe 2, 3, 4" kitap gönderilerek Latinceye çevrilmesine karar verildi.

Eğitim alanında gerçekleştirilen çalışmaların ikinci ana başlığı, uzun vadeli, kapsamlı ve geleceğe yönelik öğrenci projeleridir. Bu projeler arasında Büyük Öğrenci Projesi-(BÖP) çerçevesindeki ilişki dikkat çekicidir ve üzerinde durulmaya değerdir. "BÖP, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Türkiye'deki Türk topluluklarının nitelikli işgücü ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olacak, Türk dünyasıyla kalıcı dostluk ve kardeşlik köprüleri kuracak, Türkçeyi öğretmeyi ve tanıtmayı amaç edinen Türkiye dostu genç nesiller yetiştirecektir. Türkiye'de kültür, Türk dünyasındaki bu proje, ev sahibi ülkeler arasındaki ilişkileri geliştirmek ve bu ülkeler arasındaki ilişkiler aracılığıyla geniş bir şemsiye oluşturmak amacıyla yürütülmektedir. Bu çok büyük ve önemli bir projedir. Cumhuriyeti tarafından uygulanan bu proje 1992 yılında Türkiye, Türk halkının geleceği için düşünceli ve ciddi bir savunmadır. Bu doğrultuda, 1992-1993 eğitim-öğretim döneminden 2009 eğitim-öğretim dönemine kadar Azerbaycan'a yüksek öğrenim için 5131 kontenjan ayrılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti, Türkiye'ye getirilen bu öğrencilere konaklama, üniversite, sağlık ve oturma izni gibi çeşitli masrafları kapsayan aylık burslar sağlamaktadır.¹⁸⁸

Buna ek olarak, Türkiye Milli Eğitim Bakanlığı, 1991'den 1997'ye kadar Azerbaycan Eğitim Bakanlığı'na toplam 1,2 milyar dolarlık mali yardım sağlamıştır. Orta Asya cumhuriyetlerinde. Bu bölgede çeşitli Hristiyan misyonerlik hareketlerinin oluşumuna işaret etmek gerekir. Bugün çoğu Müslüman ve Türk olan bu milletler, modern dünyada siyasi ve kültürel kimliklerini yeniden tanımlamalı ve yeniden tanımlamalıdır. Kısaca ifade etmek gerekirse, SSCB'nin çöküşü modernite, eğitim, din ve kimlik gibi birçok temel konuyu gündeme getirdi. Rusya Federasyonu'nun en büyük girişimlerinden biri Ortodoks Hristiyanlığın yeniden canlandırılmasıdır.¹⁸⁹

Türk işadamları tarafından kurulmuş olan Çağ Eğitim şirketine ait 10 üniversite öncesi dersliği, 12 lise ve Kafkaz Üniversitesi'nden oluşan kurum, ülke eğitim sektöründe

¹⁸⁸ Fariz Farzali, a.g.e., s.175-177.

¹⁸⁹ Seçkin Akdoğan, *Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan - Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik İlişkiler (1991 – 2000)*, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2004. s.49.

çok önemli bir yere sahip. Ayrıca Azerbaycan Ekonomi Üniversitesi bünyesinde Türkiye Dünya Araştırmaları Vakfı tarafından açılan İşletme Fakültesi de eğitim vermektedir. Azerbaycan'da okuyan veya mezun olan Türk öğrenciler ile Türkiye'de okuyan veya mezun olan Azerbaycanlı öğrencilerin toplam sayısı 2012 yılı itibarıyla 10.000'i aşmaktadır.¹⁹⁰

Halihazırda Türk öğrenciler de Azerbaycan'da eğitim görme fırsatına sahipler ve Azerbaycan üniversiteleri de ÖSYM programına dahil edilmektedir. Devlet Hattı faaliyetlerinin yanı sıra vakıflar ve diğer kuruluşlar da eğitim faaliyetleri yürütmektedir. Bunların içerisinde özellikle Çağ Öğretim İşletmelerin 12 ilk ve orta okulu ve 12 üniversite hazırlık kursu ile önemli bir yerdedir. Üniversiteler (Kafkasya Üniversitesi), Azerbaycan Milli İktisat Üniversitesi Dünya Araştırma Vakfı, Türkiye Dünya Ticaret Fakültesi, Türkiye İlahiyat Fakültesi Diyanet Vakfı eğitim alanında açılmıştır. Eğitimde işbirliği ve ilişkilerin geliştiği iyi bilinmektedir.¹⁹¹

Özetle amaç, bir yandan küreselleşen ve kendi içinde ihtiyatlılaşan bir dünyada aynı köklere sahip ülkeler olan Azerbaycan ve Türkiye arasında gerçekleşen ilişkilerde eğitim yönünden de çalışmalar yapılması sayesinde ilişkiler daha kalıcı ve derin olacaktır.¹⁹² İki ülke arasında eğitim alanında genişleyen işbirliği, halkları yakınlaştırmış ve Azerbaycan ve Türkiye'de kültür, bilim ve eğitimin gelişmesi açısından birçok yeni fırsatlar sunmuştur.

Aliyev döneminde iki ülke arasındaki eğitim ilişkileri oldukça ilerlemiştir. Öyle ki eğitimim iki ülke arasındaki ilişkiler içerisinde en etkin alan olduğu dahi söylenebilir. her iki ülke tarafından da eğitim alanındaki işbirliği etkin ve verimli bir biçimde desteklenmeye devam edecektir. Dış politika açısından eğitim ve kültür işbirliğini geliştirmek bir iyi niyet göstergesi ve çok daha kolay olduğu için hem bölge ülkeleri hem de diğer ülkeler için daha az soruna neden olacaktır. Bu onun eğitim ilişkilerine daha fazla önem verme eğiliminde olduğu söylenebilir.¹⁹³

3.5. İlham Aliyev döneminde Azerbaycan – Türkiye ilişkileri

¹⁹⁰ E.Tutak, a.g.e., s.102-103.

¹⁹¹ Fariz Farzali, a.g.e., s.175-177

¹⁹² S.Akdoğan, a.g.e., s.49.

¹⁹³ Bahadır Kerimov, *Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan Cumhuriyetinin Dış Politikası (1993 - 2003)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013. s.69.

İlham Aliyev 15 Ekim 2003 seçimlerinde iktidara gelmiş ve halen cumhurbaşkanlığını sürdürmektedir. 4 Ağustos 2003'te İlham Aliyev ilk olarak başbakan olarak atanmıştır. Son dönemdeki Türkiye - Azerbaycan ilişkileri, mevcut cumhurbaşkanı İlham Aliyev döneminde gerçekleşmektedir. İlham Aliyev iktidara geldiğinde psikolojik, siyasi ve ekonomik yönden çökmüş durumda olan bir devleti bu sorunlarından kurtarmış ve bölgesinde güçlü bir aktör konumuna getirmiştir. İlham Aliyev babasının politikasını sürdürmekte ve ağırlıklı olarak eski kadro ile çalışmaktadır.

Cumhurbaşkanlığı makamındaki kişli değişse de aynı siyasi yaklaşım ve fikri anlayış devam etmiştir. Türkiye İlham Aliyev'in ifadesi ile "Azerbaycan'ın en yakın müttefiki"dir. İlham Aliyev muhalefet partileri, daha baskıcı bir yaklaşım sergilemiş ve yönetimini halka kabul ettirmiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerin özellikle son dönemlerde düzeldiği görünse de zaman zaman sıkıntılı süreçler de yaşanabilmektedir. Her iki liderin de odaklandığı politika denge politikasıdır ve bu politikayı dünya siyasi konjonktürüne bakarak yürütmeye çalışmışlardır.

Azerbaycan-Türkiye arası ilişkilerin yolunda gittiği bir süreçte iktidar olan İlham Aliyev, dış ülkelere yönelik ilk resmi ziyaretini Nisan 2004'te Ankara'ya yapmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'nda bir konuşma yapan Aliyev'in konuşması

alkışlarla karşılanmıştır. Türkiye-Azerbaycan ilişkileri İlham Aliyev döneminde daha çok stratejik ortaklık ilkesi üzerine inşa edilmiştir. İki ülke arasındaki ilişkiyi "Türkiye ile Azerbaycan kardeş iki millet, iki dost ülkedir" şeklinde tanımlayan Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın bu sözlerine karşılık Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in "Dünyada Türkiye ve Azerbaycan arasındaki sıkı ilişki olan ikinci bir birliktelik bilmiyorum." sözleri iki ülke arasındaki ilişkileri daha güçlendirmiştir.

MİT Müsteşarı Emre Taner 11 Nisan 2006'da, Azerbaycan'ı ziyaret etmiş ve mevkidaşı Azerbaycan Milli Güvenlik (İstihbarat) Bakanı Eldar Mahmudov, Devlet Başkanı İlham Aliyev ve diğer üst düzey yetkililerle bir dizi görüşme gerçekleştirmiştir. 15 Nisan 2006'da, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Meclis Başkanı Vasif Talibov'un yapmış olduğu davet üzerinde içlerinde milletvekillerinin de olduğu 45 kişilik bir kurul Nahçıvan'da bir toplantı gerçekleştirmiştir.

Azerbaycan İlham Aliyev döneminde önemli başarılarla imza atarken, özellikle BTC boru hattının tamamlanması sonrasında ekonomik olarak da güçlenmiştir.¹⁹⁴ 13 Temmuz 2006'da BTC kuşağının Türkiye tarafının açılış töreni Ceyhan'da gerçekleşmiştir.

Azerbaycan Milli Meclisi'nin Başkanı Oktay Esedov, milletvekillerinin de yer aldığı heyetiyle 8–12 Şubat 2006 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Yeni parlamento başkanlığının ilk yurtdışı ziyareti olan bu gezide Esedov ve yanındaki heyet, dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, TBMM Başkanı Bülent Arınç, Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Abdullah Gül ve TBMM Dışişleri Komisyon Başkanı Mehmet Dülger ile çeşitli görüşmeler gerçekleştirmişlerdir.

Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu da 19 Nisan 2006'da Azerbaycan'ı ziyaret etmiştir. Azerbaycan İçişleri Bakanı Ramil Usubov ve T.C. İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu arasında 19 Nisan 2006 tarihinde yapılan görüşmede iki ülke arasındaki güvenlik alanında yapılması planlanan işbirliğinin teknik detayları görüşülmüş ve bir protokol imzalanmıştır.

25 Haziran 2007'de Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı zirvesi İstanbul'da gerçekleşti. Bu toplantıda ABD ve Rusya'nın Avrasya coğrafyasında enerjiye yönelik planları ve füze radarlarının konuşlandırılmasına yönelik planlar açıklandı. İlham Aliyev, Türk makamlarıyla zirveye katıldı. Toplantıda Rusya ve ABD tarafından Azerbaycan'daki Gabala radar istasyonunun ortak kullanımı da tartışılan konular arasında yer aldı (Vakhid, 2007: 70). İlham Aliyev, bu problemin uzaması ve gelecek günlerde bu sorundan kaynaklı yaşanabilecek sıkıntılara hazırlıklı olma adına ülkede seferberlik ilan etti. İlham Aliyev, babası Haydar Aliyev'in bakış açısından, tüm tarafların çıkarlarını göz önünde bulundurarak bir çözüm bulmaya çalıştı. O dönemde Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki siyasi ilişkiler tırmandı ve gerekirse savaş başlatılacağı sinyali verildi. Bir taraftan kalkınma planı hızlanıp ülke ekonomisini iyileştirmek için çalışmalar yapılırken, diğer taraftan savunmaya ayrılan bütçe neredeyse Ermenistan'ın toplam bütçesine denk bir düzeye çıkarıldı.¹⁹⁵

¹⁹⁴ A.Babazade, a.g.e., s.22-25.

¹⁹⁵ A.Babazade, a.g.e., s.22-25.

SONUÇ

Türkiye Azerbaycan arası ilişkiler tarihin hemen her döneminde önemli olmuştur. Yakın tarih incelendiğinde özellikle Haydar Aliyev döneminde bu ilişkilerin önemli ölçüde geliştiği gözlenmektedir. Bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkiler özellikle ekonomi ve siyaset başta olmak üzere sosyal alanların hemen tümünde önemli ölçüde gelişmiştir. Öyle ki zaman içerisinde iki ülke arasındaki bu yakınlık imzalanan birçok antlaşma ile birlikte bir stratejik ortaklık seviyesine kadar ulaşmıştır.

Azerbaycan'ın bugünkü haline gelmesinde etkin rol oynayan ve bir anlamda Azerbaycan'ı “can” yapan, Haydar Aliyev, "Azerbaycan - Türkiye ilişkilerini" güçlendirmeye yönelik adımlarıyla da gündeme gelmiş ve iki ülke arasındaki kardeşlik bağlarının pekiştirilmesine yönelik artmış olduğu adımlarla tanınmıştır. Haydar Aliyev, "denge politikası" izlemesini bilen ve bu dengeyi her zaman çok iyi uygulayan bir lider olmuştur. Onun bu denge politikası Azerbaycan'ın gerek iç gerekse dış politikada daha güçlü ve verimli bir ülke durumuna gelmesinde etkin bir rol oynamıştır.

Haydar Aliyev, özellikle devlet başkanı olduğu dönemde, geçmiş tecrübelerinden edindiği deneyimlerle çok yetenekli bir satranç oyuncusu olduğunu da göstermiştir. Özellikle kritik zamanlarda geleceği iyi görmüş ve ülkeini sağlam bir zemine oturtma becerisi göstermiştir. Azerbaycan halkının milli lideri olan ve bu anlamda modern Azerbaycan'ın kurucusu olan Haydar Aliyev'in siyasi ve ideolojik faaliyetleri yalnızca Azerbaycan'la sınırlı kalmamış, yapmış olduğu çalışma ve girişimler tüm Türk dünyasını etkilemiştir. Zengin bir devlet tecrübesi, potansiyeli ve idare kabiliyeti olan Haydar Aliyev'in etkin lider olarak Türk dünyasının birliği ve beraberliği için de önemli işler yapmıştır.

Haydar Aliyev'in Azerbaycan yönetimine gelmesinden sonra siyasi noktada da birtakım uygulamalar ön plana çıkmaktadır:

- Ülkesinin siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlarının çözümlenmesi noktasında Türk dünyasının potansiyelini kullanmak;
- Herhangi bir Türk devletinin sorunlarının çözümünde Türk dünyasının ortak hareketlerini sağlamak, bu anlamda Türk dünyasının güçlerini birleştirmek,
- Bağımsız Türk devletlerinin imkanlarını kullanarak Türk dünyasının uluslararası imajını daha da güçlendirmeye çalışmak,

Aliyev'in Türk dünyasındaki temel sorunlarla daha fazla ilgilendiği dönem, bağımsız Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanması ve Aliyev'in ülkenin ilk Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra başlamıştır.

Haydar Aliyev'in günümüzdeki temsilcisi konumundaki Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Türklüğe ve Türkiye'ye olan sevgisi bir bağlılıktan ziyade büyük atalarımızdan miras kalan, korunması ve gelecek nesillere aktarılması gereken Azerbaycan ve Türk ahlakıdır.

Mustafa Kemal'in Azerbaycan ile ilgili "Azerbaycan'ın sevinci bizim sevincimiz, elemi bizim elemimizdir." Ben Türk Birliğine İnanıyorum.Yarının tarihi, yeni fasıllarını Türk Birliği ile açacaktır. Dünya sknunu bu fasıllar içinde bulacaktır. Türk'n varlığı bu köhne âleme yeni ufuklar açacak, güneş ne demek, o zaman görülecek. Onlar dili bir, özü bir kardeşlerimizdir. Dil bir köprüdür. İnanç bir köprüdür. Tarih bir köprüdür. Kklerimizde inmeli ve tarihimizin içinde birleşmeliyiz. Onların bize yakınlaşmasını bekleyemeyiz. Bizim onlara yakınlaşmamız lazım." şeklindeki sözleri de iki ülke arasındaki birlikteliğe ne kadar önem verdiğini göstermektedir.

Benzer şekilde Haydar Aliyev'in de'' Atatürk'n yarattığı Türkiye, sadece Türkiye için değil, Tüm Türk Dünyası ve Azerbaycan için önemlidir. İki lke aynı kök, aynı değer, aynı din ve aynı dile sahiptir. Hepimiz bir kökten geldik. Hepimizin fikri ve zekası da köklerine bağlıdır. Biz, sahip olduğumuz kklerimizde önem veriyoruz. Biz Türkiye Cumhuriyeti'nin değerini sizden daha çok biliriz." şeklindeki sözleri bu kardeşliğe ve birlikteliğine kadar değer verdiğini ortaya koymaktadır.

Türkiye ve Azerbaycan Kars - Tiflis - Ceyhan, Bakü - Tiflis - Erzurum, Bakü - Tiflis - Ceyhan ve diğer stratejik değerdeki proje ve çalışmalarda önemli bir yerde durmaktadır. Özünde Atatürk'ün "Yurtta sulh cihanda sulh" düşüncesine dayanan Türkçülük ideolojisi, aynı zamanda Azerbaycan ve Türkiye arasındaki bir dostluk şuarıdır. Özetle Aliyev'in dediği ''Bir Millet İki Devlet'' anlayışına uygun olarak Azerbaycan'ın sevinci Türkiye'nin sevinci; Azerbaycan'ın acısı, Türkiye'nin acısıdır.

KAYNAKÇA

- Abbasov, Namık.: *“Azerbaycan Devletinin Modern Koşullarda Kültür Politikasının Unsurları ve Ahlaki Değerlerinin Gelişme Aşamaları”*. Bakü: Teknur, 2008. s.4.
- Abel, Maharramov: *“Science and Education in Globalized”*, Constanta, Ex Ponto, 2006. s.27-28.
- Ağahüseyn, Hesenov ve Ejder, Agayev: *“Pedagogika”*. Bakü, Naşir Yayıncılık, 2007.
- Agaoglu, Elnur: *“Azerbaycan’ın Etnik ve Demografik Yapısı”*. *Türkler Ansiklopedisi*. (Cilt 19, s. 217-226). Ankara: Yeni Türkiye. 2002. s.217.
- Agayev, Ejder: *“Azerbaycan İçtimai - Pedagoji Fikrinde Şahsiyetin Formalaşması”*, Bakü, Avrupa Yayıncılık, 2005.
- Ahmed, Sahar: *“Türk Kültürünün İstanbul’daki Sudanlı Öğrenciler Üzerindeki Etkisi”*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019. s.10.
- Akçali, Pınar: *“Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlık Dönemi Temel Sorunlarına Genel Bir Bakış”*, Marmara Üniversitesi. 2001.
- Akdoğan, Seçkin: *“Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti İlişkileri (1991-2000)”*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007, s.19-22.

- Aktan, Coşkun Can ve Hasan Tutar, “Organizasyonda Kural ve Kurumlar: Kurumsal Kültür, İçinde”: C.C. Aktan, *Kurumsal Kültür – Organizasyonlar*, Kurallar ve Kurumlar, Ankara: Spk Yayını, 2006. s.1.
- Aliyev, Cavid: “Azerbaycan’da Eğitim Sistemi”. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, (74), 2021 .s. 2492.
- Aliyev,Haydar: “C. Nahçivanski Adına Askeri Lisenin 30 Yıllık Yubileyine Hesr Olunmuş Tenteneli Merasimde Azerbaycan Respublikası’nın Prezidenti ve Ali Baş Kumandan H.Aliyev’in Nutuku,” *Azerbaycan Muallimi*, 25 Nisan-1 Mayıs, 2003. s.1.
- Allahverdiyeva, Vüsale: “1988-1996 Yılları Arasında Azerbaycan Basınında Türkiye İmaji”. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara. 2002. s.21.
- Allen, Michael ve Richa Gupta, Arnaud Monnier: “The Interactive Effect of Cultural Symbols and Human Values on Taste Evaluation”, *Journal of Consumer Research*. 2008. Vol. 35, No. 2. s.295.
- Arslanoğlu, İbrahim: “Kültür ve Medeniyet Kavramları”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2000. s.1.
- Aslan, Betül: “I. Dünya Savaşı Esnasında “Azerbaycan Türklerinin “Anadolu Türklerine “Kardaş Kömeği (Yardımları) ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi”. Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu - Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı. 2000. s.2.
- Aslanlı, Araz ve Kurban, Vefa: “Azerbaycan - Türkiye İlişkileri ve Sivil Toplum Kuruluşları”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3, Cilt 1, 2016. s.33.
- Aslanov, Elnur: “Azerbaycan - Türkiye; Dostluk, Kardeşlik ve Strateji Ortaklık”, Berikan Yayın Evi, Maltepe/Ankara, 2012.
- Aşurbeyli, Sara: “Azerbaycan Dili ve Tarihi: Bakü Şehrinin Tarihi:

- Orta Esrler Devri”, A. Bagirov (Çev.). Z. Bünyadov (Red.). Bakü: Avrasiya Press. 2006. s.201.
- Atalı, E., Esra: “1905 Rus Devrimi ile 1908 Jön Türk Devriminin Karşılaştırmalı İncelemesi”. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara. 2002. s.47-80.
- Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi: “Azerbaycan İstatistik Göstergileri”, Bakü, Seda Yayıncılık, 2007.
- Azerbaycan Ülke Raporu, “Dpt Müsteşarlığı Dış Ekonomik İlişkiler Genel Müdürlüğü”, Ankara, Mayıs, 2002.
- Azizov, Eldar: “E .Xx. Esrin Evvellerinde Ermeni - Azerbaycanlı Münaqişesinin İlk Tarihi Şertleri ve Sebepleri”. Bakü: Difai. 2009. s.44.
- Babayev, Rahim: “Azerbaycan`da Türkiye ve Rusya Algısı; Azerbaycan`ın Türkiye ve Rusya ile İlişkileri”, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019. s.23.
- Babayeva, Vefa: “Haydar Aliyev Dönemi Türkiye – Azerbaycan İlişkileri”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013.
- Babazade, Aynur: “Türkiye – Azerbaycan Diplomatik İlişkiler: 1918 - 2014”, İnönü Üniveristesi Sosyal Bilimler Entitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 2017.

- Bakacak, Y., Sezai: *“Süleyman Demirel Döneminde (1991-2000) Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Siyasi İlişkileri”*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2019. s.14.
- Bulut, Ahmet: *“Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Güvenlik Boyutu ve Geleceği”*, *Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul. 2007. s.161.
- Bünyadov, Ziya: *“Azerbaycan Tarihi (En Kadim Zamanlardan Xx. Asraderk)”*, C. 1, Bakü, Çırak Neşriyatı, 2007.s. 478.
- Bünyadov, Ziya: *“Azerbaycan: Asya'nın Batısında Bulunan”*, İran ile Sovyetler Birliği Arasında Bölünmüş Bölge. (Cilt 1-44). İstanbul: Tdv İslam Ansiklopedisi. 1991. s.317.
- Cantürk, Caner ve Betül Şengül, *“Türkiye’de Siyaset, Kamu Yönetimi ve Uluslararası İlişkiler Literatüründe Azerbaycan Algısı”*, *Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu*, Kastamonu, 2016. s.430.
- Çelik, Kenan ve Cemalettin Kalaycı, *“Kafkasya'nın Sosyo - Ekonomik Yapısı”*, 1. Baskı, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi. 2002. s.16-17.

- Çetin, Bengü: “Eğitim ve Kalkınma İlişkisi: Türkiye Örneği”, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. Karaman. 2014. s.12-13.
- Ceylan, Harun: “Enerji Taşıma Sistemleri ve Türkiye”, *Kafkasya Araştırma ve Analiz Dergisi*, Yıl:2, Sayı:3, Nisan, 2007. s.47-53.
- Çıkrık, Ramazan: “Uluslararası Ticaret, Türkiye – Azerbaycan İlişkileri ve Taşımacılık”, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2016, s. 43.
- Çolak, Murat: “Eğitim ve Beşeri Sermayenin Kalkınma Üzerine Etkisi”, *Kamu-İş Dergisi*, Cilt:11, Sayı:3. 2010. s.110.
- Davies, Ion: “*Cultural Studies and Beyond*”, Routledge Inc., London-New York, 1995, s.142
- Demirci, Melike T.: “Kültürel Öğelerin Öğretiminde Müze Gezilerinin Önemi”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2009. s.27.

Efendi, Rasim S. ve

Tuğrul A. Efendi: “*Xix - Xx.Yüzyılların Başlarında Azerbaycan Sanatı*”, Ankara, 2002. s.7.

Efendiyev, Oktay: “*Azerbaycan Tarihi*”. (Xiii-Xviii Asırlar) (3 Cild). Bakü: Elm. 2007. s.335.

Elekberli, Eziz: “*Batı Azerbaycan Abideleri. B. Budaqov*”, V.Eliyev ve C. Giyasi (Red.). Bakü: Nurlan. 2007.s.5.

Eliyarlı, Süleyman: “*Azerbaycan Tarihi (Uzak Geçmişten 1870 Yıllarına Kadar)*”, Bakü, Azerbaycan Yayıncılık, 1996. s.335.

Erarslan, Fatih ve
Fatma Nur Özdemir, “*Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinde Önemli Bir Kavşak: İkinci Karabağ Savaşı*”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 129 Sayı: 255, 2021. s.316.

Erdoğan, İlhan: “*İşletmelerde Davranış*”, İstanbul, Dönence Basım ve Yayın Hizmetleri, 1997. s.115

Erkan, Hakan S. ve

Sina Kısacık., & Damla Sevimli: “*Türkiye'nin Komşuları Cilt-1 15.Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye-Azerbaycan İlişkileri ve Azerbaycan'ın Sosyal, Ekonomik, Kültürel Değişimi*”. İstanbul: Kanak Yayınları. 2015. s.96-97.

- Farzali, Fariz: *“Xx. Yüzyılda Azerbaycan Türkiye İlişkileri”*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri, 2011. s.175-177.
- Gel, Fethi A.: *“Yeni Yüzyılda Azerbaycan’ın Sosyoekonomik Yapısı ve Türkiye ile İlişkileri”*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Programı, Yüksek Lisans Tezi, 2007. s.48.
- Görüryılmaz, Mustafa: *“Türk-Kafkaz İslam Ordusu ve Ermeniler (1918)”*. Bakü: Kısmet. 2009. s.25.
- Gürler, Tolga: *“Azerbaycan – Türkiye İlişkileri (1991-2003) Siyasi, Askeri, Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Açıdan”*, Nevşehir Hacıbektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir, 2015. s.28-29.
- Hasanov, Ziyadhan: *“İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan-Türkiye İlişkileri”*, Sakarya Üniversitesi, Ylt, Sakarya, 2007.
- Hasanzade, Ferit: *“Azerbaycan Petrol Sektörüne Yapılan Yatırımlar ve Onların Etkili Kullanım Yolları”*, Yüksek Lisans Tezi, Gebze: Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sbe. 2004. s.22.
- Heşimov, Alihaydar ve Sadıkov, Ferahim: *“Azerbaycan Halk Pedagojisi”*, Bakü, Patronat Yayıncılık, 1993.

- Hüseynova, Fergane: *“Azerbaycan-Türkiye Kültürel İlişkileri”*, Kültürel Sorunlar. Kültürel Eğitim Müzik Dergisi, 2008. s. 10.
- İbrahimov, Eldeniz: *“Azerbaycanın Ulusal Tasviri Sanatı”*. National Fine Arts of Azerbaijan, İstanbul: A4 Ofset Matbaacılık San. Tic. Ltd.Şti , 2013. s.237.
- İsmayılov, Mahmut ve Nigar Maksvell: *“Azerbaycan Tarihi (1900-1920)”*. (V Cild). Bakü: Bilim. 2008. s.19.
- İsmayılov, Mahmut: *“Azerbaycan Tarihi”*. Bakü: Azerbaycan Devlet. 1993. s.203.
- Kalafat, Yaşar: *“Türkiye Türk Cumhuriyetleri Kültür İlişkileri”*, Bal (Ed.), s.491.
- Karaca, Nurullah., Burak Aydoğdu ve Okan Bozkırlı, *“Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Raporu”, Serhat Kalkınma Ajansı*, İstanbul. 2016. s.55-58.
- Kerimov, Bahadır: *“Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan Cumhuriyetinin Dış Politikası (1993-2003)”*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013. s.69.
- Kaya,Nurcan: *“Teaching in and Studying Minority Languages in Turkey: A Brief Overview of Current Issues and Minority Schools”*. European Yearbook of Minority. 2015. C. 12. s.330-333.

- Keleş, Hüseyin: *“Temel Eğitim Felsefesi Akımları Bağlamında John Locke’un Liberal Eğitim Anlayışı”*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. 2013. s.3.
- Kevlihan, Rob: *“Beyond Creole Nationalism? Language Policies, Education and the Challenge of State Building in Post-Conflict Southern Sudan”*. Ethnopolitics. 2007. C. 6. s.519-520.
- Köymen, Mehmet: *“Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi”*, Ankara, 1989. s.429-445.
- Mahmutova, Rehime Ali : *“Mekteplerde Serbest Çalışma İmkanları ve Yolları”*, Bakü, Çaşıoğlu, 2005. s.6.
- Mahmutov, Yakup ve Kerim Şükürov: *“(Azerbaycan Beynelhalk Münasibetler ve Diplomatiya Tarihi: Devletlerarası Müqavileler ve Diğer Harici Siyaset Aktları (1639 - 1828)”*. (Cilt 1). Bakü: Tarih Enstitüsü. 2009. s.21-27.
- Mahmutov, Yakup: *“Azerbaycan Diplomatiası: Akkoyunlu ve Sefevi Devletlerinin Avropa Ülkeleri Elakeleri (Xv - Xvii Yüzyıllıklar)”*. Bakü: Tahsil. 2006. s.261-320.
- Mammadov, Cemil: *“Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Eğitim Sistemindeki Değişim ve Gelişmeler”*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008. s.11-12.
- Mehmet Kaplan, *“Kültür ve Dil. İstanbul”*: Dergah Yayınları. 2006. s.16.
- Mehmet Saray, *“Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi”*, Ankara: T.T.K. Basımevi. 1996. s.13.
- Mehmet Saray: *“Türk-İran Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü”*, Ankara, 1990. s.58.
- Merdanov, M.: *“Azerbaycan Eğitimi Dün”*, Bugün, Yarın. Bakü: Eğitim Yayınları. 2006. s.14.

- Meriç, Cemil: “*Umrandan Uygarlığa*”, Ötüken Yay., 3. Baskı, İstanbul 1979.
- Mikail, E. Hasan: “Türkiye Azerbaycan İlişkileri”, *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, 38, Ankara, Türkiye, 2007. s.1065-1066.
- Mollayev, İ.: “*Orta Çağlarda Azerbaycan Mütefekkirleri Talim-Terbiye Hakkında*” Bakü, 1996. s.140.
- Mustafazade, Tofik: “*Xviii Yüzyıllık - Xix Yüzyıllığın Evvellerinde Osmanlı-Azerbaycan Münasibetleri*”. İ. Eliyev (Red.). Bakü: Elm. 2002. s.69.
- Odabaşı, Yavuz: “*Tüketici Davranışı*”, İstanbul, Kapital Medya Hizmetleri, 2005. s.314-315.
- Oğan, Sinan: “*Azerbaycan'ın Tanımlanamayan Ekonomisi ve Türkiye ile Ekonomik İlişkileri*”, *Avrasya Dosyası: Azerbaycan Özel*, C. 7, 2001. s.73-76.
- Önen, Leyla: “*1990 Sonrası Türkiye ile Azerbaycan Arasındaki Sosyo Kültürel İlişkiler*”. *Ulakbilge*, 61 (2021 Haziran): s.925.
- Özdil, Övgü: “*Kurum Kültürü İşlevlerinin Çok Yönlü Kontenjans Tabloları ile İncelenmesi*”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019. s.3-4.

- Pamir, Necdet: *“Dünyada Döner Matkapla Açılan İlk Kuyunun Hikayesi, Bütün Dünya”*, Başkent Üniversitesi Kültür Yayını, Sayı 06, 2017. s.51.
- Piriyev, Vaqif: *“Azerbaycan’ın Tarihi-Siyasi Coğrafiyası”*. Bakü: Muallim. 2006. s.109.
- Saray, Mehmet: *“Azerbaycan Türkleri Tarihi”*, Nesil Yayıncılık, İstanbul 1993. s.13.
- Saray, Mehmet: *“Rus İşgali Sırasında Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)”*. Ankara: Ttk. 1994. s.15.
- Savaş, Salih: *“Türk Dünyasında Eğitim Alanındaki Gelişmeler ve Yenilikler”*, Journal of Azerbaijani Studies, s.270.
- Seferov, Rehman: *“Azerbaycan’da Petrol Üretiminin Tarihsel Süreç İçerisindeki Değişimi”*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 18, 2005. s.288-289.
- Şimşir, Bilal: *“Azerbaycan: Azerbaycan’ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye Azerbaycan İlişkileri”*, 1 Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2011. s.21.
- Sözer, Zeynep: *“Örgüt Kültürünün Gören Motivasyonu ile İlişkisi ve Bir Uygulama”*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006. s.5.
- Storey, John: *“Cultural Studies and the Study of Popular Culture”*, University of Georgia Press,
- Sümer, Faruk: *“Safevi Devletinin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü”*, Ankara, 1976. s.251-271.

- Taştan, Abdul V.: *“Azerbaycan’da Sosyo - Kültürel Değişme, Din ve Dinsel Canlanma”*, Ankara: Bahçelievler Murat Yayınları. 2003.
- Tekeli, İ.: (1980), *“Toplumsal Dönüşüm ve Eğitim Tarihi Üzerine Konuşmalar”*, Ankara: Tmmob Mimarlar Odası
- Turan, Osman: *“Selçuklu Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti”*, Ankara, 1965. s.214-216.
- Turan, Şerafettin: *“Türk Kültür Tarihi”*. Ankara: Bilgi Yayınevi. 2005. s.262.
- Türk, Ercan: *“Türk Eğitim Sistemi ve Ortaöğretim”*, *Ortaöğretim Genel Müdürlüğü*, 2015. s.14.
- Türkiye Anne Çocuk ve Ergen Sağlığı Enstitüsü, Türk Eğitim Sistemi, Eğitim Yaş Aralıkları ve Zorunlu Eğitimin Tarihsel Gelişimi, 2019. s.3.
- Tutak, Eda: *“Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan’ın Yeniden Yapılması ve Bu Süreçte Türkiye ile İlişkileri”*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, 2014. s.48.
- Üşümezsoy, Sener: *“Avrasya’da Devrim Türk Jeostratejisi”*, Yılları Yayınevi, 2 Baskı, İstanbul, Nisan 2004. s.321-325.
- Uygur, Nermi: *“Kültür Kuramı, İstanbul”*, Yapı Kredi Yayınları, 1996. s.17.
- Veliyev, C, : *“Azerbaycan Dış Politikasının Enerji Boyutu”*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara. 2006. s.1-2.

- Yıldırım, Metin: *“Eğitim Yönetimi: Azerbaycan'da Eğitim Sistemi, Yönetimi ve Organizasyonu”*. İü Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. 2014. s.129.
- Yılmaz, Reha: *“Azerbaycan Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi.”* Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi , 2010. s.38.
- Yılmaz, Reha: *“Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Son Dönem”*, *Bilge Strateji Dergisi*, 1 (2), 2010. s.27.

